

Blaž Vrečko Ilc
Jure Požgan
Klavdija Šipuš

OKOLJSKI IZZIVI IN ZELENE POLITIKE V EU IN SVETU

Blaž Vrečko Ilc

Jure Požgan

Klavdija Šipuš

OKOLJSKI IZZIVI IN ZELENE POLITIKE V EU IN SVETU

OKOLJSKI IZZIVI IN ZELENE POLITIKE V EU IN SVETU, priročnik za učitelje

dr. Blaž Vrečko Ilc, dr. Jure Požgan, mag. Klavdija Šipuš

Urednika: dr. Tomaž Pušnik in dr. Marinko Banjac

Recenzenta: dr. Marinko Banjac in dr. Tomaž Pušnik

Lektor: Tine Logar

Oblikovanje: Simon Kajtna

Fotografija na naslovnici: Shutterstock

Grafična priprava: Design Demšar, d. o. o.

Izdala in založila: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

Predstavnika: Jasna Rojc in dr. Samo Uhan

Urednica založbe: Damijana Pleša

Spletna izdaja
Ljubljana, 2026

Publikacija je brezplačna.

Publikacija je dosegljiva tudi na:

https://www.zrss.si/pdf/Okoljski_izzivi_in_zelene_politike_V-EU_in_svetu.pdf

DOI: <https://doi.org/10.59132/9789610315131>

Kako navajati:

Vrečko Ilc, B., Požgan, J., in Šipuš, K. (2026). *Okoljski izzivi in zelene politike v EU in svetu*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo; Fakulteta za družbene vede. <https://doi.org/10.59132/9789610315131>

Financirano s strani Evropske unije. Izražena stališča in mnenja so zgolj stališča in mnenja avtorjev in ni nujno, da odražajo stališča in mnenja Evropske unije ali Evropske izvajalske agencije za izobraževanje in kulturo (EACEA). Zanje ne moreta biti odgovorna niti Evropska unija niti EACEA.

Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 277529347

ISBN 978-961-03-1513-1 (Zavod Republike Slovenije za šolstvo, PDF)

KAZALO

PRIROČNIKU NA POT	5
--------------------------------	----------

1 ZGODOVINA ONESNAŽEVANJA

IN OKOLJEVARSTVA	7
-------------------------------	----------

Uvod	7
Industrijska revolucija in začetek množičnega onesnaževanja (premog, tovarne, urbanizacija)	10
Dvajseto stoletje kot obdobje razmaha globalne industrijske ureditve	16
Zgodnji okoljski premiki	24
Tiha pomlad in začetek okoljske zavesti	26
Zgodovinska vloga protestov pri vzpostavljanju modernega okoljevarstva	27
Razvoj okoljskega prava in prve mednarodne konference	32
Kritični pogled: Okoljevarstvo in okoljski rasizem	35
Didaktični primer – Dan Zemlje: od protesta do globalnega okoljskega gibanja	38
Viri	43

2 RAZUMEVANJE SODOBNE OKOLJSKE KRIZE	45
---	-----------

Uvod	45
Kaj je okoljska kriza?	48
Vzroki okoljske krize	51
Strukturni okvir sodobne okoljske krize	51
Energija, proizvodnja in potrošnja	53
Krčenje gozdov, biotska raznovrstnost in kmetijstvo	55
Logistika, promet in materialna infrastruktura sodobnega sveta	56
Digitalne tehnologije, umetna inteligenca in nova povezava s fosilnim kapitalom	57
Politični odgovori na okoljsko krizo/varovanje okolja v 20. stoletju	61
Sodobni politični akterji v boju proti okoljski krizi	66
Okoljevarstvena gibanja in civilna družba	66

Države kot ključni politični akterji	70
Korporacije in politični odpor proti okoljskim politikam	72
Kritika individualizacije odgovornosti in možnosti delovanja v smeri sistemskih sprememb	73
Okoljska pravičnost in povezanost z družbenimi neenakostmi	80
Didaktični primer – Kdo je odgovoren za okoljsko krizo?	82
Viri	86

3 ZELENA POLITIKA EVROPSKE UNIJE IN GLOBALNE PERSPEKTIVE

Uvod	90
Zeleni dogovor EU	91
Podnebne politike EU	94
Kmetijska, energetska in prometna politika skozi okoljsko prizmo	98
Socialna pravičnost okoljske politike EU	103
Kritike okoljskih politik EU	105
Globalni okviri: Pariški sporazum, Agende OZN (Agenda 2030)	108
Pariški podnebni sporazum	108
Agenda 2030	110
Vloga EU kot globalnega akterja	111
Ekološki dolg in okoljski/zeleni kolonializem	112
Didaktični primer – Okolje in globalna pravičnost	115
Viri	120

PRIROČNIKU NA POT

Sodobni svet je priča skorajda neverjetnim spremembam. Že bežni opazovalec dogajanja v mednarodnem okolju lahko opazi, da svetovne velesile na čelu z Združenimi državami Amerike pod predsednikom Donaldom Trumpom vedno bolj uporabljajo vojaško moč za uveljavljanje svojih interesov. Ob prevladi prepričanja, da je nujno oboroževanje in vlaganje nepredstavljenih finančnih virov vanj se zdi, da so zelene politike, med drugim tudi v Evropski uniji, skorajda pozabljene. Toda okoljski problemi in problemi, povezani z okoljem, kljub drugačnim političnim prioritetam, niso izginili in bodo tudi v prihodnje tako ali drugače prihajali na politično agendo. Podnebne spremembe, izguba biotske raznovrstnosti, onesnaževanje zraka, vode in tal ter izčrpavanje naravnih virov so posledice specifičnih zgodovinskih, ekonomskih in političnih ureditev. Pogosto se odgovornost za okoljsko krizo individualizira in preusmerja na ravni vsakdanjih praks posameznik in posameznikov, medtem ko sistemski vzroki, ki so bistveno povezani z načini proizvodnje, potrošnje in globalnimi razmerji moči, ostajajo manj vidni ali pa se jih ne problematizira. Takšne interpretacije omejujejo razumevanje krize ter zožujejo polje možnih odzivov nanjo.

Priročnik izhaja iz domneve, da je razumevanje okoljske krize nujno povezano z razumevanjem družbenih procesov, zgodovinskih transformacij in političnih odločitev, ki so oblikovale sodobni svet. Naše izhodišče je, da moramo okoljska vprašanja nujno obravnavati v navezavi na vprašanja obstoječih neenakosti in moči, saj so z njimi tesno prepletene. Okoljske obremenitve in posledice krize namreč niso bile povzročene s strani vseh enako in ne prizadejejo vseh enako, temveč pogosto nesorazmerno vplivajo na že ranljive skupine ter regije, kar odpira vprašanja okoljske pravičnosti in globalnih neenakosti. Če želimo prispevati k bolj trajnostnim politikam in družbenopolitičnemu delovanju v mnogoterih smislih, je treba te procese najprej dobro razumeti. Izobraževanje ima pri tem ključno vlogo, saj lahko omogoča poglobitev razumevanja kompleksnosti okoljskih problemov ter spodbuja kritično mišljenje, refleksijo in aktivno državljanstvo.

Priročnik je zasnovan kot podpora učiteljicam in učiteljem pri obravnavi okoljskih tem na način, ki presega zgolj posredovanje informacij ter spodbuja poglobljeno razumevanje, kritično analizo in participacijo učencev. V treh vsebinskih poglavjih, dopoljenih z didaktičnimi primeri, priročnik obravnava zgodovinski razvoj onesnaževanja in okoljevarstva, razumevanje sodobne okoljske krize ter politične odzive nanjo v evropskem in globalnem prostoru.

Prvo poglavje, »Zgodovina onesnaževanja in okoljevarstva«, predstavi ključne zgodovinske prelomnice, od industrijske revolucije do oblikovanja sodobnih okoljskih gibanj, ter opozori na vlogo protestov in znanosti pri vzpostavljanju okoljske zavesti v smislu zavedanja omejitev

planeta, na katerem živimo. Poseben poudarek namenja tudi kritičnim perspektivam, kot je okoljski rasizem, ki razkrivajo neenakomerno porazdelitev okoljskih bremen. Drugo poglavje, »Razumevanje sodobne okoljske krize«, poglobi razumevanje vzrokov in posledic krize ter analizira politične odzive, akterje in diskurze, ki pomembno določajo in okvirjajo načine njenega naslavljanja. Pri tem posebej izpostavlja problem individualizacije odgovornosti ter pomen sistemskih sprememb in okoljske pravičnosti. Tretje poglavje, »Zelena politika Evropske unije in globalne perspektive«, predstavi ključne politike in ukrepe Evropske unije, kot je Evropski zeleni dogovor, ter jih umesti v širši globalni kontekst, vključno z mednarodnimi sporazumi in vprašanji globalne pravičnosti, ekološkega dolga in zelenega kolonializma.

Pomemben del priročnika predstavljajo didaktični primeri, ki povezujejo podane vsebine z učnim procesom in nakažejo, kako je mogoče tematike priročnika neposredno umeščati v učilnice in druge izobraževalne prostore. Zasnovani so na izhodiščih kritične skrbstvene pedagogike, in sicer tako, da spodbujajo aktivno, izkustveno in sodelovalno učenje, pri katerem učenci razvijajo sposobnosti analize, argumentacije, dialoga in skupnega reševanja problemov. Zakaj smo se odločili za takšen pristop? Zato ker omogoča, da učenci okoljske teme ne le spoznavajo, temveč jih tudi kritično premislijo in povezujejo z lastnimi izkušnjami ter družbenim okoljem. V tem kontekstu se v okviru poučevanja nujno lotevamo številnih vprašanj, med drugim tudi naslednjih: Kako učenci razumejo okoljsko krizo in svoje mesto v njej? Ali pouk spodbuja kritično mišljenje o vzrokih krize ali zgolj utrjuje obstoječe razlage? Kako povezujemo lokalne izkušnje z globalnimi procesi? Kako odpiramo prostor za razmislek o transformativnem delovanju v smeri pravičnosti, odgovornosti in kolektivnega delovanja? Tudi v smislu odgovarjanja na ta vprašanja priročnik ponuja teoretska izhodišča, analitična orodja in pedagoške pristope, ki učiteljem omogočajo, da okoljske teme obravnavajo celostno, kritično in vključujoče. S tem prispeva k oblikovanju učnih okolij, v katerih mladi razvijajo razumevanje kompleksnosti sveta ter kompetence za aktivno in odgovorno participacijo pri soočanju z okoljskimi izzivi, ki jih nikakor ne smemo in ne moremo prezreti.

Urednika dr. Marinko Banjac in dr. Tomaž Pušnik

1.

ZGODOVINA ONESNAŽEVANJA IN OKOLJEVARSTVA

Uvod

Zgodovina človeških skupnosti je bila tesno prepletena s spreminjanjem življenjskega okolja, v katerem so te skupnosti živele. To spreminjanje se je začelo že pri **nabiralniško-lovskih skupnostih**, ki so se sicer prilagajale različnim naravnim danostim, a so vseeno puščale sledi v okolju in vanj tudi posegale. To so počele bodisi zato, da bi si olajšale lov in ribolov, bodisi s protoagrarnimi posegi, ki so prispevali k večjim letinam različnih plodov. K spreminjanju okolja prištevamo tudi postopen prehod nekaterih nabiralniških in lovskih skupnosti od nomadstva k stalni naselitvi na določenem območju, ki se je, kot kažejo sodobne arheološke najdbe, začel že pred nastopom kmetijstva okoli 10.000 let pr. n. št. (glej npr. Graeber in Wengrow, 2022). Poseganje v okolje oziroma **prilagajanje okolja lastnim potrebam** pa ni bilo značilno le za ljudi, temveč tudi za številne živali. Na primer bobri od nekdaj korenito spreminjajo tok rek s svojimi jezovi.

S **prevlado kmetijstva** v obliki sistematičnega, organiziranega in kontinuiranega poljedelstva ter živinoreje so ljudje začeli bistveno bolj korenito spreminjati svoja okolja in svoje oblike družbenega organiziranja. S temi oblikami pridelave hrane so se namreč lahko začela oblikovati bolj hierarhična in neenakopravna razmerja znotraj skupnosti in med njimi. Začetek **intenzivnejšega podrejanja** naravnih okolij potrebam človeških skupnosti je bil povezan tudi s pojavom bolj **avtoritarnih** oblik vladanja, ki so bile mogoče zaradi presežka hrane. Ta presežek je omogočil oblikovanje slojev, ki niso bili več neposredno povezani s pridobivanjem hrane ali s skrbjo za otroke in starejše. Ti družbeni sloji so vladali, nadzirali delo drugih, si prisvajali deleže njihovega dela ter prevzemali nadzor nad verskimi rituali in pomembnim znanjem skupnosti. To sicer ne pomeni, da so bolj horizontalne oblike človeških ureditev izginile, temveč da so se s prevlado kmetijstva vzpostavili pogoji za bolj **hierarhične** oz. manj egalitarne družbe, ki pred tem niso obstajale oz. niso bile prevladujoče (Graeber in Wengrow, 2022).

S pojavom kmetijstva so človeške skupnosti začele svoja življenjska okolja spreminjati tudi do te mere, da so včasih spodjedale temelje lastnega nadaljnega **preživetja** na določenem

območju. Pri tem imamo v mislih prakse, kot sta izsekavanje gozdov, ki je vodilo v erozijo tal, in čezmerna raba zemlje, zaradi katere je ta postala nerodovitna, ne pa zgodovinskih primerov propada skupnosti, povezanih z naravnimi spremembami podnebja, ki niso več omogočale zadostne pridelave hrane ali dostopa do vode. Ključno pa je, da so bile te človeške prakse vse do nastopa moderne evropske kolonialne kapitalistične ureditve in zlasti do njene nadaljnje transformacije skozi industrijsko revolucijo, ki se je začela konec 18. stoletja, večinoma prostorsko omejene. Posledično niso imele širšega regionalnega ali celo globalnega vpliva na naravne procese, vključno s podnebjem (glej Moore in Patel, 2017).

Z začetkom vzpostavljanja **moderne družbene**, politične in ekonomske ureditve na lokalni, regionalni in globalni ravni od približno **15. stoletja dalje** pa se je vpliv človeškega delovanja na naravno okolje začel radikalno spreminjati glede dometa, intenzivnosti in destruktivnosti. Z moderno ureditvijo so se korenito spremenile tudi človeške družbe. Ena izmed osrednjih sprememb je bila **sprememba** človekovega **razmerja do naravnega okolja**: pojavile so se ideje in sistematične prakse vedno intenzivnejšega izkoriščanja naravnih virov, utemeljene na predpostavki človekove prevlade nad naravo. Človek se je v tem okviru začel razumeti kot nekaj, kar stoji zunaj naravnega sveta. Naravni procesi, habitati in živa bitja pa so se vzpostavili kot **objekti človeškega poseganja**, izkoriščanja in prevlade. Naravni viri se tako niso vzpostavili zgolj kot nekaj, kar lahko ljudje uporabljamo, temveč kot nekaj, nad čimer moramo vladati, saj naj bi nas prav to določalo kot najdominantnejše živo bitje na Zemlji. Človek naj bi bil domnevno edino bitje z razumom, zato naj bi imel pravico do **absolutnega podrejanja** drugih živih bitij in naravnih virov.

Takšno samorazumevanje pa je bilo eden od temeljev ne le do tedaj nevidenega izkoriščanja naravnih virov, temveč tudi izkoriščanja človeških skupnosti in delov skupnosti, ki so bili v okviru modernega razumevanja razumljeni kot manj razumni, manj civilizirani ali celo necivilizirani ter zato bližje naravi. Vzpostavilo se je prepričanje, da si tisti, ki naj bi bili bolj racionalni in bolj civilizirani, lahko upravičeno podredijo, izkoriščajo, dominirajo, zaslužnijo, razlastijo in v končni fazi tudi uničijo skupnosti, ki so materialno manj razvite in domnevno bližje naravi. Hkrati se je utrdilo prepričanje, da so lahko tudi naravna okolja, v katerih te skupnosti živijo, brez omejitev podvržena izkoriščanju in uničevanju (Patel in Moore, 2017; Bellamy Foster, 2022).

Ti miselni premiki so bili neločljivo povezani z nastopom moderne **evropske kolonizacije** sveta, z razvojem moderne nacionalne države, s prevlado kapitalističnega načina proizvodnje in z razmahom moderne znanosti. Vsi ti procesi so skupaj ustvarili pogoje za kasnejšo industrijsko revolucijo, ki se je začela prav v jedru tega novega sistema z globalnim dometom. Industrijska revolucija se je namreč začela v Združenem kraljestvu, v središču britanskega imperija kot največje in najmočnejše evropske kolonialne ureditve, utemeljene na podrejanju in izkoriščanju kolonij ter dela domačega prebivalstva.

Brez brutalne, pogosto genocidne okupacije, **podreditve in izkoriščanja** ameriških, afriških in azijskih kolonij ter njihovih skupnosti,¹ brez obsežnih naravnih virov teh kolonij, brez kolonialnega kmetijstva, organiziranega v obliki monokulturnih plantaž, usmerjenih v izvoz v kolonialne metropole in na evropske trge, ne bi bilo industrijske revolucije. Na teh plantažah so gojili ključne poljščine za industrijsko revolucijo, kot sta sladkor, ki je predstavljal pomemben vir energije za intenzivno delo, in bombaž, ki je bil osnova za tekstilno industrijo, prvo veliko industrijsko panogo (Hobsbawm, 2010). Tega sistema pa ne bi bilo brez **modernega suženjstva**, utemeljenega na trgovini s sužnji in izkoriščanju afriških sužnjev na kolonialnih plantažah.

Trikotna trgovina med Evropo, Afriko in Amerikami je evropskim kolonialnim elitam prinesla ogromno bogastvo, ki je nato služilo kot kapital za investiranje v industrijsko revolucijo. Ta revolucija pa je bila odvisna tudi od novih zavarovalniških, finančnih in lastniških instrumentov, ki so se razvili prav v okviru kolonialne trgovine in suženjskega sistema. Hkrati so evropske predindustrijske kolonialne ureditve **vzpostavile** ključne **logistične, transportne in komunikacijske poti**, ki so kasneje predstavljale hrbtnico industrijske revolucije in njenega globalnega dometa (Blackburn, 1997).

Evropski moderni kolonializem je bil tesno povezan tudi s procesi vzpostavljanja **modernih državnih institucij**. Prek njih so nastajale nove administrativne, regulativne in represivne strukture, ki so postopoma reorganizirale družbeno ureditev. Ta se je začela odmikati od piramidalne, statične fevdalne ureditve v smer nove, bolj dinamične družbe z novo kolektivno identiteto nacije ter z novim razumevanjem posameznika. Posameznik se je v tem okviru začel razumeti kot svoboden, avtonomen in racionalen, a hkrati samoodgovoren ter manj vezan na tradicijo in zemljo, kot je to veljalo za fevdalne tlačane.

Pomembno vlogo pri tem je imela vzpostavitev standardiziranih in **reguliranih nacionalnih trgov**, ki so se v ključnih urbanih središčih povezovali v širše regionalne in globalne kolonialne trge. Hkrati je pomembno vlogo odigrala tudi s strani države vodena privatizacija skupnostne zemlje. Ta je podeželskim skupnostim prej omogočala relativno samozadostnost, kar pa je v očeh državnih in **protokapitalističnih elit** predstavljalo oviro za razvoj zgodnjega kapitalizma. Posledično so se nekdanji tlačani postopoma preoblikovali v formalno svobodne mezdne delavce, ki niso bili več samozadostni in niso posedovali dovolj zemlje za lastno preživetje. Njihovo preživetje je tako postalo odvisno od plače in zaposlitve.

Ti delavci so se zaposlovali pri novem vrhnjem sloju – **agrarnih kapitalistih**. Ti so bodisi kupili zemljo (če so izhajali iz plemstva, trgovskih krogov ali kolonialne administracije) bodisi jo najeli (če so izhajali iz ožjega kroga nekdanjih tlačanov) in se osredotočili na proizvodnjo za trg. V tem okviru so se sprožili procesi revolucionarnega **preoblikovanja** družbe v smer **kapitalističnih tržnih družb**, kjer se proizvodnja in potrošnja organizirata prek trga. Vzpostavila

¹ Po Rusellu Thorntonu (1990) naj bi kolonizacija Amerik s strani evropskih sil neposredno (nasilje, genocidi) in posredno zaradi nalezljivih boleznij terjala približno 70 milijonov žrtev. Ocenjeno število staroselskega prebivalstva pred prihodom Evropejcev naj bi znašalo okoli 75 milijonov.

se je tudi ostra delitev med delavci brez kapitala in kapitalisti, ki so si lastili zemljo, kapital in druge proizvodne dejavnike – od manufaktur do rudnikov. Delavci so postali odvisni od zaposlitve pri kapitalistih, kapitalisti pa od uspešnega tekmovanja z drugimi kapitalisti na konkurenčnem trgu. Tekmovanje med kapitalisti tako ni bilo več izbira, temveč temeljno vodilo nove družbene ureditve (Hobsbawm, 2010; Bellamy Foster, 2022).

Kot osrednja logika delovanja se je vzpostavila nujnost **nenehne rasti**: povečevanja proizvodnje, iskanja novih trgov, uvajanja inovacij in izboljševanja učinkovitosti – proizvodnja več z manj stroški. To je potekalo z uvajanjem novih tehnologij in z intenzivnejšim izkoriščanjem delovne sile. Prav logika nenehne materialne rasti za **ustvarjanje dobička** je ustvarila dinamiko, ki je omogočila industrijsko revolucijo, še radikalnejšo rast proizvodnje in potrošnje ter intenzivnejše izkoriščanje naravnih in človeških virov. Posledica tega je bilo tudi dotlej največje onesnaževanje in degradacija okolja.

V tem kontekstu ne smemo zanemariti niti vloge **modernih znanosti**, ki so pomembno prispevale k širjenju izkoriščanja naravnih in človeških virov. Prav znanstveni razvoj je bil temelj ključnih inovacij industrijske revolucije, od napredka v strojništvu in energetiki do razvoja kemije, fizike, biologije in medicine, ki so omogočili širitev industrijske proizvodnje in globalno preobrazbo družbe (Malm, 2016).

Pri obravnavi izhodišč zgodovine onesnaževanja okolja in okoljevarstva je treba poudariti, da so zgoraj opisane procese spremljali tudi številni upori neevropskih skupnosti ter izkoriščanih delov evropskih družb. V kolonialnih kontekstih so se upori koloniziranih skupnosti ohranjali skozi stoletja evropske prevlade, okupacije, izkoriščanja in nasilja. Prav v teh kontekstih so se začele razvijati tudi prve sistematične kritike uničevanja naravnega okolja ter alternativna razmišljanja o bolj okolju prijaznih oblikah človeškega sobivanja (Ajl, 2021).

V podpoglavjih, ki sledijo, se bomo najprej osredotočili na industrijsko revolucijo in razvoj globalne industrijske ureditve, ki je, kot smo izpostavili, korenito spremenila naravno okolje, vključno z globalnim podnebjem. Temu bo sledil pregled razvoja modernega okoljevarstva in razvoja okoljskega prava.

Industrijska revolucija in začetek množičnega onesnaževanja (premog, tovarne, urbanizacija)

Kot smo poudarili v uvodu, je bila industrijska revolucija pogojena s predhodno vzpostavitvijo modernega evropskega kolonializma, moderne države, moderne znanosti ter modernega načina proizvodnje in celovite reorganizacije družbe, ki jo označujemo kot kapitalizem. Hkrati pa je industrijska revolucija te procese, strukture in institucije moderne nacionalne in globalne ureditve neizmerno intenzivirala, razširila in konsolidirala ter jim dala novo dimenzijo glede daljnosežnosti, globine in širine družbenih ter okoljskih transformacij na nacionalni, regionalni in globalni ravni.

Spremembe, ki jih je prinesla industrijska revolucija, niso bile le kvantitativne – na primer **povečanje obsega proizvodnje** –, temveč tudi kvalitativne. Spremenili so se način organizacije in izvajanja dela, videz mest, obseg poseganja v naravno okolje ter medsebojni vplivi različnih delov sveta. Industrijska revolucija je tako radikalno **preoblikovala** tako **družbene odnose** kot tudi **naravno okolje**.

Slika 1: London 1870 – delavska bivališča in tovarna

Doré, G. (1872). *YCBA London a Pilgrimage 06 (cropped)* [Ilustracija]. Yale Center for British Art. V Wikimedia Commons. <https://tinyurl.com/yc6tfpj>

družb, ki se je začela že v obdobju vzpostavljanja modernih kapitalističnih odnosov (Malm, 2021; Hobsbawm, 2010).

Brez industrijske revolucije evropske kolonialne sile in ureditev, ki so jo vzpostavile, ne bi dosegle planetarnih okoljskih učinkov. Prav tako brez industrijske revolucije in z njo povezanih tehnološko-organizacijskih inovacij ta ureditev ne bi postala prevladujoč model razvoja, ki so ga kasneje prevzele tudi druge družbe. Te inovacije so hkrati utrdile, normalizirale in naturalizirale radikalno reorganizacijo evropskih in kolonialnih

V okviru industrijske revolucije so **nove tehnologije** ter organizacijske oblike in logike omogočile dotlej največji obseg proizvodnje materialnih dobrin. Hkrati pa so začele postopoma **spodkopavati naravne pogoje**, ki omogočajo človeško življenje na planetu z omejenimi viri in omejeno sposobnostjo regeneracije (Bellamy Foster, 2022).

Preden se osredotočimo na ključne tehnologije in organizacijske oblike industrijske revolucije, je treba poudariti, da te niso bile neizogibne in niso sledile vnaprej določeni poti. Njihova iznajdba in vpeljava sta bili odvisni od številnih odločitev, ki so jih sprejemali industrialci kapitalisti, politične elite, državne birokracije, sodišča in mediji, ki so oblikovali javno mnenje. Z drugimi besedami: tehnološki razvoj ter prevlada določenih tehnologij in organizacijskih oblik nista bila rezultat spontane in nenadzorovane sile, temveč posledica človeških odločitev, ki pa pogosto ostajajo skrite, zlasti generacijam po začetni industrializaciji, ki niso neposredno izkusile brutalnosti teh procesov.

Procesi industrializacije so bili usmerjeni predvsem v povečanje proizvodnje, zniževanje stroškov, izkoriščanje delovne sile in neizprosno tekmovanje na trgu, pri čemer je bilo osrednje **vodilo ustvarjanje dobička**. Te procese so neposredno in posredno podpirale tudi države – pravno, administrativno, z represivnim aparatom ter z javnim financiranjem. Sprejemale so zakonodajo, ki je bila pogosto prilagojena interesom novih **industrialcev**, medtem ko so bili interesi obrtnikov, lokalnih skupnosti, delavcev in okolja pogosto zapostavljeni. Države prav tako pogosto niso preganjale sistematičnih kršitev obstoječe zakonodaje ali tradicionalnih pravic, povezanih s proizvodnjo, hkrati pa so pogosto nasilno zatirale prve upore proti industrializaciji (Merchant, 2023).

Pomembno vlogo so imeli tudi **mediji** in **politične elite**, ki so upore proti industrializaciji predstavljali kot neracionalne, nemoderne in v nasprotju z državnimi interesi. Industrijski razvoj so začeli prikazovati kot neizogiben napredek, katerega nosilci so »herojski« industrialci. Tehnološki razvoj se je zlasti v kontekstu britanske industrijske revolucije v prvi polovici 19. stoletja začel romantizirati in mistificirati kot nekaj nevtralnega, naravnega in enosmernega, brez alternativ. S tem se je utrdilo prepričanje, da tehnološkega razvoja ne bi smela omejevati zakonodaja ali družbeni nadzor, čeprav bi bilo mogoče določene tehnologije usmerjati, omejevati ali prepovedati, če povzročajo družbeno ali okoljsko škodo, ter hkrati podpirati tiste, ki prispevajo k splošni blaginji, večji enakosti in bolj demokratičnim družbenim odnosom (Merchant, 2023).

Čeprav je parni stroj ena izmed osrednjih tehnologij industrijske revolucije, je predstavljal le del širše tehnološko-organizacijske inovacije – **moderne tovarne**, ki je postala temelj novega industrijskega sistema.

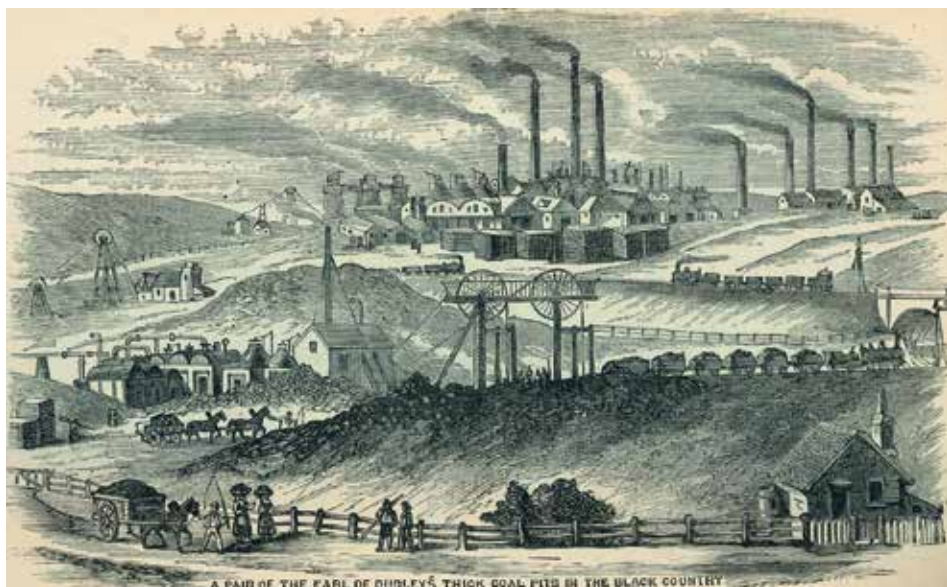
Dotlej daleč največje povečanje materialne proizvodnje ter onesnaževanja in **izpustov toplogrednih plinov** (CO₂, CH₄) je bilo neločljivo povezano z značilnostmi, logiko in gonili tovarniškega sistema ter njegove globalne širitve. Ta sistem je temeljil na delni avtomatizaciji proizvodnje z vpeljavo strojev, ki so avtomatizirali posamezne dele delovnega procesa. Ti stroji so kompleksne proizvodne procese, sprva predvsem v tekstilni industriji, razbili na številne enostavnejše naloge. Dela, ki so prej zahtevala določeno mojstrstvo, so tako lahko opravljali nekvalificirani delavci, med njimi tudi otroci in ženske, ki so bili praviloma slabše plačani.

To je omogočilo **širitev proizvodnje** standardiziranih, pogosto manj kakovostnih dobrin, ki pa so bile cenovno dostopnejše od izdelkov iz obrtniško-manufakturnih delavnic. Stroškovna učinkovitost in dotlej nedosegljive proizvodne zmogljivosti tovarniškega sistema so temeljile ne le na avtomatizaciji, temveč tudi na strogi delitvi dela, disciplini, nadzoru, proizvodnih kvotah, dolgem delovnem času ter sistematičnem omejevanju avtonomije delavcev. Delavci so množično delali v velikih tovarnah s številnimi stroji, kjer so bili izpostavljeni intenzivnemu izkoriščanju (Hobsbawm, 2010).

Tovarniški sistem je hkrati temeljil na zadostnem obsegu poceni in številčne delovne sile. Ta se je oblikovala predvsem v procesu urbanizacije, ki sta ga povzročili privatizacija zemlje in komercializacija kmetijstva. Ti procesi so množice nekdanjih tlačanov prisilili, da so zaradi preživetja zapustili podeželje in se preselili v mesta, kjer so postali del nove industrijske delovne sile (Patel in Moore, 2017).

Tovarniški sistem je bil vzpostavljen predvsem v interesu industrialcev kapitalistov in ustvarjanja dobička, pogosto ne glede na družbene in okoljske posledice. V začetni fazi je industrijska revolucija povzročila padec dobrobiti prebivalstva, saj so bili **delovni pogoji** v tovarnah izjemno **brutalni** in **nevarni**, podobno pa je veljalo tudi za širši družbeni sistem, na katerem je temeljila industrijska proizvodnja.

Kljub dotlej največjemu povečanju proizvodnje različnih dobrin, njihovem padcu cen in posledični rasti potrošnje se je splošna družbena dobrobit začela izboljševati šele po dolgotrajnih in pogosto težkih bojih delavk in delavcev za boljše delovne pogoje, krajši delovni čas in višje plače. Ti boji so postopoma prispevali tudi k širšemu izboljšanju življenjskih razmer in kasnejši **rasti prebivalstva** (Merchant, 2023).

Slika 2: Rudnik železa in tovarne

Griffiths, S. (1873). *Griffiths' Guide to the iron trade of Great Britain ...* [ilustracija]. V Wikimedia Commons. <https://tinyurl.com/yc85rykv>

V nadaljevanju so industrijska revolucija in kasnejši valovi industrializacije začeli **uničevati lokalna okolja** in hkrati radikalno spreminjati regionalno in globalno okolje. To je bilo povezano

z izjemnim povečanjem potreb po surovinah ter z izbiro **energetskih virov** za poganjanje strojev, logistiko in promet. Kot osrednji vir energije so bila izbrana fosilna goriva, sprva predvsem premog, kasneje pa tudi nafta in zemeljski plin.

Pogosto se pozablja, da je bila v zgodnjih fazah industrijske revolucije **temeljni vir energije voda** (in deloma veter). Reke in potoki so poganjali delno avtomatizirane stroje v prvih tovarnah. Nadomestitev teh virov s premogom sprva ni bila posledica večje stroškovne učinkovitosti ali kratkoročnih dobičkov. Vodna energija je bila namreč vse do sredine 19. stoletja pogosto cenejša. Industrialci so **premog** in kasneje **druga fosilna goriva** začeli uporabljati predvsem zato, da bi utrdili svojo moč ter povečali nadzor nad delavci. Vodni viri so bili namreč omejeni na določene lokacije in odvisni od vremenskih razmer, kar je delavcem omogočalo večjo avtonomijo in omejevalo neprekinjeno proizvodnjo. Fosilna goriva pa so omogočila, da so tovarne postale neodvisne od vodnih virov in naravnih pogojev. S tem je bilo mogoče delo organizirati neprekinjeno, v daljših in intenzivnejših delovnih ciklih, hkrati pa okrepiti disciplino in nadzor nad delavci (Malm, 2016). Prehod na fosilna goriva je tako omogočil večjo **koncentracijo proizvodnje, širjenje tovarn** v urbana središča ter povečanje nadzora ne le v tovarnah, temveč tudi v širši družbi in kolonialnih kontekstih. Neprekinjena in intenzivnejša proizvodnja pa je hkrati vodila tudi v izjemno povečanje potreb po surovinah in dodatno širitev industrijskega sistema.

Britanska industrijska revolucija je vodila v intenziviranje pridelave in proizvodnje primarnih surovin, potrebnih za industrijsko proizvodnjo končnih dobrin. V tem okviru se je močno povečala proizvodnja na kolonialnih suženjskih plantažah, kjer so pridelovali bombaž, sladkor in druge poljščine. Te so igrale pomembno vlogo tudi pri zadovoljevanju rastočih potreb po hrani za množice industrijskih delavk in delavcev. Industrijska revolucija je tako poglobila ne le domače, temveč tudi globalne delitve dela in prispevala k vzpostavitvi sistema **neenakega in nepravilnega trgovanja**, v katerem so nekdanje kolonije vedno ostale v podrejenem položaju (Hickel idr., 2022).

Hkrati se je močno povečalo tudi **rudarjenje** ključnih kovin, predvsem železa, ki je bilo nujno za izdelavo industrijskih strojev, ter kopanje premoga kot osrednjega vira energije industrijske revolucije. Tovarniški sistem je zahteval tudi dotlej nepresežen razvoj logistike in prometa – tako za prevoz surovin kot končnih izdelkov in ljudi. To je korenito spremenilo mesta in druga naselja, kjer so nastajala nova **prometno-logistična vozlišča**, kot so ceste, železnice in železniške postaje. Povečevala so se pristanišča, širile vodne poti, gradnja železnic in cest pa je korenito posegla v naravno okolje, na primer z gradnjo predorov in mostov, krčenjem gozdov ter izsuševanjem močvirij (Bellamy Foster, 2022).

Britanska industrijska revolucija je tako temeljito **spremenila** ne le proizvodnjo dobrin, temveč **vse vidike človeškega življenja**. Vpeljavo tovarniškega sistema je spremljala reorganizacija

družb, institucij in družbenih odnosov. Spremenila je načine razmišljanja, organizacijo dela in vsakdanje življenje ljudi. Hkrati je bila neločljivo povezana s preoblikovanjem urbanih, ruralnih in naravnih okolij, ki so bila reorganizirana z namenom zagotavljanja surovin, delovne sile, hrane, bivališč, prometne infrastrukture in energije za industrijski sistem.

Temeljno vodilo tovarniškega sistema je bilo nenehno povečevanje proizvodnje in potrošnje zaradi ustvarjanja dobičkov, pogosto ne glede na družbene in okoljske posledice. Ta logika je že od začetka industrijske revolucije vodila v dotlej največji obseg onesnaževanja, ki se je z rastjo proizvodnje in potrošnje nenehno povečeval. Na planetu z omejenimi viri takšna dinamika neizogibno vodi v dolgoročne okoljske in eksistencialne izzive za človeške skupnosti.

Britanska industrijska revolucija se je hkrati vzpostavila kot **paradigma modernega družbenega razvoja**, ki naj bi temeljil na industrializaciji. Ta je postala ključna za uspešno tekmovalno državo in njihovih gospodarstev na globalnih trgih ter za zagotavljanje materialne blaginje prebivalstva, predvsem v obliki dostopnosti množično proizvedenih dobrin (Malm, 2016; Bellamy Foster, 2022).

Hkrati se je kot temeljni del te paradigme vzpostavila **sistematična uporaba fosilnih goriv** kot osnove industrializacije in tovarniškega sistema. Fosilna goriva so postala ključni vir energije, ki je poganjal vse dimenzije industrijskega sistema – od proizvodnje in transporta do logistike in kasnejše proizvodnje električne energije. Električna energija je nato omogočila naslednje faze industrijske revolucije, pa tudi sodobno računalniško-digitalno revolucijo.

Kljub sodobnim tehnološkim spremembam in širjenju obnovljivih virov energije ostaja **odvisnost** od fosilnih goriv temelj sodobne, še vedno industrijske ureditve. Tudi izkoriščanje obnovljivih virov energije namreč pogosto zahteva uporabo fosilnih goriv. Gradnja vetrnih in hidroelektrarn ter proizvodnja fotovoltaičnih celic zahtevajo rudarjenje kovin, proizvodnjo, transport in vzdrževanje tehnologij, kar je še vedno v veliki meri odvisno od fosilnih goriv (Dunlap, 2024).

Uporaba fosilnih goriv je omogočila, da je industrijski, tovarniški sistem postal planetaren in da je človeško delovanje začelo radikalno in trajno spreminjati okolja ljudi ter drugih živih bitij. Prispevala je k transformacijam dotlej nevidenega obsega, ki so spremenile razmerje med človeštvom in planetom ter označujejo začetek nove dobe – **antropocena** oziroma, kot poudarjajo nekateri avtorji, **kapitalocena** (Patel in Moore, 2017).

Gre za obdobje, v katerem je industrijski kapitalizem omogočil človeštvu, da v planetarnem obsegu spreminja podnebje, lokalne ekosisteme in biotsko raznovrstnost. To poteka prek intenzivnega izkoriščanja naravnih virov, onesnaževanja ter obsežnih posegov v okolje, kot je na primer monokulturno industrijsko kmetijstvo.

Sistematična in vse **intenzivnejša** uporaba **fosilnih goriv** kot temelja moderne industrijske kapitalistične ureditve je neločljivo povezana z eno največjih nevarnosti za človeške družbe, in sicer globalnim segrevanjem in podnebno krizo. Premog, nafta in zemeljski plin so neobnovljivi viri energije, ki temeljijo na ogljikovodikih. Nastajali so milijone let v zemeljski skorji iz prazgodovinskih organizmov – iz rastlin (premog) in živali oziroma morskih organizmov (nafta in plin) –, ki so bili izpostavljeni visoki temperaturi in tlaku. V tem dolgotrajnem procesu so fosilna goriva postala izjemno koncentriran vir energije. Njihova množična uporaba pa pomembno prispeva k **izpustom toplogrednih plinov**, predvsem ogljikovega dioksida (CO₂) in metana (CH₄), kar ključno vpliva na globalno segrevanje in podnebne spremembe (Ajl, 2021).

Okoljsko škodljive posledice uporabe fosilnih goriv niso omejene le na emisije toplogrednih plinov. Povezane so tudi z **onesnaževanjem zraka**, smogom, kislim dežjem ter onesnaževanjem vode in tal. Izgorevanje fosilnih goriv namreč sprošča različne škodljive snovi, ki negativno vplivajo na zdravje ljudi in ekosisteme. Okoljske posledice pa niso povezane zgolj z uporabo fosilnih goriv, temveč tudi z njihovim pridobivanjem v rudnikih in vrtinah ter z njihovim transportom, ki pogosto povzroča dodatne okoljske škode (Malm, 2016).

Dvajseto stoletje kot obdobje razmaha globalne industrijske ureditve

Če so bili v prvi polovici 19. stoletja postavljeni temelji globalne industrijske ureditve, sta konec 19. stoletja in 20. stoletje predstavljala njeno dejansko **globalno konsolidacijo**, prevlado in izjemen razmah. V tem obdobju se je še dodatno povečala proizvodnja dobrin in storitev ter njihova potrošnja. Razvile so se nove tehnologije, nove industrije in nadaljnje oblike avtomatizacije delovnih procesov.

Uveljavila so se nova prevozna sredstva in **komunikacijsko-informacijske povezave**, ki so »skrčile« čas in prostor ter omogočile hitrejše povezovanje različnih delov sveta. Znanost se je v tem obdobju tesno povezala z industrijo, njena dognanja pa so postala ključna za tehnološki razvoj.

Znanstveni napredek je hkrati prispeval tudi k revoluciji v kmetijstvu, ki je omogočila dotlej največjo rast globalnega prebivalstva ter hitro širitev urbanih središč oziroma mest.

Razmah industrijske ureditve, ki je v tem obdobju dosegla globalne razsežnosti, tako da lahko govorimo o industrijski civilizaciji, je bil tesno povezan z neprecedenčnim povečanjem pridobivanja in uporabe fosilnih goriv. Ta so kot energent, surovina ali posredni vir energije poganjala tehnološke inovacije, eksponentno rast proizvodnje in potrošnje, **večjo kompleksnost logistike**, intenzivnejši promet ter rast prebivalstva in urbanizacijo.

Nadaljnji razmah industrializacije, ki ga nekateri za obdobje do leta 1914 označujejo kot **drugo industrijsko revolucijo**, sta poleg neprecedenčnega povečanja materialnega bogastva spremljala tudi konsolidacija ekonomske moči ter rast nacionalnih in globalnih neenakosti med množicami in industrialci kapitalisti. V tem obdobju so nastale **velike zasebne korporacije**, ki so na različnih gospodarskih področjih začele pomembno vplivati na razvoj družb in držav. Njihovi interesi so pogosto prevladali nad javnim interesom in skupnim dobrom.

Druga industrijska revolucija (približno 1870–1914) je bila sicer obdobje hitrega tehnološkega in industrijskega razvoja, množične proizvodnje, elektrifikacije ter širjenja novih industrij, kot so kemična, jeklarska in avtomobilska industrija. Ob tem so nastajala velika podjetja in industrijski koncerni, ki so koncentrirali gospodarsko moč v rokah manjšega števila lastnikov.

Le v redkih in časovno omejenih primerih so množice, sindikati in civilnodružbene skupine konec 19. in v 20. stoletju uspeli doseči pomembnejše omejitve delovanja velikih industrijskih korporacij, na primer z uvedbo delavske zakonodaje, socialnih pravic ali regulacije monopolov (Hobsbawm, 2011, 2012).

Posledično so bili ti procesi neločljivo povezani tudi z velikim porastom izpustov toplogrednih plinov, onesnaževanjem zraka, vode in tal ter z eksponentnim povečanjem količine industrijskih in potrošniških odpadkov (Patel in Moore, 2017). Posebej zaskrbljujoče je, da so številni odpadki, povezani s fosilnimi gorivi, naravno nerazgradljivi in zato dolgoročno obremenjujejo okolje.

Slika 3: Naftna ploščad

Smenes Reite, J.-R. (7. 11. 2019).
Norveška: Oil Platform.
<https://tinyurl.com/3wa6m99b>

Osredotočanje na ključne transformacije industrijske ureditve jasno pokaže pomembno vlogo fosilnih goriv v tem obdobju. Na področju logistike in prometa sta konec 19. stoletja zaznamovala razmah železnic in skokovita rast kopanja premoga, ki je bil temeljni energent zgodnje industrijske revolucije. V zadnjih desetletjih 19. stoletja pa se je začelo vse **intenzivnejše črpanje nafte**, ki je v 20. stoletju postopoma postala najpomembnejše fosilno gorivo za promet in logistiko (Malm, 2016).

Kljub temu je premog ostal pomemben energent, ki ga nafta ni povsem nadomestila. Nafta se je sprva uporabljala predvsem za razsvetljavo v obliki kerozina, vendar se je že v drugi polovici 19. stoletja njeno črpanje začelo intenzivneje povečevati.² V 20. stoletju pa je uporaba naftnih derivatov, predvsem bencina in dizla, eksponentno narasla zaradi izuma in širjenja uporabe **motorja z notranjim izgorevanjem**.

Ta tehnološka inovacija je revolucionarno spremenila cestni, železniški in pomorski promet ter omogočila razvoj letalskega prometa. Mobilnost prebivalstva in hitrost logistike sta se močno povečali, kar je omogočilo nadaljnjo rast proizvodnje in potrošnje ter s tem tudi povečanje onesnaževanja in okoljskih obremenitev (Harris, 2023).

Pri tem je treba posebno pozornost nameniti pojavu in prevladi individualne mobilnosti, utemeljene na motorju z notranjim izgorevanjem, najprej v najbolj materialno razvitih državah, kasneje pa tudi v drugih državah in nekdanjih kolonijah. Z drugimi besedami: pozornost je treba usmeriti na **prevlado bencinskih in dizelskih avtomobilov v osebem prometu**.

Ta prevlada je bila povezana s širšimi geopolitičnimi, politično-ekonomskimi, delovnoorganizacijskimi, urbanističnimi in kulturno-identitetnimi procesi. Širjenje motorjev z notranjim izgorevanjem v tovarnem in osebem prometu je bilo tesno povezano z naraščajočim strateškim pomenom nafte kot ključnega energenta.

Korporacije in države, ki so uspele vzpostaviti nadzor nad črpanjem, predelavo, transportom in prodajo nafte ter njenih derivatov, so v 20. stoletju pridobile izjemno geopolitično, gospodarsko in politično moč. Ta jim je omogočala pomemben vpliv na razvoj drugih držav in družb ter na oblikovanje globalnih gospodarskih in političnih razmerij.

2 Povedno je, da je bila ena najpomembnejših korporacij ob koncu 19. stoletja Standard Oil, ki ga je obvladoval John D. Rockefeller, najbogatejši Američan tistega časa. Moč korporacije in Rockefellerja je izhajala iz prevlade v naftni industriji, saj je v določenem obdobju nadziral približno 88 % trga. Korporacija je tako dosegla monopolno moč, ki ji je omogočala uničevanje in oviranje konkurence, dvig cen, ustvarjanje izjemnih dobičkov ter pomemben vpliv na državne institucije. Družbena in politična mobilizacija v ZDA je privedla do sprejema protimonopolne zakonodaje, ki je to monopolno moč začasno omejila. Leta 1911 je bilo podjetje Standard Oil razdeljeno na 39 neodvisnih podjetij. Vendar ta omejitev ni trajala dolgo. Po drugi svetovni vojni so se razdeljena podjetja postopoma ponovno povezovala in širila svojo moč. Iz teh podjetij so nastali sodobni naftni giganti, kot so ExxonMobil, Chevron, ConocoPhillips idr., medtem ko je Saudi Aramco kasneje postal eden največjih svetovnih naftnih akterjev. Ta podjetja še danes spadajo med ključne geopolitične, gospodarske in politične akterje.

Strateška odvisnost od fosilnih goriv je pomenila in v 21. stoletju še vedno pomeni, da so razvoj in politike številnih držav podrejeni interesom držav in korporacij, ki nadzirajo ključne energente (Marx, 2022). **Nadzor nad naftno industrijo** je bil sprva predvsem v domeni britanskega imperija, ki pa je v obdobju med svetovnimi vojnami postopoma izgubljal vodilni položaj v korist nove globalne velesile – Združenih držav Amerike.

Geopolitični vzpon ZDA je bil neposredno povezan z razmahom industrije, pri čemer je imel pomembno vlogo prav vzpon avtomobilizma v prvi polovici 20. stoletja. Razvoj avtomobilske industrije je povečal povpraševanje po nafti, hkrati pa spodbudil širitev cestne infrastrukture, urbanizacije in množične potrošnje, kar je dodatno utrdilo gospodarsko in politično moč ZDA v globalnem sistemu (Tooze, 2024).

Ne glede na evropsko poreklo prvih avtomobilov³ je bil ameriški kontekst tisti, v katerem so se zgodile ključne transformacije, ki so avtomobilizem (ter cestni tovorni promet) vzpostavile kot temelj sodobne družbe. Avtomobil je postal osrednji element industrijske ureditve in sodobnega gospodarstva, avtomobilska podjetja pa pomembni nosilci gospodarskega in družbenega razvoja. Zaradi kompleksnosti **avtomobilske industrije**, ki zahteva sodelovanje številnih drugih industrijskih panog, je razvita avtomobilska industrija postala tudi kazalnik tehnološke in materialne razvitosti posamezne družbe.

V ameriškem kontekstu so bile sprejete ključne politične in zakonodajne odločitve, ki so skupaj z interesi naftne industrije in avtomobilskih podjetij osebno mobilnost vzpostavile predvsem na temelju osebnih avtomobilov z motorji z notranjim izgorevanjem. Prevlada takšne mobilnosti ni bila neizogiben tehnološki razvoj, temveč rezultat odločitev, ki so omejile ali postopoma odpravile alternativne oblike mobilnosti. Z vidika današnjih prizadevanj za zeleni prehod je zanimivo, da so bili na začetku avtomobilizma električni avtomobili precej razširjeni, vendar so jih naftna industrija in avtomobilska podjetja, usmerjena v razvoj bencinskih in dizelskih vozil, postopoma potisnili na rob ter omejili njihov razvoj (Marx, 2022; Tooze, 2024).

Pomemben proces je potekal tudi na področju **javnega prevoza**. V številnih ameriških mestih so javni promet sistematično omejili ali razgradili, kar je prebivalce prisililo v večjo uporabo osebnih avtomobilov. Hkrati so urbanistične politike in prometno načrtovanje dali prednost avtomobilom. Mesta so se postopoma prilagajala avtomobilskemu prometu, medtem ko so pešci in druge oblike mobilnosti postajali vse bolj potisnjeni na robove cest oziroma pločnike.

³ Prve avtomobile za prodajo potrošnikom je izdelal Karl Benz v Nemčiji leta 1879. Nemčija je bila poleg ZDA eden ključnih kontekstov za pomembne tehnološke preskoke, ki so prispevali k razvoju avtomobilizma.

Slika 4: Prometni zamašek

Srinamphon, P. (12. 5. 2024). *Bangkok, Tajska: Urban Traffic at Dawn*. <https://tinyurl.com/3w7k8d48>

Podobno kot vpeljavo in prevlado številnih drugih tehnologij (npr. avtomatiziranih strojev) so tudi prevlado avtomobilov spremljali nasilje in številne žrtve med pešci. Prebivalce mest so morale mestne in državne oblasti najprej disciplinirati in sankcionirati, da so postopoma sprejeli privilegij avtomobilov ter se prilagodili nevarnostim, ki so izhajale iz njihove hitrosti in mase.

Hitrost in razsežnost vpeljave avtomobilov sta bili hkrati povezani z organizacijskimi spremembami v avtomobilski industriji. V **tovarnah Henryja Forda** so prvič sistematično uvedli **tekoči trak**, ki je proizvodnjo avtomobilov razdelil na številne enostavne, ponavljajoče se naloge. Takšna organizacija dela je omogočila izjemno povečanje proizvodnje, znižanje stroškov in večje izkoriščanje delavcev, saj je delo postalo intenzivnejše in bolj nadzorovano.

Hkrati pa so v avtomobilski industriji delavcem tudi zvišali plače, tako da so si lahko sami privoščili avtomobile. S tem so industrialci ustvarili novo, izjemno veliko skupino potrošnikov. Pomembno vlogo pri širjenju avtomobilizma so imeli tudi mediji, popularna kultura ter državne politike mobilnosti in urbanizma. Avtomobil se je tako vzpostavil kot **statusni simbol** materialnega uspeha, hkrati pa kot simbol osebne svobode, povezane z individualno mobilnostjo in možnostjo iskanja lastne sreče (Ladd, 2011; Marx, 2022).

Obe dimenziji (avtomobil kot simbol uspeha in kot simbol svobode) sta bili neločljivo povezani z radikalnim preoblikovanjem mest, predmestij in širšega naravnega okolja. **Razširjalo** se je **cestno omrežje**, ki je prepredlo države in povežalo populacijska središča, **mesta** pa so se postopoma **prilagajala** predvsem **avtomobilskemu prometu**. Ta proces, ki ga nekateri označujejo kot urbidicid, je pomenil reorganizacijo mestnega prostora v korist avtomobilov.

Hkrati so se razvijala predmestja kot **statusni simbol** srednjega razreda, do katerih je bil dostop pogosto mogoč predvsem z avtomobilom. Tako se je postopoma vzpostavila načrtna

odvisnost posameznikov od avtomobilov, ki pa je bila predstavljena kot simbol svobode in uspeha (Tooze, 2022; Marx, 2022). Prav v tem tiči ena pomembnih ovir za prehod v bolj trajnostno ureditev, saj bi ta zahtevala temeljito preobrazbo mest, prometne infrastrukture in načinov osebne mobilnosti.

Dotlej nepredstavljen porast vloge fosilnih goriv v sodobnih industrijskih kapitalističnih (in drugih modernih) ureditvah lahko opazujemo tudi v temeljnih **transformacijah kmetijstva** v 20. stoletju. Te so privedle do intenziviranja proizvodnje hrane, kar je omogočilo hitro rast prebivalstva. Vse od začetka 20. stoletja je ta rast temeljila na širjenju kmetijske mehanizacije, ki jo poganjajo fosilna goriva, predvsem dizelsko gorivo kot eden ključnih derivatov naftne industrije.

Mehanizacija je v številnih državah nadomestila tradicionalne oblike poljedelstva in prispevala k bistvenemu povečanju kmetijske proizvodnje, hkrati pa tudi k povečanju izpustov toplogrednih plinov. Nova industrijska paradigma kmetijstva ni temeljila le na mehanizaciji, temveč tudi na uvajanju bolj rodovitnih sort poljščin, ki so bile rezultat razvoja agronomije, biologije in kemije.

Pomemben del te transformacije je bila tudi sistematična **vpeljava umetnih gnojil** in pesticidov, ki so tesno povezani s petrokemično industrijo. Sodobno industrijsko kmetijstvo je tako postalo odvisno od kemičnih gnojil in pesticidov, pri katerih so pogosto uporabljeni derivati nafte ali pa fosilna goriva igrajo ključno vlogo pri njihovi proizvodnji (npr. gnojila na osnovi amoniaka) (Ajl, 2021).

Posledično so se **okoljske obremenitve kmetijstva** močno povečale. Povečali so se izpusti zaradi mehanizacije, onesnaževanje podtalnice in tal ter uničevanje biotske raznovrstnosti. Takšen način kmetijstva, ki temelji na tehnološki modernizaciji in intenziviranju proizvodnje, se je uveljavil kot osrednje vodilo razvoja v okviru t. i. zelene revolucije. Ta je močno povečala obseg pridelave hrane in omogočila hitro rast svetovnega prebivalstva, ki se je v drugi polovici 20. stoletja izrazito povečalo.

Sodobno industrijsko kmetijstvo predstavlja enega izmed kontekstov, kjer je mogoče najjasneje opaziti paradoks sodobne industrijske ureditve. Na eni strani izjemna produktivnost sodobnega kmetijstva omogoča preživetje globalnega prebivalstva. Na drugi strani pa prav to kmetijstvo z onesnaževanjem, degradacijo tal in uničevanjem biotske raznovrstnosti **spodkopava lastne temelje**.

Sodobno kmetijstvo je namreč odvisno od relativno stabilnega podnebja, predvidljivih naravnih ciklov, stabilnega delovanja ekosistemov in dostopa do neonesnaženih vodnih virov. S tem se razkriva temeljna napetost sodobne industrijske ureditve: sistem, ki omogoča množično proizvodnjo hrane, hkrati ustvarja pogoje, ki dolgoročno ogrožajo njegovo lastno delovanje.

Povečanje pomena fosilnih goriv v sodobni globalni in nacionalni industrijski kapitalistični ureditvi je bilo neločljivo povezano tudi z dotlej največjim, eksponentnim povečanjem obsega logistike in tovarnega prometa, tako cestnega kot ladijskega. Po drugi svetovni vojni je ta promet v veliki meri temeljil na nafti in njenih derivatih, ki so poganjali motorje z notranjim izgorevanjem tovornjakov, vlakov, tovornih ladij in kasneje tudi tovornih letal.

Hkrati je prav razmah prevoza nafte in njenih derivatov – s tankerji ter cestnimi in železniškimi cisternami – omogočil, da je nafta postala osrednji energent sodobne industrijske kapitalistične ureditve. **Povečanje zmogljivosti** globalne logistike in tovarnega prometa pa je omogočilo tudi intenziviranje proizvodnje, saj je postalo lažje in hitreje prevažati primarne surovine, polizdelke in končne izdelke na velike razdalje (Khalili, 2021; Tooze, 2024).

Slika 5: Tovorno pristanišče

Dibert, D. (24. 5. 2018). *Baltimore, ZDA: Green and Gray Evergreen Cargo Ship*. <https://tinyurl.com/4ce5t3bd>

Na drugi strani pa sta bili izjemna razvejenost in intenzivnost tovarnih povezav odločilno povezani s povojnim **razmahom množičnega potrošništva** ter z nastajanjem novih in širjenjem obstoječih trgov. Ti so temeljili na vedno večjem številu izdelkov in storitev, ki jih je bilo treba stroškovno učinkovito in hitro dostaviti do potrošnikov.

V tem kontekstu je ključno vlogo igrala t. i. **kontejnerska revolucija**, ki je temeljila na globalno standardiziranih tovarnih zabojnikih – kontejnerjih. Ti so zaradi znižanja stroškov prevoza

bistveno prispevali k povojni globalizaciji svetovne trgovine. Standardizirani kontejnerji so omogočili dotlej nepoznano povezovanje ladijskega, cestnega in železniškega prometa v skoraj neprekinjen logistični proces, v katerem so se kontejnerji neposredno predstavljali z ladij na tovornjake in železniške vagon (Khalili, 2021).

Vedno večja dostopnost izdelkov in storitev je ljudi vse bolj opredeljevala predvsem kot potrošnike in šele drugotno kot državljane. Potrošniške prakse so tako postale eden ključnih temeljev individualnih in kolektivnih identitet (Harris, 2023). Nenehna širitev trgov pa je bila povezana tudi s pojavom načrtovanega zastaranja izdelkov, kar predstavlja eno najbolj problematičnih značilnosti sodobne industrijske ureditve. Proizvajalci so začeli izdelke načrtovati ne z vidika trajnosti, temveč z **omejenim rokom uporabe**, da bi spodbudili stalno kupovanje novih izdelkov (Slade, 2006).

Ta paradigma je postala še bolj problematična s **pojmom** in razširitvijo **plastike** v potrošniških dobrinah in industrijski proizvodnji. Plastika je eden ključnih proizvodov petrokemične industrije, povezan z uporabo nafte, danes pa jo najdemo v številnih izdelkih. Problem ni le v njeni proizvodnji, ki prispeva k emisijam toplogrednih plinov in drugim oblikam onesnaževanja, temveč tudi v njeni razširjeni uporabi, zlasti v izdelkih za enkratno uporabo. Ti pogosto končajo v naravnem okolju, kjer se razgradijo v mikro- in nanodelce, ki se zelo počasi razgrajujejo in dolgoročno onesnažujejo ekosisteme. Kopičijo se v rastlinah, živalih in tudi v človeškem telesu ter lahko dolgoročno vplivajo na biološke procese (Rilling idr., 2021).

Vsi ti procesi, ki so zaznamovali 20. stoletje, so se posebej intenzivirali po petdesetih letih 20. stoletja. To obdobje nekateri označujejo kot »**veliko pospešitev**« (angl. *great acceleration*) in kot začetek antropocena (Steffen idr., 2015). V tem času so se ključni družbenoekonomski in okoljski trendi eksponentno povečali, človeško delovanje pa je prvič v zgodovini začelo neposredno vplivati na globalne okoljske procese.

Pojem **antropocena** pa je lahko **problematičen**, saj ne poudarja, da obstoječa ureditev temelji na kapitalističnih industrijskih razmerjih in strukturah. Zato nekateri avtorji predlagajo uporabo pojma kapitalocen, ki bolje izpostavi vlogo industrijskega kapitalizma pri teh transformacijah (Patel in Moore, 2017).

Časovna umestitev »velike pospešitve« v petdeseta leta 20. stoletja ni neproblematična, saj lahko zakrije pomen **druge svetovne vojne** kot ključnega **katalizatorja** procesov, ki so se v povojnem obdobju še dodatno intenzivirali. S tem se zmanjšuje razumevanje revolucionarne narave druge svetovne vojne, ki je temeljito preoblikovala nacionalne in globalne ureditve ter pospešila večdimenzionalni proces vzpostavitve osrednje vloge fosilnih goriv, predvsem nafte, v sodobnih družbah.

Za potrebe vojne je v industrijskih državah prišlo do izjemno koncentrirane in obsežne mobilizacije proizvodnje ter porabe energije. Z drugo svetovno

vojno se ni »rodila« le **atomska doba**, temveč tudi doba nafte, saj se je ta dokončno uveljavila kot temeljno gonilo gospodarske rasti. Druga svetovna vojna je tako predstavljala katalizator »velike pospešitve« in dotlej nepresezhen proces mobilizacije materialnih, energetskih in človeških virov.

Hkrati pa je bila druga svetovna vojna tudi dotlej najbolj uničujoča za družbeno in naravno okolje ter je postala paradigmatna za kasnejše konflikte 20. stoletja (Tooze, 2024). **Okoljska dimenzija te vojne**, pa tudi kasnejših vojn, ter dejstvo, da vojske predstavljajo enega največjih onesnaževalcev in uničevalcev naravnega okolja ter pomembno prispevajo k podnebni krizi, **ostajajo pogosto spregledani** ali zamolčani.

To ni naključno, temveč je povezano s sistematičnim prikrivanjem in izvzetjem vojaških sektorjev – zlasti vojsk globalnih velesil, predvsem ZDA – iz omejitev glede porabe fosilnih goriv in s tem povezanih emisij toplogrednih plinov (Ahmad, 2023).

Zgodnji okoljski premiki

Zavedanje o okoljski problematiki na Zahodu je bilo tesno povezano z neposrednimi negativnimi okoljskimi učinki industrializacije na urbana in industrializirana ruralna območja metropol ter njihove prebivalce v nastajajočih industrijskih kapitalističnih ureditvah. Ob tem je pomembno poudariti, da je bilo to zavedanje močno prisotno tudi med **staroselskimi** skupnostmi, ki so jih kolonizirale zahodne kolonialne sile, in sicer že od vzpostavitve moderne kolonialne ureditve ter uvajanja okoljsko destruktivnih kmetijskih, rudarskih in drugih proizvodnih praks ter infrastrukture.

Prvo **zakonodajo**, ki jo lahko umeščamo na širše polje okoljevarstva, so sprejeli v Združenem kraljestvu v šestdesetih letih 19. stoletja, usmerjena pa je bila v zmanjševanje onesnaževanja zraka, ki so ga povzročali industrijski obrati, in nadzor nad njim. Temu je sledilo zakonodajno **omejevanje onesnaževanja voda**, hkrati pa tudi vzpostavljanje in popularizacija **konservacijskih** gibanj ter sprejetje prve obsežnejše okoljevarstvene zakonodaje na tem področju v 19. stoletju. Na tej podlagi so bili ustanovljeni prvi narodni parki oziroma zaščitena naravna območja, najprej v Združenih državah Amerike.⁴ Idejni temelji in sama vzpostavitev zaščitene naravnih območij pa so bili že v izhodišču problematični tako z vidika razumevanja onesnaževanja in njegovega dometa kot tudi z vidika nadaljevanja oziroma posnemanja kolonialno-okupacijskih praks v novih kontekstih (Bellamy Foster, 2022; Rootes, 2004).

4 Prvo takšno območje je bil Narodni park Yellowstone v ZDA, ustanovljen leta 1872.

Slika 6: Nacionalni park Yellowstone v ZDA

Erlandson, D. (3. 9. 2022). ZDA: *Majestic View of Lower Yellowstone Falls*. <https://tinyurl.com/a5j4benw>

Ustanavljanje parkov je temeljilo na ideji izhodiščne harmonije v naravi in z njo povezanim idealu pristne divjine, ki se je človeško delovanje ni dotaknilo. Ta ideja je bila neposredno povezana z zavedanjem negativnih učinkov industrializacije, vendar teh učinkov ni problematizirala v širšem smislu. Prav tako ni temeljila na razumevanju, da industrijsko onesnaževanje neizogibno vpliva na naravo v regionalnem in planetarnem merilu. Okoljevarstvena zakonodaja tega obdobja je bila uokvirjena v konservativno perspektivo ohranjanja obstoječega reda in je imela predvsem **lokalni domet**.

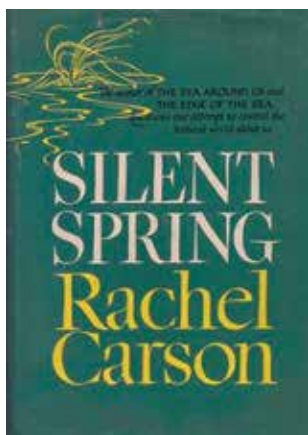
Hkrati pa je imela tudi temno plat, saj je bila tesno povezana z večplastnim **okoljskim razizmom**, ki ga bomo podrobneje obravnavali v nadaljevanju. V kontekstu vzpostavljanja narodnih parkov je šlo pogosto za prenos bremena reševanja okoljskih vprašanj na lokalno ali globalno marginalizirane skupnosti, zlasti staroselce, ki so bili s teh območij izgnani ob ustanavljanju naravnih parkov (Merchant, 2003).

Ključni premik v zavedanju in nato tudi v reševanju okoljske problematike pa se je zgodil šele po drugi svetovni vojni, predvsem od šestdesetih let naprej. Takrat so se začela oblikovati **sodobna okoljevarstvena gibanja**, ki so postala ključni dejavniki pri vzpostavljanju širšega okoljevarstvenega zavedanja. Ta gibanja so pomembno prispevala k temu, da so vprašanja onesnaževanja, okoljskih kriz in katastrof postala relevantna politična in družbena vprašanja ter da so bili preseženi ozki okvirji konservacije in lokalnega varovanja okolja.

Pomembno vlogo so imela tudi pri vzpostavljanju razumevanja okoljskih problematik kot **globalnih vprašanj** – tako v smislu zavedanja, da okoljski problemi presegajo meje držav, kot tudi v smislu razumevanja njihove prepletenosti s širšim delovanjem človeških družb. Okoljske problematike so namreč tesno povezane s temelji materialnega razvoja, ustvarjanjem in utrjevanjem hierarhij, neenakosti, izkoriščanja in izključevanja, pa tudi s privilegiji in bogastvom (Baker, 2006; Rootes, 2004).

Tiha pomlad in začetek okoljske zavesti

Enega ključnih mejnikov v procesu splošne popularizacije in politizacije vprašanj okoljevarstva ter daljnosežne problematičnosti industrijskega onesnaževanja predstavlja delo ameriške morske biologinje in okoljevarstvenice **Rachel Carson**. Popularizacija njene knjige iz leta 1962 s pomenljivim naslovom **Tiha pomlad** (angl. *Silent Spring*) ter njen aktivizem v okviru nastajajočega okoljevarstvenega gibanja sta pomenila prelomno točko, ko se je vprašanje okoljevarstva začelo v Združenih državah Amerike vzpostavljati kot eno pomembnih političnih vprašanj.

To je bilo še posebej pomembno, ker je šlo za najbolj industrijsko razvito družbo na svetu ter hkrati globalno politično, gospodarsko, tehnološko in kulturno izjemno vplivno velesilo. Premik v ameriškem političnem kontekstu je bil zato ključen tudi za uveljavljanje in popularizacijo okoljevarstvenih politik v drugih nacionalnih kontekstih. Hkrati pa je predstavljal enega pomembnih pogojev možnosti za začetek globalnega javnopolitičnega obravnavanja okoljskih problematik (Carson, 1962).

Slika 7: Naslovnica knjige *Tiha pomlad*

Carson, R. (1962). *Silent spring*. Houghton Mifflin. <https://tinyurl.com/2dy6d583>

Carsonina knjiga in spremljajoči aktivizem sta bila v prvi vrsti usmerjena na problem sistematične in **neregulirane rabe pesticidov** v okviru vedno bolj industrializiranega kmetijstva. Knjiga je bila prelomna, ker je na temelju obstoječih raziskav identificirala in dokazovala negativne učinke pesticidov na naravno okolje ter potencialno tudi na človeka. Hkrati je opozorila na nujnost **upoštevanja znanstvenih raziskav** in njihovih dognanj o škodljivih vplivih na širše okolje ter na potrebo po nadaljnjih raziskavah dolgoročnih posledic uporabe kemičnih pesticidov, kot so razvoj odpornih škodljivcev in pojav bolezni, povezanih z uporabo pesticidov.

V tem kontekstu je implicitno izpostavila tudi eno ključnih načel sodobnega okoljevarstva – **previdnostno načelo**, ki predpostavlja radikalno omejitev ali celo prepoved uporabe

določenih pesticidov oziroma drugih kemikalij, če znanstvena gotovost glede njihovega neškodljivega vpliva na človeka in naravno okolje še ni vzpostavljena. Aktivizem, temelječ na idejah iz knjige, je prispeval k prepovedi nekaterih pesticidov, predvsem DDT-ja (dikloro-difenil-trikloroetan), ki se je pred tem brez omejitev množično uporabljal v ZDA in drugod po svetu (Lytle, 2007).

Hkrati pa so bile knjiga, Carsonine ideje in širše nastajajoče sodobno ameriško okoljevarstveno gibanje deležni sistematičnih napadov in **poskusov delegitimizacije** s strani **korporativnega** sektorja, zlasti pesticidne in kemične industrije, pa tudi drugih industrij ter z njimi povezanih (plačanih) raziskovalcev in znanstvenikov. Povedno je, da so se napadi na ugotovitve knjige znova okrepili v devetdesetih letih 20. in v prvem desetletju 21. stoletja, med drugim tudi v okviru širših prizadevanj tobačne industrije za nepriznavanje znanstvenih dokazov o škodljivosti kajenja.

Kot bomo natančneje spoznali v nadaljevanju, pa imajo pri sistematičnem in kontinuiranem **sejanju dvoma** o znanstvenih dokazih, da nekatere človekove dejavnosti povzročajo okoljsko in zlasti podnebno krizo, ključno vlogo predvsem naftna in petrokemična podjetja (Oreskes in Conway, 2010).

Zgodovinska vloga protestov pri vzpostavljanju modernega okoljevarstva

Protesti so ena najbolj vidnih oblik politične participacije tako v preteklosti kot danes. Spadajo med najbolj neposredne oblike **demokratskega aktiviranja** in mobilizacije posameznikov kot političnih akterjev, državljanek in državljanov, za doseganje določenih političnih ciljev. Ti cilji so lahko progresivne ali reakcionarne narave, lahko so splošni ali zelo konkretni ter vezani na omejevanje ali uvajanje določenih praks, delovanj in ukrepov.

V kontekstu razvoja sodobnega okoljevarstvenega gibanja, boja proti onesnaževanju ter okoljskim krizam in vzpostavljanja javnopolitičnega urejanja okoljskih vprašanj so protesti igrali osrednjo vlogo. Predstavljali so sklop dejanj, ki je posegel v širši politični in družbeni prostor ter bistveno spremenil tako zaznavanje okoljskih problematik kot tudi njihovo obravnavo kot osrednjih javnopolitičnih vprašanj (Rootes, 2004).

Zgodovinsko so se sodobna okoljevarstvena gibanja pogosto usmerjala v proteste proti okoljskim katastrofam, ki jih je povzročil človek, sistematično okolju škodljivim praksam ali proti tehnologijam, ki so potencialno najbolj uničujoče ne le za človeštvo, temveč za vsa živa bitja.⁵ Med prvimi organiziranimi aktivnostmi sodobnih okoljevarstvenih gibanj so bili

5 Za aktualni pregled okoljevarstvenih protestov in drugih okoljevarstvenih aktivnosti glej Globalni atlas okoljske pravičnosti (angl. *Global Atlas of Environmental Justice*): <https://ejatlas.org/>

protesti proti jedrski tehnologiji, tako v obliki orožja kot tudi proizvodnje energije. Njihovi zametki segajo neposredno v obdobje po drugi svetovni vojni, ko je bil spomin na dotlej največjo uničujočo moč jedrske energije še zelo svež zaradi ameriškega uničenja Hirošime in Nagasakija leta 1945.

Glede na to izkušnjo je razumljivo, da so se prvi protesti proti jedrskemu orožju pojavili na Japonskem v petdesetih letih. Kasneje so se razširili v Združeno kraljestvo, v šestdesetih letih pa še v Združene države Amerike. Osrednji zahtevi teh protestov sta bili jedrsko razoroževanje ter prepoved jedrskega orožja in jedrske tehnologije nasploh. V sedemdesetih letih so se protesti razširili tudi v Francijo in Nemčijo, kjer so bili usmerjeni proti uporabi jedrske energije tako v vojaške kot civilne namene.

Ta gibanja so izpostavljala dotlej nepreseženo uničevalno moč, ki jo je človeštvo pridobilo z jedrsko tehnologijo, ter dejstvo, da bi uporaba jedrskega orožja v vojni lahko vodila v **popolno uničenje človeštva** in večine živih bitij (Grasso in Giugni, 2022).⁶ V tem pogledu je kakršno koli razmišljanje o uporabi jedrskega orožja kot upravičene in neproblematične vojaške možnosti etično skrajno problematično. Pri tem ne gre le za neposredno destruktivno silo jedrskih eksplozij, temveč tudi za dolgoročne posledice sevanja, ki uničujejo živa bitja, ter za možnost jedrske zime, ko bi eksplozije povzročile nastanek delcev v atmosferi, ki bi lahko za daljše obdobje zmanjšali sončno sevanje in povzročili globalne podnebne spremembe (Diep, 2014).

Protesti proti jedrski tehnologiji so nov zagon dobili v osemdesetih letih zaradi zaostrovanja oborožitvene tekme med Združenimi državami Amerike in Sovjetsko zvezo. V zgodnjih osemdesetih letih so tako potekali eni največjih protestov proti jedrskemu orožju.⁷ Po **nesreči** v jedrski elektrarni v **Černobilu** v nekdanji Sovjetski zvezi (današnja Ukrajina), ki je povzročila do 27.000 žrtev zaradi bolezni, povezanih s čezmernim sevanjem, so se sprožili novi protesti proti jedrski energiji.

Po koncu hladne vojne so protesti proti jedrski energiji v veliki meri zamrli, vendar so se sredi prvega desetletja 21. stoletja ponovno pojavili, med drugim tudi ob obletnicah druge svetovne vojne. Po drugi najhujši jedrski nesreči v **Fukušimi** na Japonskem leta 2011 pa so se protesti znova okrepili na Japonskem, v Nemčiji, Indiji, Švici in na Tajvanu (Grasso in Giugni, 2022).

6 V okviru hladne vojne se je kot temeljna vojaško-politična doktrina, ki sta ji sledili obe velesili, ZDA in Sovjetska zveza, razvila doktrina s pomenljivo angleško kratico MAD (doktrina zagotovljenega medsebojnega uničenja, mutual assured destruction).

7 12. 6. 1982 je več kot milijon ljudi protestiralo proti jedrskemu orožju in za konec oboroževalne tekme. Naslednje leto se je tudi v Zahodni Evropi na protestih zbralo več milijonov ljudi.

Slika 8: Množični protesti proti jedrskemu orožju v Bonnu leta 1981

Bogaerts, R. (10. 10. 1981). *Massale vredesdemonstratie in Bonn tegen de modernisering van kernwapens in West Europa* [diapozitiv, barvni]. Nationaal Archief. <https://tinyurl.com/45e7swr>

V sodobnem kontekstu smo v povezavi z jedrsko energijo in tehnologijami njene izrabe priča **notranjim sporom** znotraj okoljevarstvenega gibanja. Ti spori sicer niso novi, vendar so se v kontekstu zaostrovanja okoljske in zlasti podnebne krize dodatno okrepili. Ne gre več zgolj za vprašanje (ne)protestiranja proti jedrski energiji, temveč tudi za dejstvo, da del okoljevarstvenega gibanja jedrsko energijo vidi kot eno izmed možnih rešitev podnebne krize. Jedrsko energijo razume kot nizkoogljivi vir energije, ki naj bi omogočil razogljičenje.

Kljub določenemu tehnološkemu napredku in tudi vprašanju smiselnosti zapiranja jedrskih elektrarn pred koncem njihove obratovalne dobe pa ostaja izkoriščanje jedrske energije problematično v več pogledih, ki jih zagovorniki pogosto (ne)načrtno spregledajo ali pa jih podcenjujejo. Med ključnimi vprašanji so visoki stroški izgradnje in obratovanja jedrskih elektrarn, ki so pogosto nesorazmerni v primerjavi z drugimi viri energije, še vedno nerešeno vprašanje dolgoročnega skladiščenja jedrskih odpadkov ter problematika hlajenja reaktorjev.

Slednje je neposredno povezano z razpoložljivostjo vodnih virov in s tem odvisno od podnebnih in okoljskih razmer, ki postajajo v času podnebnih sprememb vse bolj nepredvidljive. To dodatno odpira vprašanje dolgoročne zanesljivosti jedrske energije kot stabilnega vira energije v pogojih podnebne krize (Ramana, 2024).⁸

⁸ Jedrske elektrarne so samo na prvi pogled neodvisne od podnebno-okoljskih razmer, saj kot temeljni vir za proizvodnjo elektrike uporabljajo uran ali plutonij, vendar so za svoje delovanje odvisne od hlajenja, ki je vezano na vodne vire. Posledično lahko sušna obdobja, kot eden od neizogibnih pojavov zaostrene podnebne krize, povzročijo (začasno) zaprtje jedrskih elektrarn. To se je na primer zgodilo v Franciji leta 2022, ko so morali zaradi izjemne suše ustaviti več jedrskih elektrarn.

Gibanja in protesti proti jedrski energiji ter jedrskemu orožju so z vidika sodobnega okoljevarstva in boja proti okoljski krizi pomembni tudi zato, ker so jasno povezali onesnaževanje in uničevanje naravnega (in družbenega) okolja z militarizmom, vojnami, vojaškimi operacijami ter ameriškim in drugimi vojaškoindustrijskimi kompleksi. Temeljna usmeritev teh kompleksov je dobičkonosen razvoj, nakup in uporaba vojaških tehnologij, kar je pogosto povezano z nujnostjo kontinuiranih dejanskih ali simuliranih vojaških operacij. Takšna logika je neločljivo povezana z uničevanjem skupnosti in naravnega okolja.

Poleg protestov proti jedrski energiji so se sodobna okoljevarstvena gibanja mobilizirala tudi proti drugim oblikam dejanskega ali potencialnega uničevanja in onesnaževanja okolja. **Protesti proti naftni industriji** in njenemu kontinuiranemu ter obsežnemu uničevanju okolja so tako postali ena pomembnejših oblik delovanja okoljevarstvenih gibanj. Pri tem so pomemben katalizator protestov, mobilizacije in širše popularizacije okoljevarstvenih gibanj predstavljala katastrofalna razlitja nafte, neposredno povezana z delovanjem naftne industrije (Grasso in Giugni, 2022).

Slika 9: Razlitje nafte iz tankerja Amoco-Cadiz leta 1978

U.S. Coast Guard. (1978). *Amoco Cadiz 1 edit 1* [fotografija]. V Wikimedia Commons. <https://tinyurl.com/3ymafzv8>

Eden od takšnih dogodkov je bilo **razlitje nafte iz tankerja Amoco Cadiz** pred bretonsko obalo v Franciji leta 1978, ko se je razlilo do tedaj rekordnih 256,2 milijona litrov nafte.⁹ Katastrofa je pomembno prispevala k mobilizaciji okoljevarstvenih gibanj ter k večji senzibilizaciji javnosti in odločevalcev za okoljevarstveno problematiko. Podobne procese so sprožila tudi

⁹ Okoljska destruktivnost vojne je jasno vidna tudi z vidika razlitij nafte, saj je do največjih razlitij prišlo v Kuvajtu, ko je iraška vojska med sicer neuspešno invazijo na Kuvajt zažgala do 732 naftnih vrtin. To je povzročilo razlitje do 158 milijard litrov nafte.

kasnejša razlítja, ki so se relativno pogosto pojavljala v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja ter v prvem desetletju 21. stoletja.¹⁰

Zadnje veliko katastrofalno razlítja nafte se je zgodilo leta 2010 v Mehiškem zalivu, ko je prišlo do eksplozije na vrtni **Deepwater Horizon** v lasti podjetja BP (British Petroleum), katerega problematične prakse bomo podrobneje obravnavali v nadaljevanju. Takrat se je razlízo približno 851 milijonov litrov nafte, kar je povzročilo obsežno okoljsko katastrofo v Mehiškem zalivu ter na velikem delu obalnega pasu.

Vendar pa osredotočanje na katastrofalna razlítja kot časovno omejene dogodke ne sme voditi v spregled dejstva, da je naftna infrastruktura – od vrtin, terminalov, tankerjev in cestnih cistern do naftovodov – podvržena kontinuiranim, sicer manjšim, a dolgoročno nič manj škodljivim razlítottjem. Posledično sta se tudi izgradnja in delovanje te infrastrukture vzpostavila kot pomemben katalizator okoljevarstvenih bojev in protestov.

Ker naftovode in drugo infrastrukturo pogosto gradijo na območjih zgodovinsko marginaliziranih skupnosti, vključno s staroselskimi ljudstvi v nekdanjih kolonijah, so ti boji postali tudi eden osrednjih kontekstov boja za okoljsko pravičnost ter proti okoljskemu rasizmu. Hkrati predstavljajo tudi upor proti nadaljevanju kolonialnih praks, ki se danes pogosto pojavljajo v preobleki sodobne naftne industrije.

Ilustrativen primer protestov marginaliziranih skupnosti proti naftovodom predstavljajo protesti staroselske skupnosti v ZDA na območju **rezervata Sujev v Standing Rocku**, ki so mobilizirali širše ameriško okoljevarstveno gibanje. Protesti proti gradnji naftovoda so opozarjali na nevarnosti za vodne vire, naravno okolje ter na nadaljevanje zgodovinskih praks marginalizacije staroselskih skupnosti.

Hkrati pa je izjemno agresivna intervencija državnih represivnih organov ter zasebnih varnostnih, pogosto tudi paravojaško organiziranih služb razkrila zaskrbljujočo realnost sodobnega konteksta. Protesti proti okoljsko škodljivi infrastrukturi in industriji se vse pogosteje kriminalizirajo in sodno preganjajo. Aktivisti in gibanja so pod vedno večjim **nadzorom** državnih represivnih organov, pogosto v sodelovanju z zasebnimi varnostnimi strukturami, ki omejujejo možnosti njihovega delovanja.

Pri tem prihaja tudi do **označevanja** legitimnega državlanskega delovanja kot **terorizma**, do pravnega in političnega pritiska na okoljevarstvene organizacije ter v skrajnih primerih celo do umorov okoljskih aktivistov (Holms, 2024).

¹⁰ Za pregled nekaterih največjih razlított nafte glej npr.: <https://www.ecospill.com.au/10-of-the-largest-oil-spills-in-history/>

Če so imeli in še vedno imajo protesti proti jedrski energiji in naftni industriji ter katastrofam, ki jih povzročata, lokalno, nacionalno in globalno dimenzijo, so druge vrste protestov pogosto bolj lokalne oziroma omejene narave. Omejenost se ne nanaša le na njihov geografski doseg, temveč tudi na cilje, ki pogosto niso usmerjeni v temeljno sistemsko problematiko. V teh primerih lahko govorimo o tako imenovanih NIMBY-protestih (angl. *Not In My Backyard* – Ne na mojem dvorišču).

Primer takšnih protestov so gibanja proti gradnji in delovanju sežigalnic odpadkov, kjer so se lokalne skupnosti mobilizirale z namenom preprečitve njihove izgradnje v neposredni bližini bivališč. Razlogi za proteste so bili predvsem potencialno škodljivi vplivi na zdravje prebivalcev in morebitno zmanjšanje vrednosti nepremičnin. Takšni protesti pogosto niso bili usmerjeni v širšo problematiko delovanja sežigalnic ali njihovega vpliva na naravno in družbeno okolje, temveč predvsem v preprečevanje njihove umestitve v lokalno okolje.

Hkrati pa so bili nekateri od teh protestov rezultat sodelovanja med lokalnimi skupnostmi ter lokalnimi ali nacionalnimi okoljevarstvenimi gibanji in organizacijami. V takšnih primerih so protesti preseglj lokalni domet (glej Grasso in Giugni, 2022).

Razvoj okoljskega prava in prve mednarodne konference

Zametki okoljskega prava so se pojavili že v 19. stoletju, sodobna okoljevarstvena zakonodaja pa je bila uveljavljena v zgodnjih sedemdesetih letih 20. stoletja. Takrat so bile vzpostavljene prve **sodobne okoljevarstvene agencije** (npr. ameriška EPA – 1970)¹¹ ter sprejeta prva sodobna zakonodaja, usmerjena v regulacijo onesnaževanja in zagotavljanje kakovosti življenja ljudi.

Leta **1972** so Združeni narodi v Stockholmu organizirali **prvo mednarodno konferenco o ekoloških problemih** (*United Nations Conference on The Human Environment*). Rezultat konference so bili prvi sodobni mednarodni okoljevarstveni sporazumi,¹² ki so okoljevarstvo začeli vzpostavljati kot mednarodno in kasneje globalno problematiko (Baker, 2006). Na konferenci je bil ustanovljen **Program Združenih narodov za okolje** (UNEP), ki naj bi imel osrednjo vlogo pri mednarodnem obravnavanju vprašanj varovanja okolja. Takrat se je na globalni ravni začel tudi dialog med razvitimi državami in državami v razvoju glede povezanosti gospodarske rasti, onesnaževanja okolja in dobrobiti ljudi (Baker, 2006).

11 Environmental Protection Agency – Zvezna agencija za zaščito okolja.

12 Mednarodna konvencija o preprečevanju onesnaževanja morja z ladij, Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (obe 1972) ter Konvencija o mednarodni trgovini z ogroženimi živalskimi in rastlinskimi vrstami (1973).

V poznih sedemdesetih letih smo priča prvemu globalnemu **meddržavnemu omejevanju izpustov** določenih nevarnih plinov, kot je žveplo. Leta 1979 je bila sprejeta **Konvencija o onesnaževanju zraka** na velike razdalje prek meja. Istega leta je **Svetovna meteorološka organizacija** (WMO), ki deluje v okviru OZN, organizirala prvo svetovno podnebno konferenco, kjer se je prvič v globalni politični areni pojavilo zavedanje o vplivu človeka na podnebne spremembe.

V osemdesetih in devetdesetih letih se je okoljevarstvo, zlasti v povezavi z zaostrovanjem podnebne krize in nizom okoljskih katastrof, začelo vzpostavljati kot ključno področje **globalnega in nacionalnega** javnopolitičnega urejanja. Pomembno prelomnico predstavlja leta 1985 sprejeta **Dunajska konvencija o varstvu ozonskega plašča**, mednarodno zavezujoč sporazum za ohranjanje ozonskega plašča. Konvencija je omejila in postopno prepovedala snovi, škodljive za ozonski plašč, predvsem CFC. Te snovi so ogrožale ozonski plašč, del Zemljine stratosfere, ki absorbira večino ultravijoličnega sevanja in tako omogoča preživetje ljudi in drugih živih bitij.

Naslednje leto, 1988, sta UNEP in WMO ustanovila IPCC – **Medvladni odbor za podnebne spremembe**. Namen odbora je bil vzpostaviti okvir za globalno znanstveno sodelovanje pri preučevanju podnebne krize. Njegova glavna naloga je priprava obsežnih poročil o trendih podnebnih sprememb ter sinteza raziskav o učinkih obstoječih in potencialnih ukrepov za zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov in vzpostavljanje okoljske vzdržnosti.

Slika 10: Konferenca OZN v Riu de Janeiru leta 1992

Whitaker, L. (4. 6. 1992). *Fernando Collor em cerimônia oficial – Rio92* [fotografija]. V Wikimedia Commons. <https://tinyurl.com/yewfwn4j>

Prelomno je bilo tudi leto **1992**, ko je OZN organizirala **konferenco v Riu de Janeiru** (Brazilija), imenovano **Zemeljski vrh**. Na tej konferenci sta bila prvič sistematično povezana okolje in razvoj, v globalnem institucionalnem kontekstu pa se je začelo govoriti o nujnosti

trajnostnega razvoja in skupnih globalnih javnih politik. Okoljska vprašanja so se začela obravnavati kot globalno relevantna in ključna za prihodnost človeštva.

S konferenco v Riu so se v mednarodne sporazume in politike začela vključevati tudi načela okoljske pravičnosti in okoljskega dolga, ki jih bomo podrobneje obravnavali v nadaljevanju. Konferenca je bila prelomna tudi zaradi sprejetja Okvirne konvencije Združenih narodov o podnebnih spremembah, ki je temeljila na priporočilih IPCC. Gre za prvi pravno zavezujoči dokument v zvezi s podnebno krizo, ki ga je podpisalo 153 držav.

V okviru konvencije se države vsako leto srečujejo na **konferenci pogodbenic** (angl. *Conference of Parties – COP*), kjer se dogovarjajo o dodatnih ukrepih in sporazumih. Konvencija predstavlja izhodišče vseh kasnejših mednarodnih dogovorov na področju podnebnih sprememb (Baker, 2006). Med najpomembnejšimi so **Kjotski protokol** (1997), **Sprememba iz Dohe** Kjotskega protokola (2012) in **Pariški sporazum** (2015).

Kjotski protokol, sprejet na tretji konferenci pogodbenic (COP 3), je bil prvi pravno zavezujoči sporazum, namenjen zmanjševanju toplogrednih plinov. Uvedel je kvantificirane cilje zmanjševanja izpustov za razvite države, in sicer 5-odstotno zmanjšanje glede na raven iz leta 1990 za obdobje 2008–2012. Namen sporazuma je bil preprečiti katastrofalen vpliv človeka na podnebje. Sprememba iz Dohe je cilje prilagodila za obdobje 2013–2020, pri čemer je bil cilj zmanjšanje izpustov za 18 odstotkov glede na raven iz leta 1990.

Cilje glede zmanjšanja izpustov toplogrednih plinov je od leta 2020 naprej določil **Pariški sporazum**, sprejet v okviru **COP 21** leta **2015**. Ta predstavlja zadnji ključni javnopolitični premik na področju globalnega boja proti podnebni in okoljski krizi.

S sporazumom so se prvič vse države pogodbenice, tako razvite države kot države v razvoju, zavezale k zmanjševanju emisij toplogrednih plinov. Cilj sporazuma je **zmanjšanje emisij** do ravni, ki bi omogočila omejitev globalnega segrevanja na manj kot 2 °C v primerjavi s predindustrijsko dobo. Hkrati pa naj bi si države prizadevale, da bi z dodatnimi ukrepi segrevanje omejile na 1,5 °C.

Vendar pa so bile, za razliko od nekaterih predhodnih sporazumov, kot je bil Kjotski protokol, te zaveze prostovoljne narave. Sporazum namreč ne predvideva pravno zavezujočih sankcij v primeru, da države svojih zavez ne izpolnijo, kar predstavlja eno njegovih ključnih omejitev (Malm in Carton, 2024).

Kritični pogled: Okoljevarstvo in okoljski rasizem

Pritisk okoljevarstvenih gibanj, večja senzibilizacija javnosti za okoljske probleme ter niz okoljskih katastrof, ki so bile posledica človeškega delovanja, so od šestdesetih let naprej prisilili oziroma spodbudili politične elite na Zahodu, v gospodarsko in tehnološko najbolj razvitih državah, k sprejemanju strožje zakonodaje za omejevanje onesnaževanja zraka, vode in tal. Hkrati so bile vzpostavljene različne državne oziroma javne institucije, ki so začele sistematično nadzirati spoštovanje teh predpisov s strani korporativnega sektorja.

To je deloma prisililo industrijske sektorje in korporacije, da so začeli spreminjati svoje prakse ter omejevati onesnaževanje s pomočjo tehnoloških in organizacijskih inovacij v proizvodnih procesih. Te spremembe so vključevale tudi nove načine ravnanja z industrijskimi in gospodinjiskimi odpadki.

Vendar pa so te pozitivne premike spremljale tudi **problematične prakse in politike**, ki so bile tesno povezane s temeljno logiko industrijskega kapitalizma – kontinuirano rastjo proizvodnje in potrošnje ter maksimizacijo dobičkov prek stroškovne optimizacije. V tem okviru so se ponovno vzpostavila ali nadaljevala izrazito **neenakopravna razmerja moči**, ki so se oblikovala skozi zgodovinski razvoj industrijskega kapitalističnega sistema. To velja tako znotraj zahodnih držav kot tudi v širšem neenakopravnem in hierarhičnem globalnem (neo)imperialističnem sistemu.

Stroškovna optimizacija in posledično ustvarjanje dobičkov sta se namreč pogosto opirala in se še vedno opirata na disproporcionalno izpostavljenost zgodovinsko podrejenih, marginaliziranih, diskriminiranih in izkoriščanih skupnosti onesnaževanju in strupenim snovem (Patel in Moore, 2017). Takšne prakse temeljijo na tako imenovanem **okoljskem rasizmu**.

V zahodnih državah, kjer je bila sprejeta strožja okoljevarstvena zakonodaja, se okoljski rasizem pogosto kaže v neustreznem uveljavljanju te zakonodaje v primerih kršitev, ki jih izvajajo industrijske korporacije na območjih marginaliziranih skupnosti. Hkrati so te skupnosti pogosto glavna tarča za postavitev obratov najbolj toksičnih industrij, naftovodov, plinovodov, rudnikov ter obratov za predelavo nevarnih odpadkov.

Poleg tega javne institucije v spregi s korporativnim sektorjem pogosto sistematično prikrivajo, utišajo ali **zanikajo** škodljive vplive takšnega onesnaževanja na zdravje lokalnih skupnosti,¹³ ki so posledica nereguliranega onesnaževanja ali neustreznega uveljavljanja okoljevarstvene zakonodaje.

Utišanje interesov in potreb teh skupnosti pa se odraža tudi znotraj nekaterih ključnih okoljevarstvenih gibanj. To se kaže v izključevanju predstavnikov teh skupnosti iz vodstvenih

13 Na primer območje niza mest v ameriški zvezni državi Louisiani ob reki Misisipi, kjer je visoko skoncentrirana petrokemična industrija, se zaradi nadpovprečno visokih stopenj obolezlosti za rakom imenuje Aleja raka. Ni naključje, da gre za območje, kjer večinsko živi afroameriška skupnost, ki je bila zgodovinsko izpostavljena rasističnim in izkoriščevalskim praksam od suženjstva naprej (glej Blodgett, 2006).

struktur organizacij ter v premajhni zastopanosti teh problematik med osrednjimi prioriteta-mi okoljevarstvenega delovanja (Lazarus, 2020).

V okviru neenakopravnega (**neo**)imperialističnega globalnega sistema se okoljski rasi-zem kaže predvsem v **selitvi** najbolj toksičnih in najbolj onesnažujočih industrij v države večinskega sveta (t. i. globalnega Juga). Te države pogosto nimajo stroge okoljevarstvene zakonodaje ali pa nimajo institucionalnih zmogljivosti za njeno učinkovito uveljavljanje. Posledično so postale območja, kjer se koncentrirajo okoljsko najbolj škodljive dejavnosti, ne le v smislu selitve proizvodnje, temveč tudi kot **smetišča za nevarne industrijske odpadke** in težko razgradljive gospodinjne odpadke iz razvitega Zahoda.

Tako so v osemdesetih letih zahodne korporacije začele nelegalno odlagati strupene indu-strijske odpadke v več **afriških državah** (Vir, 1989). Poleg nelegalnega odlaganja so se razvile tudi legalne politike izvoza odpadkov v države, ki niso imele stroge okoljevarstvene zako-nodaje. Takšne prakse so postale tudi pomemben vir prihodkov za (skorumpirane) lokalne politične elite, kar je kljub naraščajoči zdravstveni in ekološki škodi za lokalne skupnosti pri-spevalo k njihovem utrjevanju (Okafor-Yarwood in Adewumi, 2020).

Poleg »standardnega« disproporcionalnega onesnaževanja, povezanega z delovanjem za-hodnih industrijskih korporacij, so bile skupnosti večinskega sveta **izpostavljene** tudi kata-strofalnim **industrijskim nesrečam**, kot je bila eksplozija kemične tovarne v Bhopalu v Indiji leta 1984. Takšni dogodki ne predstavljajo novih pojavov, temveč nadaljevanje zgodovinskih praks okoljskega rasizma, ki segajo v obdobje evropskega oziroma zahodnega imperializ-ma, ko so bile te regije že sistematično izpostavljene okoljski degradaciji in onesnaževanju (Schroeder idr., 2008).

Slika 11: Protesti proti Dow Chemical Company (ZDA) v Indiji leta 2010 zaradi neplačila reparacij za posledice eksplozije tovarne v Bhopalu leta 1984

Yann. (2010). *Dow Chemical banner, Bhopal* [fotografija]. V Wikimedia Commons. <https://tinyurl.com/53972fbh>

Okoljski rasizem in (neo)imperialistična logika pa sta prisotna tudi v nekaterih sodobnih okoljevarstvenih politikah, ki na različne načine **prelagajo breme** reševanja okoljske in podnebne krize na zgodovinsko marginalizirane skupnosti. Primer tega so politike, s katerimi zahodne države spodbujajo omejevanje rasti prebivalstva v državah večinskega sveta, ker naj bi večje število prebivalstva ogrožalo omejene naravne vire.

Drug pomemben primer je »zeleni« prehod, pri katerem disproportionalno breme nosijo prav marginalizirane skupnosti na območjih z bogatimi zalogami ključnih surovin, kot so litij, kobalt, baker in redke kovine. Pridobivanje teh surovin je namreč pogosto izjemno škodljivo za zdravje lokalnih skupnosti in za okolje (Patel in Moore, 2017).

Hkrati pa so se v okviru politik »zelenega« prehoda razvile tudi prakse **odvzema zemljišč**, ki predstavljajo življenjski prostor marginaliziranih skupnosti. To vključuje projekte sajenja dreves za prodajo ogljičnih kuponov ter postavljanje velikih solarnih in vetrnih elektrarn, ki pogosto ne služijo lokalnim potrebam, temveč predvsem potrebam razvitih držav in globalnih trgov (glej Dunlap, 2024).

Didaktični primer

Dan Zemlje: od protesta do globalnega okoljskega gibanja

Uvod

Vsako leto 22. aprila milijoni ljudi po vsem svetu obeležujemo svetovni dan Zemlje. Na ta dan potekajo številne aktivnosti. V večjih in manjših krajih in mestih prirejajo dogodke, okoljske organizacije pa še bolj aktivno kot sicer spodbujajo ozaveščenost o nujnosti varovanja okolja in zaščite planeta. Mnoge šole in druge izobraževalne ustanove po vsem svetu pripravijo dogodke in dejavnosti, prek katerih se učenci informirajo in opolnomočijo glede okoljskih in podnebnih problematik.

Svetovni dan Zemlje je z vidika krepitve zavedanja nujnosti trajnostnega in zelenega delovanja vseh nas izjemno pomemben, hkrati pa se pojavlja problem, da se le redko obravnava zgodovinske izvore svetovnega dne Zemlje. Večinoma so dogodki in izobraževalne dejavnosti usmerjeni v sedanje okoljske in podnebne probleme ter v prihodnost (tudi z vidika trajnostnega delovanja državljanov, držav in gospodarstva), ob tem pa je zgodovina okoljevarstva bolj v ozadju.

Dan Zemlje je nastal iz državljanskega aktivizma in okoljskih protestov. Prvi dan Zemlje je bil leta 1970 organiziran v Združenih državah Amerike kot odziv na vse večjo zaskrbljenost javnosti zaradi onesnaževanja, uničevanja okolja in pomanjkanja okoljskih predpisov. Milijoni ljudi so se udeležili demonstracij, poučevanj in javnih zborovanj, na katerih so zahtevali okrepljeno delovanje tako podjetij kot države v smeri varovanja okolja. Dogodek je hitro postal ena največjih državljanskih mobilizacij v zgodovini in je prispeval k razvoju sodobnih okoljskih politik in gibanj.

Sčasoma se je dan Zemlje iz nacionalnega protesta razvil v globalno okoljsko gibanje, ki ga priznavajo v skoraj vseh državah. Zgodovina dneva Zemlje tako ponazarja, kako lahko aktivno državljanstvo v zelo ozkem, lokalnem okolju preraste v globalno gibanje in okrepi ozaveščenost javnosti ter vodi do globalnih okoljskih ukrepov.

Didaktični primer se kot zgled aktivnega državljanstva osredotoča na zgodovino dneva Zemlje in učencem pokaže, kako lahko kolektivno delovanje spremeni okoljske skrbi v globalno gibanje.

Cilji

Učenci:

- razumejo zgodovinske izvore svetovnega dneva Zemlje;
- prepoznajo vlogo protestov in državljanske angažiranosti v smeri okoljevarstva in boja proti podnebnim spremembam;
- analizirajo zgodovinske vire, kot so fotografije in časovnice;

- raziskujejo, kako lahko kolektivno delovanje vpliva na okoljsko ozaveščenost in politiko;
- načrtujejo, kako bi sami kot skupina lahko sodelovali v okoljskih ukrepih.

Trajanje

45 minut

Potrebščine

- Časovni pregled zgodovine dneva Zemlje (Priloga 1)
- Zgodovinske fotografije prvih demonstracij ob dnevu Zemlje (Priloga 2)
- Delovni list z vodilnimi vprašanji (Priloga 3)
- Plakata manjšega formata
- Projektor

Priprava

Za izvedbo je potrebne nekaj predpriprave. Učitelj pripravi vizualna in delovna gradiva.

1. Časovnico iz priloge učitelj digitalizira (če uporabljate fizično natisnjen priročnik; če je v PDF-obliki, lahko z ukazom »izreži« ustvarite datoteko, kjer bo zgolj časovnica) in pripravi kot datoteko. Časovnica bo med izvedbodejavnosti projicirana v razredu.
2. Učitelj pripravi štiri plakate. Na eno stran plakata vnaprej nalepi natisnjene fotografije iz priloge. Fotografije bodo del učne aktivnosti spoznavanja zgodovine svetovnega dneva Zemlje.
3. Učitelj natisne štiri delovne liste z vprašanji, ki učence vodijo skozi zgodovinsko raziskovanje in razmišljanje o organizaciji in izvedbi prvega dneva Zemlje.

Potek izvedbe

Uvodna razprava: Svetovni dan Zemlje danes in njegova zgodovina (15 minut)

Prek pogovora učitelj z učenci predstavi, kaj je svetovni dan Zemlje, kdaj se ga obeležuje, kako, kaj je njegov namen. Bistveno je, da dialog v razredu razvijamo od sedanjosti in šele kasneje pridemo na dogajanja v preteklosti. V ta namen najprej postavlja in spodbuja razpravo z naslednjimi vprašanji:

- Ali ste že slišali za svetovni dan Zemlje?
- Kakšne dejavnosti po navadi potekajo na ta dan?
- Ali ste se že kdaj udeležili kakega dogodka ob tem dnevu? Kakšna je vaša izkušnja? Zakaj menite, da ga ljudje obeležujemo?

Učenci na kratko delijo svoje ideje. Učitelj ob koncu razprave pojasni, da se dan Zemlje pogosto obravnava kot praznik, redko pa se vprašamo, kateri so njegovi izvori.

Zdaj učitelj s projektorjem projicira časovnico (pripravljena datoteka – glej razdelek Priprava) razvoja svetovnega dneva Zemlje (priloga) in pojasni, da se je prvotno začel v obliki organiziranih množičnih državljskih protestov, na katerih so ljudje zahtevali okrepljeno varstvo okolja.

Učenci si ogledajo časovnico dneva Zemlje in opredelijo ključne trenutke v njegovem razvoju (npr. 1970, 1990, 2000, 2010, 2020). Hkrati se razvije pogovor na podlagi naslednjih vprašanj

- Kakšne spremembe opazite v časovnem pregledu?
- Kako se je dan Zemlje razvil iz nacionalnega dogodka v globalno gibanje?

Dejavnost: Raziskovanje zgodovine: Prvi dan Zemlje (15 minut)

Učenci delajo v majhnih skupinah in analizirajo zgodovinsko fotografijo prvih protestov ob dnevu Zemlje. Učitelj razdeli razred v štiri skupine in vsaki skupini razdeli fotografije s prvega dneva Zemlje.

Vsaka skupina prejme vodilna vprašanja – natisnjena na posebnem listu:

- Kaj vidite na fotografiji?
- Koliko ljudi se zdi, da sodeluje?
- Kaj je motiviralo ljudi, da so protestirali?
- Kakšni okoljski problemi so lahko skrbeli ljudi leta 1970?

Potem ko učenci v 8–10 minutah opravijo v skupinah pogovor o vprašanih in iščejo odgovore, ki jih na delovni list lahko tudi napišejo, skicirajo, učitelj na kratko pojasni kontekst: Okoli 20 milijonov ljudi je sodelovalo na prvem dnevu Zemlje. Državljeni so protestirali proti onesnaževanju zraka, onesnaževanju vode, razlitjem nafte in uničevanju okolja. Protesti so pomagali spodbuditi oblasti v ZDA, da so sprejele okoljske predpise in ustanovile okoljske institucije (Agencija za varovanje okolja). Po razlagi konteksta sledi dodatna razprava in skupine povzamejo svoje ugotovitve.

Dejavnost. Kako se gibanja razvijajo (15 minut)

Učenci ostanejo v skupinah in učitelj jim pojasni, da se lahko lokalne majhne iniciative preobrazijo v globalna gibanja in obeleževanja določenih dogodkov ali pomembnih vprašanj. Ta-koj na začetku poudari, da je zato zmotno prepričanje, da majhne skupine ne morejo doseči ničesar, in se je zato vedno treba zavzemati za zadeve, ki prispevajo k boljšemu življenju vseh.

Na tej podlagi začne učitelj zadnjo aktivnost, in sicer:

1. Učitelj učencem naroči, naj na hrbtno stran plakata, na katerem so fotografije prvega dne, naredijo miselni vzorec, skico ali načrt v kaki drugi obliki, kako bi organizirali okolje-varstveno akcijo v svoji skupnosti ali šoli.
2. Posebej je pomembno, da učitelj poudari, da mora biti načrtovana dejavnost skupinska, zamišljena in zastavljena mora biti kot aktivnost ali dogodek, ki vključuje skupnost.
3. Učenci v skupinah oblikujejo preprost načrt, v katerem odgovorijo na naslednja vprašanja: Na katero okoljsko vprašanje bi se osredotočili?; Kakšno dejavnost bi organizirali? Kdo bi sodeloval?; Kakšni so cilji?; Kako bi širili sporočilo?
4. Skupine na kratko predstavijo svoje ideje.

Ta dejavnost učencem pomaga spoznati, da se kolektivno delovanje lahko začne z majhnimi pobudami. Učitelj ob koncu poudari, da zgodovina dneva Zemlje kaže, kako skupinska državljanska participacija lahko povzroči trajne družbene spremembe.

Priloga 1: Časovni pregled zgodovine dneva Zemlje

Priloga 2: Zgodovinske fotografije prvih demonstracij ob dnevu Zemlje

- <https://www.zinnedproject.org/wp-content/uploads/2023/08/Earth-Day-1970-tdih.jpg>
- https://history.denverlibrary.org/sites/history/files/009_0.jpg
- <https://www.stationgossip.com/2020/04/these-pictures-show-just-how-big-first.html>

Priloga 3: Delovni list z vodilnimi vprašanji pri dejavnosti *Raziskovanje zgodovine: Prvi dan Zemlje*

- Kaj vidite na fotografiji?
- Koliko ljudi se zdi, da sodeluje?
- Kaj je motiviralo ljudi, da so protestirali?
- Kakšni okoljski problemi so lahko skrbeli ljudi leta 1970?

Viri

- Ahmad, N. B. (2023). Military Climate Emissions. *Nevada Law Journal*, 24(3), 845–890.
- Ajl, M. (2021). *A people's Green New Deal*. Pluto Press.
- Baker, S. (2006). *Sustainable development*. Routledge.
- Bellamy Foster, J. (2022). *Capitalism in the Anthropocene: Ecological ruin or ecological revolution*. Monthly Review Press.
- Blackburn, R. (1997). *The making of New World slavery: From the Baroque to the Modern, 1492-1800*. Verso.
- Blodgett, A. D. (2006). An Analysis of Pollution and Community Advocacy in 'Cancer Alley': Setting an Example for the Environmental Justice Movement in St James Parish, Louisiana. *Local Environment*, 11(6), 647–661.
- Conway, E. M., in Oreskes, N. (2014). *Merchants of doubt*. Bloomsbury Publishing.
- Diep, F. (2014). Computer Models Show What Exactly Would Happen To Earth After A Nuclear War. *Popular Science*. <https://www.popsoci.com/article/science/computer-models-show-what-exactly-would-happen-earth-after-nuclear-war/>, 12.3.2026.
- Dunlap, X. (2024). *This system is killing us: Land grabbing, the green economy & ecological conflict*. Pluto Press.
- Graeber, D., in Wengrow, D. (2022). *Pričetek vsega: Nova zgodovina človeštva*. UMco.
- Grasso, M. T., in Giugni, M. (2022). *The Routledge handbook of environmental movements*. Routledge.
- Harris, M. (2023). *Palo Alto: A history of California, capitalism, and the world* (First edition). Little, Brown and Company.
- Hickel, J., Dorninger, C., Wieland, H., in Suwandi, I. (2022). Imperialist appropriation in the world economy: Drain from the global South through unequal exchange, 1990–2015. *Global Environmental Change*, 73, 102467.
- Hobsbawm, E. J. E. (2011). Čas kapitala: 1848–1875 (Z. Erbežnik, Trans.). Sophia.
- Hobsbawm, E. J. E. (2012). Čas imperija: 1875–1914 (Z. Erbežnik in T. Jurca, Trans.). Sophia.
- Hobsbawm, E. J. E., in Vodopivec, P. (z Repe, B.). (2010). Čas revolucije: Evropa 1789–1848. Sophia.
- Holms, K. (2024). *Criminalising Climate Activism: Recent Trends* | *ClimaTalk*. <https://climatalk.org/2024/09/09/criminalising-climate-activism-recent-trends/>, 12.3.2026.
- Khalili, L. (2021). *Sinews of war and trade: Shipping and capitalism in the Arabian Peninsula*. Verso.
- Ladd, B. (2011). *Autophobia: Love and hate in the automotive age*. University of Chicago Press.
- Lazarus, R. J. (2000). Environmental Racism-That's What It Is. *U. Ill. L. Rev.*, 255.
- Lytle, M. H. (2007). *The Gentle Subversive: Rachel Carson, Silent Spring, and the Rise of the Environmental Movement*. Oxford University Press.
- Malm, A. (2016). *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and The Roots of Global Warming*. Verso.
- Malm, A. (2021). *How to blow up a pipeline: Learning to fight in a world on fire*. Verso.
- Malm, A., in Carton, W. (2024). *Overshoot: How the world surrendered to climate breakdown*. Verso.
- Marx, P. (2022). *Road to nowhere: What Silicon Valley gets wrong about the future of transportation*. Verso.
- Merchant, B. (2023). *Blood in the machine: The origins of the rebellion against big tech* (First edition). Little, Brown and Company, Hachette Book Group.

- Merchant, C. (2003). Shades of Darkness: Race and Environmental History. *Environmental History*, 8(3), 380–394.
- Okafor-Yarwood, I., in Adewumi, I. J. (2020). Toxic waste dumping in the Global South as a form of environmental racism: Evidence from the Gulf of Guinea. *African Studies*, 79(3), 285–304.
- Patel, R., in Moore, J. W. (2017). *A history of the world in seven cheap things: A guide to capitalism, nature, and the future of the planet*. University of California Press.
- Ramana, M. V. (2024). *Nuclear is not the solution: The folly of atomic power in the age of climate change*. Verso.
- Rillig, M. C., Kim, S. W., Kim, T.-Y., in Waldman, W. R. (2021). The Global Plastic Toxicity Debt. *Environmental Science & Technology*, 55(5), 2717–2719.
- Rootes, C. (2004). Environmental movements. V D. A. Snow, S. A. Soule in H. Kriesi (ur.), *The Blackwell companion to social movements* (pp. 600–640). Blackwell.
- Schroeder, R., Martin, K. St., Wilson, B., in Sen, D. (2008). Third World Environmental Justice. *Society & Natural Resources*, 21(7), 547–555.
- Slade, G. (2006). *Made to break technology and obsolescence in America*. Harvard University Press.
- Steffen, W., Broadgate, W., Deutsch, L., Gaffney, O., in Ludwig, C. (2015). The trajectory of the Anthropocene: The great acceleration. *The Anthropocene Review*, 2(1), 81–98. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2053019614564785>
- Thornton, R. (1990). *American Indian holocaust and survival: A population history since 1492*. University of Oklahoma Press.
- Tooze, A. (2022, March 26). Chartbook #104: From Mostar to Mariupol - Urbicide and MOUT [Substack newsletter]. *Chartbook*. <https://adamtooze.substack.com/p/chartbook-104-from-mostar-to-mariupol>, 12. 3. 2026.
- Tooze, A. (2024). Chartbook 289 D-Day 80 years on—World War II and the “great acceleration” (Thanatoocene mini-series #1). [Substack newsletter]. *Chartbook*. <https://adamtooze.substack.com/p/chartbook-289-d-day-80-years-on-world>, 12. 3. 2026.
- Vir, A. (1989). Toxic Trade with Africa. *Environmental Science and Technology*, 23(1), 23–25.

2.

RAZUMEVANJE SODOBNE OKOLJSKE KRIZE

Uvod

Sodobna okoljska kriza v svojih različnih dimenzijah, vključno s podnebno krizo, ki je v javnopolitičnem prostoru tako na nacionalni kot globalni ravni najbolj izpostavljena, predstavlja eno osrednjih, če ne kar osrednje vprašanje sodobnih človeških družb. Ta kriza je namreč neposredno povezana z našo sodobno civilizacijo, z njenimi temelji, logiko in vodili industrijske kapitalistične ureditve, ki nas je pripeljala do vedno bolj očitnega spodkopavanja lastnih lokalnih in globalnih pogojev za obstoj oziroma **dolgoročno preživetje** te civilizacije.

Naša družbena ureditev, tako kot številne človeške ureditve v preteklosti, temelji na specifičnih okoljskih pogojih in podnebnih razmerah, ki so omogočile izjemen materialni in družbeni razvoj. Ta razvoj je dosegel dotlej nikoli doseženo stopnjo, v kateri so tehnološke in proizvodne zmožnosti človeštva dobile planetarni vpliv. Posledično smo začeli radikalno spreminjati ne le lokalna okolja, temveč tudi globalne ekosisteme, vključno s podnebjem (Malm in Carton, 2024).

Da se nahajamo v okoljski krizi oziroma v nizu medsebojno povezanih kriz, predvsem, a ne zgolj podnebni, glede na številne dobro preverjene znanstvene raziskave in napovedne modele ni dvoma.¹⁴ **Znanstveni konsenz** glede negativnih procesov in trendov, ki jih povzročata človeško delovanje, je jasen. Prav tako znanstveniki ne dvomijo, da je ena ključnih problematik odvisnost sodobnih nacionalnih in globalnih ureditev od pridobivanja in uporabe fosilnih goriv.

Na resnost krize opozarjajo tudi vedno pogostejši in bolj **ekstremni podnebni pojavi**, doseganje temperaturnih rekordov v različnih delih sveta ter pospešeni procesi izumiranja številnih živalskih in rastlinskih vrst, ki smo jim neposredno ali posredno priča v zadnjih letih.

¹⁴ Glej na primer sintezo tisoče raziskav, ki jih objavlja IPCC. Dostopno na: <https://www.ipcc.ch/synthesis-report/>

Hkrati je zavedanje o resnosti položaja in nujnosti sistematičnega reševanja te večdimenzionalne krize ne le prisotno, temveč tudi razširjeno in vzpostavljeno kot konsenz v okviru ključnih **mednarodnih organizacij**, na čelu z OZN in njenimi osrednjimi institucijami. V okviru teh institucij so jasno izpostavljeni **odgovornost držav** za razreševanje okoljskih in podnebnih kriz, prav tako pa tudi ključni ukrepi za doseganje bolj trajnostnih ureditev. Med osrednjimi ukrepi je predvsem zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov, zlasti prek postopne odprave uporabe fosilnih goriv.

To zavedanje je leta 2024 slikovito izrazil generalni sekretar OZN António Guterres v posebni poslanici o podnebnih ukrepih, ko je opozoril, da: »igramo rusko ruleto z našim planetom /.../ potrebujemo izhod s te avtoceste v pekel. A dobra novica je, da imamo nadzor nad krmilom /.../ imamo sposobnosti, da se rešimo.«

Pomemben premik v razumevanju odgovornosti za podnebno krizo pa predstavlja tudi **mnenje Mednarodnega sodišča OZN** v Haagu, izdano 23. 6. 2025 na podlagi uradne poizvedbe Generalne skupščine OZN. Sodišče je v notnem mnenju ugotovilo, da imajo države pravno obvezo zaščititi podnebje in da nespoštovanje te obveze lahko predstavlja kršitev mednarodnega prava. Kot nespoštovanje je izrecno izpostavilo nadaljnjo proizvodnjo, uporabo in subvencioniranje fosilnih goriv.

Na podlagi tega mnenja zmanjševanje izpustov toplogrednih plinov ni več zgolj prostovoljna politična odločitev držav, temveč **pravna obveza**, katere neizpolnjevanje lahko pomeni kršitev mednarodnega prava. Sodišče je hkrati zavrnilo dva ključna argumenta, ki so ju razvile države in zlasti naftne korporacije, kot pomembni povzročitelji podnebne krize, pogosto uporabljale za upravičevanje neukrepanja.

Prvič, zavrnilo je trditev, da je okoljska in podnebna kriza preveč kompleksna in razpršena, da bi lahko posameznim državam ali korporacijam pripisali odgovornost. Razvoj **atribucijske znanosti** namreč omogoča, da je mogoče z relativno visoko stopnjo gotovosti določiti prispevek posameznih držav ali korporacij k podnebni krizi. Dejstvo, da je za krizo odgovornih več akterjev, zato ne more več služiti kot izgovor za izogibanje odgovornosti.

Drugič, sodišče je zavrnilo tudi predstavo, da je ukrepanje proti podnebni krizi prostovoljno. Okoljska in podnebna kriza namreč neposredno ogrožata življenje in zdravje ljudi ter uničujeta njihove življenjske prostore, zato ukrepanje ni več stvar politične izbire.

V luči zgornjih dejstev bi lahko pričakovali, da bodo države in podjetja napeli vse sile ter sprejeli niz sistematičnih in strukturnih ukrepov za učinkovit boj proti okoljski in zlasti podnebni krizi. Racionalno bi predvidevali, da bodo ključne države in podjetja hitro zmanjševali svojo odvisnost od fosilnih goriv ter jih nadomeščali z bolj trajnostnimi obnovljivimi viri energije.

Takšen pogled pa zanemari politično in geopolitično dinamiko ter razmerja moči, tako na nacionalni kot globalni ravni, pa tudi prisotnost specifične **kognitivne disonance** – razkoraka med dejstvi o krizi in prepričanjem, da problem ne obstaja ali da ga bo mogoče rešiti

v prihodnosti. Takšna disonanca je pogosto v interesu določenih političnih in gospodarskih akterjev. Skrajno desne politične sile, ki so v vzponu tako nacionalno kot globalno, v spregi z naftnimi korporacijami in podjetji na področju fosilnih goriv pogosto sistematično **zanikajo obstoj okoljske in podnebne krize** ali pa ovirajo sprejem zavezujočih ukrepov za njeno naslavljanje (Malm in The Zetkin Collective, 2021).

Najbolj očiten in globalno problematičen primer tega predstavlja ameriška administracija od leta 2025 naprej, ki jo vodi predsednik **Donald Trump**. Ta administracija zastopa politične in gospodarske interese, ki zavračajo »zelene« politike in sistematično dvomijo o okoljski in podnebni krizi. Odločitve ameriških administracij imajo velik globalni vpliv, saj ZDA kot velesila igrajo ključno vlogo v globalni politiki, gospodarstvu in tehnološkem razvoju.

Trumpova administracija v času zaostrujoče se okoljske in podnebne krize ni le opustila dodatnih ukrepov, temveč je začela sistematično **razgrajevati** obstoječe okoljevarstvene **politike** na nacionalni in globalni ravni. To vključuje napade na znanost o podnebnih spremembah, zmanjšanje sredstev za raziskave, zmanjšanje zmogljivosti zvezne okoljske agencije ter izstop iz mednarodnih sporazumov in širšega sistema mednarodnega sodelovanja na področju okoljske politike, ki se je gradil od devetdesetih naprej. Hkrati je administracija ukinila državno financiranje in spodbude za »zeleni« prehod ter povečala podporo naftni in plinski industriji, vključno s širjenjem črpanja fosilnih goriv. Temu se je pridružilo tudi spodbujanje energetske izjemno potratne infrastrukture, povezane z razvojem generativne »umetne inteligence«, zlasti gradnja velikih podatkovnih centrov, ki zahtevajo bistveno povečanje proizvodnje električne energije (Friedman in Joselow, 2026; Drugmand, 2026; Worland, 2026; Romm, 2026).

Kljub ekstremnim politikam Trumpove administracije pa so ZDA tudi v preteklosti igrale problematično vlogo v boju proti okoljski in podnebni krizi. Med drugim izstopajo prizadevanja za **izključitev** okoljskega onesnaževanja in izpustov toplogrednih plinov **ameriške vojske** iz **uradnih preračunov** nacionalnih emisij, kljub temu da ameriška vojska predstavlja enega največjih institucionalnih onesnaževalcev in pomembno okoljsko destruktivno silo (Ahmad, 2023).

To vprašanje je še posebej pomembno v kontekstu povečanih geopolitičnih napetosti in vojn v Gazi, Iranu, Ukrajini, Sudanu in drugod po svetu ter posledičnega razmaha militarizma tudi v državah in nadnacionalnih političnih ureditvah, kot je Evropska unija. V okviru **militarizacije in oboroževalnih tekmovanj** se pogosto spregleda dejstvo, da so vojske, orožje in vojne izhodiščno destruktivne sile ne le za skupnosti, temveč tudi za naravno okolje. Hkrati se zanemarja, da okoljska in podnebna kriza predstavljata eno ključnih varnostnih vprašanj in vprašanj dolgoročnega preživetja globalne civilizacije.

Kljub tem problematičnim trendom pa obstajajo tudi procesi, ki omogočajo določeno mero **optimizma**. Med njimi so **padanje cen** tehnologij na področju obnovljivih virov energije, rast deleža obnovljivih virov v proizvodnji električne energije, tehnološki preboji na področju »zelenih« tehnologij – tako na Zahodu kot zlasti na Kitajskem – ter prizadevanja okoljskih

gibanj, nevladnih organizacij in staroselskih skupnosti v boju proti lokalnim oblikam onesnaževanja in uničevanja okolja.

Zgornje prepletene dimenzije okoljske krize, njenega razumevanja in reševanja, bodo predmet sistematične obravnave v nadaljevanju poglavja. Najprej bomo natančneje predstavili okoljsko krizo in njene razsežnosti. Temu bo sledila identifikacija in razlaga osrednjih vzrokov. Nato bomo obravnavali politične odzive na okoljsko krizo ter ključne sodobne politične akterje. Sledila bosta kritika individualne odgovornosti kot načina reševanja krize ter pregled možnosti za sistemske spremembe. Poglavje bomo sklenili s kratko razlago okoljske pravičnosti ter vprašanja neenakosti tako v odgovornosti za nastalo krizo kot tudi pri prevzemanju bremena njenega reševanja.

Kaj je okoljska kriza?

Za izhodiščno razumevanje okoljske krize in njenih specifičnih dimenzij, kot je **globalno segrevanje** in z njim povezana podnebna kriza, je pomembno **razlikovati** med **spremembammi** in **krizami**. Okoljske in podnebne **spremembe** so **stalnica** in neizogiben spremljevalec Zemlje vse od njenega nastanka. Zemeljsko okolje in podnebje sta se skozi zgodovino spreminjala tako v lokalnih kot globalnih dimenzijah. V določenih obdobjih pa so se zaradi specifičnih dogodkov, kot so izbruhi vulkanov ali udarci asteroidov, zgodile radikalne spremembe, ki so povzročile okoljske in podnebne krize ter obsežna izumrtja živih bitij.¹⁵

Specifičnost sodobnega konteksta je, da je za aktualno lokalno in globalno ekološko ter podnebno **krizo** v prvi vrsti **odgovorno človeško delovanje**. O tej kavzalni povezavi v znanosti ni resnega dvoma.¹⁶ Vsa živa bitja sicer sooblikujejo svoja okolja, tudi ljudje so od prazgodovine dalje vplivali na svoj življenjski prostor. Vendar pa je z vzpostavitvijo industrijske kapitalistične ureditve človeštvo kot še nikoli dotlej povečalo svoj vpliv na okolje.

Industrijska revolucija je omogočila do tedaj nepredstavljivo proizvodnjo in uporabo energije na podlagi fosilnih goriv. To je vodilo v povečanje proizvodnje dobrin, pospešeno tehnološko rast ter hkrati v izkoriščanje naravnih virov in onesnaževanje. Človeški vpliv na okolje in podnebje je postal planetaren, okoljske krize, ki jih povzroča človeško delovanje, pa so postale globalne in dotlej največje tako po obsegu kot intenzivnosti.

Industrijska kapitalistična ureditev je v tem smislu zgodovinsko specifična, saj gre za prvo obliko človeške družbene ureditve, ki s svojim delovanjem **spodkopava** ne le lokalne ekološke **temelje lastnega obstoja**, temveč tudi globalno ekološko in podnebno nišo, znotraj

¹⁵ Med zgodovinskimi izumrtji je sicer najbolj poznano izumrtje dinosavrov, ki pa kljub svoji razsežnosti ni največje izumrtje v zgodovini Zemlje. Glede na znanstvene raziskave to mesto pripada permsko-triasnemu izumrtju, ki se je zgodilo pred 251 milijoni let, v katerem je izginilo 81 odstotkov vseh morskih in 70 odstotkov vseh kopenskih vrst (glej Stanley, 2016; Marshall, 2023).

¹⁶ Glej IPCC poročila. Dostopno na: <https://www.ipcc.ch/synthesis-report/>

katere je človeštvo nastalo, preživel in se razvijalo (Xu idr., 2020). Gre za ureditev, ki temelji na nenehni rasti materialne proizvodnje, potrošnje, porabe energije in izkoriščanja naravnih virov, kar vodi v vedno intenzivnejše oblike onesnaževanja.

V nasprotju z **ekomodernističnimi prepričanji**, da bo tehnološki razvoj vodil v večjo učinkovitost rabe energije in naravnih virov ter posledično v zmanjšanje onesnaževanja, se to ni zgodilo (Malm in Carton, 2024; Ajl, 2021). Industrijske kapitalistične ureditve namreč sledijo tako imenovanemu Jevonsovemu paradoksu, ki ga je že v 19. stoletju opredelil angleški ekonomist William Stanley Jevons. Pri preučevanju porabe premoga je ugotovil, da večja učinkovitost rabe premoga ni zmanjšala njegove porabe, temveč jo je povečala, saj so industrijski obrati zaradi večje učinkovitosti razširili proizvodnjo. Posledično je prišlo do še večjega izkoriščanja virov in povečanja onesnaževanja (glej Harris, 2025).

Onesnaževanje v okviru industrijske kapitalistične ureditve je bilo in ostaja **večdimenzionalno**. Nanaša se tako na različne dele okolja – zrak, vodo in tla – kot tudi na različne faze proizvodnega in potrošniškega cikla. Onesnaževanje se pojavlja od črpanja in predelave energentov ter surovin prek transporta in logistike, proizvodnje izdelkov in izvajanja storitev do distribucije, potrošnje in končno do nastajanja industrijskih ter potrošniških odpadkov ter njihovega prevoza in (ne)ustrezne predelave.

Pomemben kontekst onesnaževanja predstavlja tudi sodobno **industrijsko kmetijstvo**, ki temelji na uporabi fosilnih goriv, petrokemičnih pesticidov in umetnih gnojil. Takšen način proizvodnje temelji na dobičkonosnih, a za lokalne ekosisteme izjemno škodljivih monokulturnih sistemih ter industrijski živinoreji. Industrijsko kmetijstvo skupaj z drugimi oblikami industrijskega onesnaževanja, kot so strupeni izpusti v zrak, vodo in tla ter kopičenje nerazgradljivih odpadkov, kot je plastika, predstavlja enega ključnih razlogov za radikalno zmanjšanje biotske raznovrstnosti. To se kaže v izjemno hitrem izumiranju številnih rastlinskih in živalskih vrst, kar je eden temeljnih kazalnikov sodobne ekološke krize (Harris, 2025).

Pomembno vlogo pri tem imajo tudi **čezmerni ribolov**, povezan z industrijsko proizvodnjo hrane, ter sistematično in vedno obsežnejše krčenje gozdov, kot je na primer krčenje Amazonskega deževnega gozda. Zaradi obsega in hitrosti izumiranja vrst znanstveniki sodobno krizo biotske raznovrstnosti primerjajo z najbolj ekstremnimi primeri množičnega izumiranja v zgodovini Zemlje (Marshall, 2023).

Kriza biotske raznovrstnosti je neločljivo povezana s **podnebno krizo**. Podnebna kriza je namreč neposredna posledica globalnega **segrevanja**, to pa je tesno povezano z naraščajočimi izpusti toplogrednih plinov (CO₂, CH₄, N₂O), ki jih industrijska kapitalistična ureditev proizvaja v vedno večjih količinah in v vseh svojih dimenzijah.

Podnebna in širša ekološka kriza se ne kaže le v vedno hitrejšem zmanjševanju biotske raznovrstnosti, temveč tudi v pogostejših in intenzivnejših **ekstremnih vremenskih pojavih**. Ti vključujejo daljša obdobja suš, intenzivnejše gozdne požare, splošno pomanjkanje vode, pa tudi krajša, a bolj intenzivna monsunska obdobja. Med pomembne posledice spadajo

tudi taljenje ledenikov, dvigovanje gladine morij, krajše, a bolj intenzivne zime, pogostejši in močnejši hurikani ter širjenje nevarnih patogenov.

Dobro ilustracijo zaostrovanja podnebne krize predstavljajo **rekordno visoke temperature** v zadnjih letih. Leto 2024 je bilo povprečno najtoplejše leto v zgodovini sodobnega merjenja temperature. Posledično se hitro približujemo tako imenovanim **točkam preskoka** (angl. *tipping points*), povezanim z določenimi ravnmi globalnega segrevanja, kot so 1,5 °C, 2 °C ali več (IPCC, 2018).¹⁷

Doseganje teh točk preskoka bi glede na znanstvene modele in že prisotne trende povzročilo ne le kvantitativno, temveč tudi kvalitativno poslabšanje razmer. Prehod teh točk bi vodil v spremembe podnebja in okolja, ki bi bile v veliki meri nepovratne oziroma trajne. Poleg tega so te spremembe pogosto samointenzivirajoče. To pomeni, da bi določeni ekosistemi, ki danes delujejo kot ponori toplogrednih plinov, postali njihovi pomembni viri, kar bi ustvarilo negativne povratne zanke in dodatno pospešilo podnebne spremembe.

Posledično bi lahko prišlo do nepredvidljivega pospeševanja negativnih trendov in vedno bolj ekstremnih podnebnih razmer. Med pogosto izpostavljenimi primeri točk preskoka so **odmiranje koralnih grebenov**, oslabitev ali **prenehanje Atlantskega morskega toka** ter **taljenje permafrosta**, ki bi sprostilo velike količine metana in dodatno pospešilo globalno segrevanje (glej Buller, 2022).¹⁸

Podnebna kriza ima in bo imela v povezavi z drugimi dimenzijami širše okoljske krize daljnosežne **negativne posledice za človeške družbe**. Posledično že ima in bo imela tudi pomembne politične in širše družbene posledice. Ena ključnih posledic bo vedno večji pritisk na poljedelski sektor oziroma sisteme pridelave hrane. Zaradi ekstremnih vremenskih pojavov, suš, poplav in sprememb temperaturnih režimov se lahko sistemi pridelave hrane v različnih geografskih območjih destabilizirajo ali celo zlomijo, kar lahko vodi v lakoto in podhranjenost prebivalstva.

Podnebne spremembe bodo verjetno prispevale tudi k pogostejšemu pojavu novih, človeku **nevarnih bolezni** ter posledično **epidemij** in **pandemij**. Ti procesi že danes vodijo in bodo v prihodnje še bolj vodili v lokalne, nacionalne, regionalne in globalne konflikte glede življenjskega prostora, zlasti na območjih, kjer bodo temperature postale težko znosne za življenje. Konflikti se bodo zaostrovali tudi glede dostopa do pitne in sladke vode ter glede preskrbe s hrano.

¹⁷ Dostopno na: <https://www.ipcc.ch/sr15>

¹⁸ Taljenje permafrosta je proces, ki je z vidika globalnega segrevanja ter podnebne in širše ekološke krize še bolj problematičen kot taljenje ledenikov. Slednje sicer povzroča zmanjševanje belih površin, ki odbijajo sončno svetlobo in tako omejujejo segrevanje. Taljenje permafrosta (trajno zmrznjenih tal) pa ta pomemben ponor toplogrednih plinov spreminja v njihov vir, predvsem metana.

Posledično se bodo verjetno povečali tudi širši **geopolitični konflikti** med državami in regionalnimi združenji držav, kar bo dodatno otežilo nujno potrebno globalno sodelovanje in solidarnost za učinkovito reševanje okoljske in podnebne krize. Zaostrovanje razmer lahko hkrati vodi v utrjevanje obstoječega industrijsko-kapitalističnega razvojnega modela, namesto v njegove dolgoročne in korenite reforme. Ta model temelji na nenehni materialni rasti, povečevanju proizvodnje in generiranju dobičkov na podlagi poceni energije ter vedno intenzivnejšega izčrpavanja naravnih virov.

Takšni trendi pa lahko vodijo v nadaljnje zaostrovanje konfliktov za ključne naravne vire, vključno s fosilnimi gorivi, kar že danes predstavlja pomemben element sodobnih geopolitičnih napetosti (Wallace-Wells, 2020).

Lokalno in globalno zavedanje o negativnih posledicah okoljske in zlasti podnebne krize je vodilo v različna politična prizadevanja za obravnavanje in upravljanje njenih različnih dimenzij. Vendar pa, kot bomo podrobneje obravnavali v nadaljevanju poglavja, ta prizadevanja večinoma niso posegla v temeljne vzroke okoljske krize. Namesto tega so bila usmerjena v ohranjanje obstoječe industrijske ureditve prek bolj ali manj korenitih reform.

Te reforme so bile uokvirjene znotraj obstoječih paradigem in so temeljile predvsem na tržnih oziroma finančnih mehanizmih ter tehnoloških rešitvah v obliki tako imenovanih »**zelenih tehnologij**« (Ajl, 2021). Takšen pristop je pogosto poskušal krizo upravljati, ne pa tudi temeljno preoblikovati družbenih, ekonomskih in političnih struktur, ki jo povzročajo.

Pri političnih dimenzijah podnebne in širše okoljske krize je pomembno poudariti tudi, da ta večdimenzionalna kriza zelo različno vpliva na posamezne skupnosti in dele družb. Izkušnja krize je namreč tesno povezana z globalnimi in nacionalnimi razmerji moči. Tako globalni sistem kot tudi lokalne industrijske kapitalistične ureditve temeljijo na neenakopravnih strukturah in institucijah, ki nekatere skupine privilegirajo, druge pa deprivilegirajo in diskriminirajo.

Posledično so nekatere skupnosti bistveno bolj izpostavljene negativnim posledicam okoljske in podnebne krize kot druge. To dimenzijo neenakosti in vprašanje okoljske pravičnosti bomo podrobneje obravnavali v enem od naslednjih poglavij.

Vzroki okoljske krize

Strukturni okvir sodobne okoljske krize

Temeljni vzrok sodobne večdimenzionalne okoljske krize je **zgodovinsko specifična** družbena, politična in gospodarska ureditev na nacionalni in globalni ravni. Industrijska (neo) imperialistična oziroma kolonialna kapitalistična ureditev ter njeni izrazi v okviru posameznih držav, ki so v globalni sistem umeščene hierarhično in neenakopravno, predstavljajo –

pogosto namenoma ali nenamenoma spregledan – osrednji povezovalni in razlagalni okvir ključnih vzrokov okoljskih kriz, kot jih opredeljujejo znanstvene in strokovne raziskave.

Teza o osrednji vlogi človekovega delovanja pri nastanku sodobne okoljske in podnebne krize je sicer nesporna, vendar pogosto zakriva dve pomembni dejstvi. Prvič, da so vzroki vezani na delovanje specifične zgodovinske ureditve. In drugič, da odgovornost za nastalo krizo ni enakomerno porazdeljena. Zgodovinska in sodobna odgovornost posameznih držav, skupnosti, podjetij in posameznikov je pogojena z njihovim neenakopravnim položajem znotraj hierarhičnih globalnih in nacionalnih ureditev (Patel in Moore, 2017; Bellamy Foster, 2022; Malm in Carton, 2024).

V nadaljevanju bomo obravnavali izbrane, v znanstveno-strokovnih virih prepoznane ključne vzroke sodobne okoljske krize, pri čemer jih bomo razumeli v luči zgoraj izpostavljenega širšega okvira. Takšen pristop omogoča razumevanje njihove medsebojne povezanosti ter pogojev možnosti, ki izhajajo iz logike in delovanja industrijske kapitalistične ureditve.

Industrijska kapitalistična ureditev temelji na nenehni rasti materialnega bogastva, širjenju proizvodnje in trgov ter posledično potrošnje in odpadkov. Osrednje vodilo tega sistema je ustvarjanje dobička zasebnih akterjev, kar vodi v stalno iskanje novih in učinkovitejših načinov povečanja proizvodnje in potrošnje. Takšna ureditev je že v izhodišču odvisna od nenehnega povečevanja porabe energije. Ne glede na prizadevanja nekaterih držav za večjo energetske učinkovitost je materialni napredek v okviru industrijskega kapitalizma zgodovinsko vedno povezan z rastjo porabe energije.

Slika 12: Elektrarna

Follow, R. (20. 8. 2020). *Dukovany, Vysočina, Češka: Photo of a Power Station Chimneys*. <https://tinyurl.com/y384rbep>

Energija, proizvodnja in potrošnja

Ni presenetljivo, da znanstveno-strokovni viri kot enega temeljnih vzrokov okoljske in podnebne krize izpostavljajo prav **proizvodnjo energije**. Večina globalne proizvodnje energije je neposredno ali posredno vezana na fosilna goriva, katerih uporaba povzroča izpuste toplogrednih plinov, prispeva k onesnaževanju okolja ter spodbuja globalno segrevanje. Velik del uporabe fosilnih goriv je povezan s proizvodnjo električne energije in toplote za ogrevanje stavb.

Kljub prizadevanjem za prehod na obnovljive vire energije fosilna goriva ostajajo ključni vir energije na globalni ravni. Trenutni trendi ne kažejo na zamenjavo fosilnih goriv z obnovljivimi viri, temveč na tako imenovano »**zeleno dodajanje**«. To pomeni, da se proizvodnja energije iz obnovljivih virov povečuje, vendar ne nadomešča proizvodnje iz fosilnih goriv, temveč se ji predvsem dodaja. Posledično se absolutna raba fosilnih goriv ne zmanjšuje, temveč se zmanjšuje le njihov relativni delež v celotni proizvodnji energije.

Proizvodnja energije je neločljivo povezana z drugimi temeljnimi dimenzijami industrijske kapitalistične ureditve. Te za svoje delovanje potrebujejo energijo v obliki elektrike ali toplote, pogosto pa neposredno uporabljajo fosilna goriva kot enega ključnih virov. Posledično te dimenzije predstavljajo medsebojno povezane, a hkrati relativno avtonomne vzroke okoljske krize, vključno s podnebno krizo.

Eden ključnih vzrokov je **proizvodnja blaga in storitev** ter z njo povezana **potrošnja**. Proizvodnja zahteva vedno večje količine energije, saj je globalni gospodarski sistem usmerjen v nenehno povečevanje obsega proizvodnje. To vključuje proizvodnjo temeljnih materialov sodobne industrijske civilizacije, kot so cement, asfalt, železo in jeklo, pa tudi visokotehnoloških izdelkov, kot so računalniški sistemi, robotske tehnologije, digitalna infrastruktura in sodobna vozila. Hkrati se povečuje tudi proizvodnja izdelkov za široko potrošnjo, kot so oblačila, plastična embalaža in gospodinjski aparati.

Pomembno je tudi, da številni proizvodni procesi neposredno uporabljajo fosilna goriva, kot so premog, nafta in zemeljski plin. Ti procesi prispevajo k izpustom toplogrednih plinov in širšemu onesnaževanju zraka, vode in tal. Onesnaževanje pa se začne že v fazi pridobivanja surovin, kot so različne rude in drugi naravni viri, katerih izkopavanje pogosto vključuje okoli zelo škodljive procese.

Onesnaževanje in izpusti so tesno povezani tudi z **gradbeništvom in gradbeno industrijo**, od pridobivanja surovin do gradnje infrastrukture, kot so ceste, tovarne, poslovne stavbe in stanovanjski objekti. Posebej problematična z vidika okolja in podnebne krize je petrokemična industrija, ki fosilna goriva predeluje v različne proizvode, ključne za široko potrošnjo, kot so maziva, detergenti, lepila in številni drugi izdelki.

Slika 13: Rafinerija nafte

Fisk, T. (5. 9. 2021). *Rosemount, MN, ZDA: Oil Refinery at Night*. <https://tinyurl.com/29934w63>

Fosilna goriva tako ne predstavljajo le vira energije za proizvodnjo, temveč tudi eno temeljnih surovin sodobne industrijske proizvodnje (Khalili, 2025; Riofrancos, 2025; Bellamy Foster, 2022). V okviru **petrokemične industrije** je posebej problematična plastična industrija. Njeni izdelki, zlasti plastika za enkratno uporabo, vedno bolj onesnažujejo naravno okolje. Plastika se razgrajuje v nanodelce, ki se kopičijo v rastlinah, živalih in tudi v človeškem telesu, vključno z možgani, kar ima že dokazljive in potencialno še večje škodljive posledice za žive organizme (Macleod idr., 2021).¹⁹

Vedno bolj **ekspanzivna proizvodnja** je neločljivo povezana z vedno večjo potrošnjo izdelkov in storitev. Vendar pa ta dva procesa nista enakovredna. V sodobnem sistemu je potrošnja pogosto podrejena proizvodnji, saj so številne »potrebe«, ki jih proizvodnja zadovoljuje, ustvarjene s pomočjo obsežnih marketinških in PR-kampanj. Te kampanje ustvarjajo nove želje in potrebe, ki spodbujajo nadaljnjo potrošnjo.

Osredotočenost na potrošnjo kot ključni vzrok okoljske krize zato pogosto **preusmerja pozornost** z odgovornosti industrije in proizvodnje na posameznice in posameznike. Tipičen primer predstavlja potrošnja plastike, kjer je primarna odgovornost na strani podjetij, ki so plastično embalažo vzpostavila kot osnovo sodobnih izdelkov (Topping, 2025). Dodatno problematična je tudi paradigma načrtovane zastarelosti, ki sistematično zmanjšuje trajnost in vzdržljivost izdelkov ter spodbuja njihovo pogostejšo zamenjavo.

¹⁹ O izjemni razširjenosti onesnaževanja s plastiko priča dejstvo, da so tudi odprave in najgloblje predele oceanov, kot je Marianski jarek, odkrile plastične izdelke.

Krčenje gozdov, biotska raznovrstnost in kmetijstvo

S proizvodnimi procesi in proizvodnjo energije je tesno povezano tudi vedno bolj intenzivno **krčenje gozdov**, ki predstavlja enega ključnih vzrokov okoljske in zlasti podnebne krize. Gozdovi namreč delujejo kot pomembni ponori toplogrednih plinov, saj drevesa in drugo rastje v sebi shranjujejo velike količine ogljika. Ko se gozdovi krčijo ali uničujejo, se ti plini sprostitjo v ozračje, hkrati pa se zmanjšuje sposobnost ekosistemov za absorpcijo toplogrednih plinov. Posledično krčenje gozdov hkrati povečuje emisije in zmanjšuje zmožnost njihovega uravnavanja. Ocenjuje se, da ljudje vsako leto uničijo približno 10 milijonov hektarjev gozdov.

Krčenje gozdov je tesno povezano tudi z izgubo biotske raznovrstnosti, ki je ključna za odpornost ekosistemov in njihovo prilagajanje okoljskim spremembam. Izumiranje posameznih vrst, zlasti tistih, ki imajo osrednjo vlogo v določenih ekosistemih, lahko disproportionalno negativno vpliva na delovanje celotnega ekosistema. Posledično se povečuje verjetnost **zloma** ključnih **okoljskih procesov**. Izguba biotske raznovrstnosti pa pomeni tudi izgubo potencialno pomembnih organizmov, ki bi lahko igrali ključno vlogo pri prilagajanju na podnebne spremembe, na primer v pridelavi hrane v vedno bolj nestabilnih podnebnih razmerah (Greenfield idr., 2022; Longobardi idr., 2016).

Dimenzija **pridelave hrane** oziroma kmetijstva predstavlja še en pomemben vzrok sodobne okoljske in podnebne krize. K temu posebej prispeva sodobno mehanizirano, industrijsko kmetijstvo, ki temelji na obsežni uporabi umetnih, pogosto petrokemičnih pesticidov in gnojil ter na intenzivni rabi fosilnih goriv za pogon kmetijske mehanizacije.

Industrijsko kmetijstvo tako prispeva k onesnaževanju zraka z izpusti toplogrednih plinov, k onesnaževanju vode, zlasti podtalnice, zaradi uporabe **pesticidov** in **gnojil**, ter k degradaciji tal zaradi njihove dolgotrajne in intenzivne uporabe.

Pri obravnavi prispevka kmetijstva k onesnaževanju je treba opozoriti na določene vidike sodobne pridelave hrane, ki so povezani s problematičnimi praksami **prehranjevanja** v industrijski kapitalistični družbi. Te prakse so tesno povezane s temeljnimi vodili sistema, usmerjenega v nenehno širitev proizvodnje, potrošnje in predvsem ustvarjanje dobičkov.

Temeljne usmeritve sodobnega kmetijstva zato niso predvsem rezultat svobodnih **odločitev kmetov** ali **potrošnikov**, temveč so v veliki meri povezane z **interesi** velikih **agrokorporacij**, ki vplivajo na to, kaj se bo proizvajalo in kako, ter z velikimi korporacijami na področju veleprodaje in maloprodaje hrane (Ajl, 2021).

Ker je **živinoreja** pogosto bistveno bolj dobičkonosna kot pridelava večine poljščin, postaja osrednji del sodobnega industrijsko pogojenega kmetijstva in prehrane. Industrijska živinoreja pa hkrati predstavlja enega največjih prispevkov k okoljski in podnebni krizi. Poleg onesnaževanja, povezanega

s pridelavo poljščin za krmo živali, vključuje tudi izpuste toplogrednih plinov ter onesnaževanje, povezano z velikimi količinami živalskih iztrebkov in procesi prebave.

Z vidika negativnega vpliva na okolje posebej izstopata reja goveda in ovc, ki zaradi izpustov metana in obsežnih potreb po zemljiščih ter krmi predstavljata enega najintenzivnejših virov emisij toplogrednih plinov v kmetijstvu.

Izhodiščna okoljska problematičnost **industrijsko pogojene živinoreje** je tudi dejstvo, da se za prehrano živali porablja bistveno več obdelovalnih površin kot za neposredno pridelavo hrane za ljudi. Pri tem pa ne gre za enostavno problematiziranje živinoreje v primerjavi s poljedelstvom, temveč za kritiko industrijske narave sodobne živinoreje in kmetijstva na splošno. Živinorejo je namreč mogoče izvajati tudi bistveno bolj trajnostno in v manjšem obsegu, kar se že stoletja dogaja v različnih delih večinskega sveta (Ajl, 2021).

Po drugi strani pa je problematična tudi **industrijska pridelava poljščin** za človeško prehrano. Ta je pogosto povezana s presežno produkcijo in potrošnjo v industrijskih družbah, tako na Zahodu kot v državah večinskega sveta, ter z velikimi količinami odpadne hrane, ki dodatno prispeva k onesnaževanju in širši okoljski krizi (Forbes idr., 2024).

Posebno problematične so tudi nekatere **kvazitrajnostne prakse**, kot je pridelava **biogoriv**, na primer etanola iz koroze, ki so bile predstavljene kot rešitev za podnebno krizo. Te prakse so se izkazale za problematične vsaj z dveh vidikov. Prvič, pridelava poljščin za biogoriva je pogosto izrinila pridelavo hrane ali pa je bila vzpostavljena na območjih, ki prej niso bila obdelana, kot so gozdovi, travniki in mokrišča. S tem so bila uničena območja, ki so delovala kot pomembni ponori toplogrednih plinov in kot ekosistemi z visoko biotsko raznovrstnostjo. Drugič, v nekaterih primerih je pridelava teh goriv povzročila več izpustov toplogrednih plinov, kot bi jih povzročila neposredna uporaba fosilnih goriv (Sandford, Malins in Phillips, 2024).

Logistika, promet in materialna infrastruktura sodobnega sveta

Ravnokar predstavljene dimenzije industrijske kapitalistične ureditve so tesno povezane tudi s sodobno **logistiko in prometom**, ki predstavljata še en temeljni vzrok okoljske in podnebne krize. Brez logistike in prometa sodobna ureditev ne bi mogla delovati, saj sta ključna za proizvodnjo in potrošnjo energije, za proizvodnjo in distribucijo blaga in storitev ter za delovanje kmetijstva in preskrbo s hrano.

Večina glavnih prevoznih sredstev – osebni avtomobili, tovornjaki, letala, transportne ladje in deloma tudi vlaki – za svoje delovanje neposredno uporablja fosilna goriva. Posledično bistveno prispevajo k izpustom toplogrednih plinov in k širšemu onesnaževanju okolja.

Ladijski promet na primer neposredno onesnažuje morja z odpadnimi vodami ter spreminja lokalne ekosisteme z vnosom tujerodnih vrst prek balastnih voda. **Cestni promet** pa je povezan z nenehno širitvijo in vzdrževanjem cestne infrastrukture, ki dodatno obremenjuje okolje in spreminja lokalne ekosisteme.

Glede na obstoječe trende vedno bolj intenzivne globalne logistike in prometa se bo njun negativni prispevek k okoljski in podnebni krizi v prihodnje verjetno še povečeval.

V zgornjem pregledu ključnih vzrokov sodobne okoljske in podnebne krize, kot jih izpostavljajo znanstvena literatura ter osrednje mednarodne institucije, pogosto manjka obravnava nekaterih pomembnih, a spregledanih dejavnikov. Ti so povezani z vlogo določenih gospodarskih sektorjev, ki močno vplivajo na okolje, hkrati pa so njihovi prispevki k okoljski krizi pogosto zakriti. Gre za sektorje, ki so vse bolj politično in gospodarsko vplivni ter prepleteni z novim valom militarizacije in geopolitičnih napetosti.

Digitalne tehnologije, umetna inteligenca in nova povezava s fosilnim kapitalom

Ena takšnih osrednjih gospodarskih sfer so sodobne **informacijsko-komunikacijske** oziroma **digitalne tehnologije**. Ta sektor je globoko vpet v vse druge gospodarske dejavnosti in v vsakdanje življenje, vendar je njegov prispevek k okoljski krizi pogosto spregledan. Digitalne tehnologije in tehnološka podjetja so bili dolgo razumljeni kot del rešitev za okoljsko krizo, ne pa kot del problema. Digitalizacija družbe in delovnih procesov je bila predstavljena kot nujen in neproblematičen korak k bolj trajnostni prihodnosti (Brevini, 2022).

Takšno razumevanje izhaja iz širše tradicije **tehnoutopizma**, **tehnootimizma** in **tehnosolucionizma**, ki segajo od industrijske revolucije do sodobnega ekomodernizma, hkrati pa tudi iz sodobne mistifikacije digitalnih tehnologij (Merchant, 2023). Velika tehnološka podjetja so k temu pomembno prispevala, saj so svoje storitve in platforme predstavljala kot nematerialne in nepovezane s fizično infrastrukturo, proizvodnjo, rabo naravnih virov in onesnaževanjem.

Zgovoren primer je metafora »oblaka« oziroma »**oblačnih storitev**«, ki se uporablja za opis spletne pošte, družbenih omrežij, spletnih shramb podatkov in različnih digitalnih orodij. Ta metafora uspešno prikriva materialno infrastrukturo, ki omogoča delovanje teh storitev (Kim, 2023). V resnici te storitve temeljijo na obsežni fizični infrastrukturi, ki zahteva velike količine surovin in energije.

Končne **naprave**, kot so računalniki in pametni telefoni, predstavljajo le vrh ledene gore. Za njihovim delovanjem stojijo ogromni podatkovni centri, ki hranijo in obdelujejo podatke, ter obsežna fizična omrežja, vključno s kabli in oddajniki, ki omogočajo prenos podatkov. Že sama izgradnja podatkovnih centrov zahteva velike količine naravnih virov, tako za gradnjo objektov (npr. beton, jeklo) kot za računalniško opremo, kot so procesorji, grafične kartice, pomnilniške enote in sistemi za hrambo podatkov.

Proizvodnja teh **komponent** je okoljsko zelo obremenjujoča. **Pridobivanje** ključnih **surovin**, kot so nikelj, kobalt, litij in baker, povzroča obsežno okoljsko degradacijo (Brevini, 2022). Tudi sama proizvodnja računalniških komponent zahteva uporabo številnih kemikalij in energetsko intenzivnih procesov, kar dodatno povečuje okoljski vpliv. Posebej problematično je, da se z večjo kompleksnostjo in zmogljivostjo procesorjev povečuje tudi njihov okoljski odtis, tako da vsaka nova generacija pogosto pomeni dodatno obremenitev okolja (Ruberti, 2023).

Slika 14: Googlov podatkovni center v Ohio (ZDA)

Google LLC. (b. d.). *Photo gallery* [fotografija]. Google Data Centers.
<https://tinyurl.com/yjaaemb2>

Okoljsko problematično je tudi samo delovanje **podatkovnih centrov**, ki zahtevajo velike količine električne energije. To pomeni dodatno obremenitev električnih omrežij in pogosto tudi povečanje proizvodnje energije, ki je še vedno v veliki meri odvisna od fosilnih goriv. Poleg tega podatkovni centri za hlajenje uporabljajo **velike količine vode**, saj delovanje procesorjev ustvarja znatne količine toplote. Posebej problematično je, da gre pogosto za prečiščeno oziroma pitno vodo, kar dodatno obremenjuje lokalne vodne vire in vodovodna omrežja, zlasti na območjih, kjer je vode že sicer premalo (Brevini, 2022; Lev-Ram, 2024).

Kljub tem okoljskim vplivom so se velika tehnološka podjetja, kot so Microsoft, Alphabet (Google), Meta (Facebook, Instagram), Apple in Amazon, ter njihovi ustanovitelji oziroma vodje, na primer Bill Gates in Elon Musk, pogosto predstavljali kot ključni akterji »zelenega« prehoda in prehoda v bolj trajnostno družbo. Nekatera tehnološka podjetja, kot sta Microsoft in Google, so sprejela tudi različne, večinoma prostovoljne zaveze za zmanjšanje lastnih izpustov in okoljskega vpliva (Kimball, 2024; Milmo, 2024).

Glede na vedno večjo vlogo tehnoloških podjetij v sodobni kapitalistični ureditvi – kar se kaže v njihovi borzni vrednosti, dobičkih, gospodarski moči in odvisnosti drugih industrij od njihovih tehnologij – je bila njihova deklarativna zavezanost trajnostnemu razvoju pomemben dejavnik pri širjenju zavedanja o okoljski krizi in legitimaciji okoljskih politik. Ta podjetja imajo poleg gospodarske tudi pomembno družbeno, kulturno in politično moč, saj pomembno vplivajo na javne politike in širše družbene procese.

Vendar pa se je ta slika začela spreminjati z osrediščenjem **generativne »umetne inteligence«** v razvojnih strategijah velikih tehnoloških podjetij. Ta podjetja so z obsežnimi marketinškimi in PR-kampanjami generativne sisteme za ustvarjanje besedil, slik, zvoka in videa predstavljala kot skoraj »magične« tehnologije, ki naj bi razrešile ključne družbene, gospodarske in celo okoljske probleme. V nekaterih diskurzih se je pojavila celo ideja o razvoju tako imenovane splošne umetne inteligence (AGI) ali umetne superinteligence (ASI), ki naj bi temeljno preoblikovala človeške družbe in premagala omejitve naravnih virov.

Takšna pričakovanja so bila dodatno podprta z nekritičnim poročanjem medijev, z nekritičnim sprejemanjem teh pričakovanj s strani političnih oblasti in delov raziskovalne sfere ter posledično tudi širše javnosti. Posameznike in skupnosti so aktivno spodbujali k uporabi teh sistemov, pogosto brez širše razprave o njihovih okoljskih in družbenih posledicah (Joshi, 2026; Bender in Hanna, 2025; Hao, 2025).

Osrediščenje generativne »umetne inteligence« v razvojnih strategijah velikih tehnoloških podjetij je spremljalo tudi postopno, implicitno ali eksplicitno opuščanje nekaterih njihovih preteklih progresivnih okoljskih usmeritev in zavez. Hkrati se je okrepilo njihovo naslanjanje na politične akterje, vključno s skrajno desnimi političnimi silami, ki so pogosto zavračale okoljsko in specifično podnebno krizo kot relevantno ali dejansko problematiko. Velika ameriška tehnološka podjetja so tako podprla in začela intenzivneje sodelovati z administracijo ameriškega predsednika Donalda Trumpa, ki je sistematično razgrajevala okoljevarstvene politike, zakonodajo in institucije ter hkrati posegala tudi v druge elemente demokratične ureditve (glej Common Cause, 2025).

Ta razvoj je razkril, kako omejene in pogosto **nenadželne** so bile deklarativne **zaveze** velikih tehnoloških podjetij glede okoljevarstva in trajnosti. Posebej ilustrativen je primer milijarderja **Elona Muska**, ki je bil dolgo predstavljen kot pionir »zelenega prehoda«, zlasti skozi podjetje Tesla in električne avtomobile. Musk se je v kasnejšem obdobju politično jasno izkazal kot podpornik skrajno desnih političnih usmeritev, z izrazito kritiko demokratičnih institucij, regulacij in okoljskih standardov. V njegovem delovanju je prišlo do poudarjanja deregulacije, zmanjševanja okoljevarstvenih omejitev in širše razgradnje regulativnih okvirov, ki bi lahko omejevali delovanje velikih tehnoloških podjetij ter njihovo rast in dobičke (glej Vrečko Ilc, 2025).

Podobno problematičen²⁰ je tudi primer **Billa Gatesa**, ki je bil dolgo razumljen kot pomemben zagovornik »zelenega prehoda« in trajnostnih tehnologij. V kontekstu obsežnih investicij

²⁰ Tako Elon Musk kot Bill Gates sta bila povezana s kontroverznim, zdaj že pokojnim milijarderjem Jeffreyjem Epsteinom, obtoženim pedofilije in trgovine z ljudmi, kar je razvidno iz obsežne dokumentacije v okviru tako imenovanih Epsteinovih dokumentov (glej Ahn idr., 2026).

Microsofta v generativno »umetno inteligenco« in širše strategije implementacije teh sistemov v skoraj vse produkte podjetja pa je prišlo do relativizacije nekaterih preteklih stališč glede nujnosti okoljskih ukrepov. S tem se je ponovno pokazalo, da velike tehnološke korporacije in milijarderji pogosto niso dolgoročno zavezani okoljevarstvu, temveč te zaveze opuščajo, ko te začnejo omejevati rast, dobičke, tržno prevlado ali širšo družbeno moč.

Ker so Microsoft, Alphabet (Google), Meta, Amazon in druga velika tehnološka podjetja močno zavezana razvoju generativne »umetne inteligence«, je hkrati opazno tudi sistematično prikrivanje ali **relativiziranje okoljskih posledic** teh tehnologij.²¹ Razvoj in delovanje generativnih sistemov namreč zahtevata gradnjo vedno večjih in računsko zmogljivejših podatkovnih centrov (t. i. *hyperscale* podatkovni centri), kar dodatno povečuje porabo energije, vode in naravnih virov ter pogloblja že obstoječe okoljske obremenitve (Joshi, 2026).²²

Okoljski vplivi so tako postali tako izraziti, da sta Microsoft in Google že opustila nekatere pretekle cilje glede zmanjšanja emisij in porabe virov, saj so se njihovi izpusti povečali prav zaradi razvoja in implementacije generativne »umetne inteligence« (glej Kimball, 2024; Milmo, 2024).

Posebej problematično je tudi dejstvo, da nove velike podatkovne centre pogosto gradijo v okoljih, kjer živijo že marginalizirane skupnosti in kjer so vodni viri omejeni. Poraba velikih količin pitne vode za hlajenje podatkovnih centrov tako dodatno obremenjuje lokalne skupnosti in pogloblja obstoječe neenakosti ter okoljsko nepravilnost (Joshi, 2026; McCauley in Scanlan, 2025).

Na drugi strani sta zakonsko slabo urejen razmah razvoja in implementacije sistemov generativne »umetne inteligence« ter posledična **skokovita rast potreb po električni energiji** negativno vplivala na procese »zelenega prehoda« v proizvodnji električne energije. Zaradi povečanega povpraševanja po energiji so se ustavili nekateri načrtovani procesi zapiranja elektrarn na premog. Hkrati so podjetja začela ponovno aktivirati že opuščene jedrske elektrarne, poleg tega pa je prišlo tudi do razmaha gradnje oziroma načrtovanja novih elektrarn na zemeljski plin in v manjši meri celo na nafto.

To je industriji fosilnih goriv dalo nov zagon, novo legitimnost in novo vlogo v okviru domnevne »svetle« prihodnosti, ki naj bi jo omogočila umetna inteligenca. Pri tem pa se pogosto spregleda znanstveno utemeljeno dejstvo, da bi se za preprečitev poglobljanja okoljske in podnebne krize morala proizvodnja fosilnih goriv zmanjševati oziroma postopoma odpraviti (Romm, 2026).

21 To ne pomeni, da ti sistemi nimajo drugih izjemno problematičnih negativnih učinkov, povezanih z njihovim razvojem – od kraje podatkov in avtorskih del do izkoriščanja delovne sile, ki podatke ureja, ter z njihovim delovanjem, kot so halucinacije, nekonzenzualni globoki ponarečki oseb (angl. *deepfakes*), smetenje informacijskih kanalov (angl. *slop*), ustvarjanje psihoz pri uporabnikih ter spodkopavanje kritične misli pri otrocih, mladostnikih in odraslih (glej Bender in Hanna 2025; Hao 2025).

22 Ilustrativen primer tega je iskanje prek konvencionalnega iskalnika, kot je na primer Google Search, in iskanje prek generativne umetne inteligence, denimo s *chatbotom*, kot je ChatGPT. Slednje zahteva približno desetkrat več računske moči kot navadno iskanje, pri čemer je sam rezultat že v izhodišču lahko dvomljiv zaradi halucinacij teh sistemov, ki ne prikazujejo zgolj obstoječih podatkov ali vsebin, temveč jih statistično generirajo (glej Grostern, 2026).

Tehnološki sektor oziroma tehnološki giganti ter giganti na področju proizvodnje fosilnih goriv – torej dve izmed najbolj vplivnih in gospodarsko ter politično močnih gospodarskih sfer – pa niso povezani zgolj prek dobave energije. Industrija fosilnih goriv je že desetletja tesno povezana s tehnološkim sektorjem, zlasti z razvojem računalniškega modeliranja, analitike velikih podatkov in strojnega učenja, ki omogočajo učinkovitejše iskanje in izkoriščanje nahajališč fosilnih goriv. Tehnološke storitve tako neposredno prispevajo k večji učinkovitosti črpanja in s tem k povečanju proizvodnje fosilnih goriv ter posledično k poglobljanju okoljske in podnebne krize (Romm, 2026).

Če so bili tehnološki giganti v preteklih desetletjih vsaj deklarativno zavezani politikam »zelenega prehoda«, so giganti na področju fosilnih goriv tradicionalno podpirali politične sile, ki so dvomile o okoljski in podnebni krizi ter nasprotovale ukrepom za njuno reševanje. Ključna razlika v sodobnem kontekstu pa je, da so zahodni, predvsem ameriški, giganti fosilne industrije opustili tudi »**zeleno zavajanje**« ter začeli aktivno sodelovati s Trumpovo administracijo v prizadevanjih za revitalizacijo proizvodnje fosilnih goriv in omejevanje razvoja obnovljivih virov energije, vključno z vrnitvijo k uporabi najbolj onesnažujočega premoga (Romm, 2026).

Ne glede na specifičnost sodobnega političnega položaja, zlasti v ameriškem kontekstu, pa je treba poudariti širšo strukturno osrednjost in privilegiran položaj industrije fosilnih goriv. Obstoječa gospodarska in politična ureditev je namreč v veliki meri odvisna od te industrije. Zato je z vidika znanstveno utemeljenih vzrokov podnebne krize posebej paradoksalno dejstvo, da države to industrijo še vedno obsežno subvencionirajo. Te subvencije vključujejo davčne olajšave, javno financirane raziskave in neposredno finančno podporo, ki skupaj dosegajo približno 7000 milijard dolarjev letno.²³

Politični odgovori na okoljsko krizo/varovanje okolja v 20. stoletju

Prva sodobna gibanja, izhodiščno usmerjena v varovanje okolja in boj proti različnim dimenzijam okoljske krize, ki so bistveno prispevala k oblikovanju in popularizaciji sodobne okoljske zavesti, so se začela vzpostavljati v drugi polovici 20. stoletja. Predvsem obdobje od šestdesetih naprej so zaznamovali ključni prelomi, povezani s prehodom v sodobno okoljevarstvo in sodobne politike obravnavanja okoljske krize.

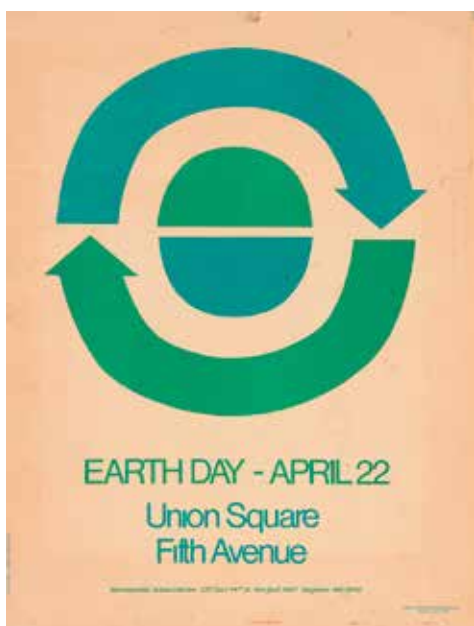
Zaradi sistematičnega pritiska civilne družbe, zlasti novovzpostavljenih okoljevarstvenih gibanj, se je v širši javnosti začela utrjevati ideja o **nujnosti obsežnejše zakonodaje** za reševanje okoljskih problemov, ki so jih vedno bolj razumeli kot produkt industrijske kapitalistične ureditve. Ta pritisk in popularizacija okoljskih vprašanj sta nato spodbudila tudi formalna

²³ Podatki Mednarodnega denarnega sklada za leto 2022 (Black, Liu in Parry, 2023).

politična prizadevanja na nacionalni in regionalni ravni, kar je vodilo v sprejemanje prvih sodobnih okoljevarstvenih politik.

Sodobna okoljevarstvena gibanja so bila tako ključna za politizacijo vprašanja onesnaževanja, okoljskih katastrof in širše okoljske krize. Hkrati so presegle okvire prejšnjih okoljevarstvenih prizadevanj, ki so bila pogosto usmerjena predvsem v ohranjanje lokalnega okolja. Okoljevarstvo se je začelo vzpostavljati kot **globalno vprašanje**, saj so gibanja poudarjala, da okoljski problemi presegajo državne meje in so tesno povezani s širšimi družbenimi, gospodarskimi in političnimi procesi, vključno z neenakostmi, izkoriščanjem in privilegiji, ki spremljajo sodobni materialni razvoj (Baker, 2006; Grasso in Giugni, 2022; Roots, 2004).

Med ključnimi vprašanji, ki so jih ta gibanja politizirala, je bilo tudi vprašanje uporabe **je-drske energije** ter eksistencialnih nevarnosti jedrskega orožja. Sodobna okoljevarstvena gibanja so bila pogosto usmerjena v širše družbene spremembe ter kritiko neenake in okolu škodljive družbene, politične in gospodarske ureditve. Splošna senzibilizacija javnosti za okoljevarstvena vprašanja²⁴ je bila v zahodnih državah povezana tudi z neposrednimi negativnimi posledicami onesnaževanja, kot so smog v mestih, kisli dež in drugi vplivi na zdravje ljudi.

Slika 15: Plakat za prvi dan Zemlje leta 1970

Isobe, Y. (1970). *Poster from the first Earth Day* [plakat]. The New York Public Library. <https://tinyurl.com/46v57455>

V tem kontekstu so se poleg okoljskih gibanj vzpostavile tudi prve sodobne transnacionalne nevladne organizacije, kot sta **Friends of the Earth** (1969) in **Greenpeace** (1971). Te organizacije so pri svojem delovanju nadgradile protestne in mobilizacijske prakse družbenih gibanj, ki so delovala v šestdesetih letih, ter pomembno prispevale k ozaveščanju javnosti in vplivanju na nacionalne in globalne politike.

Uspešen pritisk okoljevarstvenih gibanj in širša senzibilizacija javnosti sta sprožila tudi odziv dela političnih elit, kar je vodilo v oblikovanje prvih sodobnih okoljskih zakonodaj. Pomembno vlogo pri tem so odigrali tudi simbolni in mobilizacijski dogodki, kot je bil prvi **dan Zemlje** (angl. *Earth Day*), organiziran leta 1970 v San Franciscu, ki je v naslednjih letih prerasel v globalni dogodek.

²⁴ K popularizaciji okoljskih vprašanj ter zavedanja o vplivu človeka na okolje je prispevala tudi organizacija prvega dneva Zemlje v San Franciscu leta 1970, ki je v naslednjih letih prerasel v mednarodni dogodek.

V zgodnjih sedemdesetih letih so se pojavili tudi prvi institucionalni rezultati rastoče okoljske senzibilizacije in zakonodajnih prizadevanj. Leta 1970 so v ZDA ustanovili prvo sodobno okoljevarstveno agencijo – EPA.²⁵ Leta 1972 pa je v Stockholmu potekala že omenjena prva mednarodna konferenca o ekoloških problemih. V tem kontekstu se je okoljevarstvo začelo vzpostavljati kot eno ključnih političnih vprašanj in pomembno področje javnih politik ter kot polje političnih konfliktov, predvsem glede razmerja med gospodarskim razvojem in varovanjem okolja (Baker, 2006; Grasso in Giugni, 2022; Roots, 2004).

Ne glede na osrednjo vlogo progresivnih okoljevarstvenih gibanj pri senzibilizaciji javnosti in pritisku na politične elite ta gibanja niso bila edini akterji, ki so oblikovali okoljevarstvene politike. Od samega začetka sodobnega okoljevarstva je potekal politični boj med različnimi političnimi silami, od progresivnih do skrajno desnih, z zelo različnimi interesi glede ukrepov, odgovornosti in smeri razvoja.

Večina zahodnih desnih, desnosredinskih in levosredinskih političnih sil ter z njimi povezanih organizacij in zasebnega korporativnega sektorja je že od začetka zavračala korenite spremembe obstoječe neenakopravne in okoljsko netrajnostne ureditve, ki so jih zahtevala progresivna okoljevarstvena gibanja. Namesto tega so zagovarjali postopne in manj radikalne reforme, kot je na primer postopna elektrifikacija osebne mobilnosti.

Del desnih in večina skrajno desnih političnih sil ter del korporativnega sektorja, zlasti naftne korporacije, pa so od začetka **aktivno nasprotovali** okoljevarstvenim ukrepom in zakonodaji (Baker, 2006; Grasso in Giugni, 2022). Naftne družbe so med drugim financirale ali vzpostavljale navidezne civilnodružbene organizacije (t. i. *astroturfing*), lobirale proti okoljskim politikam ter sistematično spodkopavale zaupanje v znanstvene dokaze o vplivu človekovega delovanja na okoljsko in podnebno krizo.

Kljub lastnim korporativnim raziskavam, ki so potrjevale škodljive posledice njihovega delovanja za okolje, podnebje in zdravje ljudi,²⁶ so nekatera podjetja aktivno širila dvome o podnebnih spremembah in drugih okoljskih krizah ter s tem zavirala politične ukrepe (Conway in Oreskes, 2014).

Del desnih in manjši del skrajno desnih političnih ter znanstveno-strokovnih elit je v tem obdobju obudil in posodobil tudi **temnejše plati** modernega okoljevarstva, zlasti njegovo okoljsko rasistično dimenzijo. Najbolj znan izraz teh perspektiv je bila knjiga dr. Paula Ehrlicha Populacijska bomba (1968), še pomembnejše pa je bilo zelo odmevno poročilo Meje rasti iz leta 1972, pripravljeno v okviru Rimskega kluba. Ta organizacija, ustanovljena leta 1968, je združevala politike, funkcionarje, birokrate OZN, diplomate, znanstvenike, ekonomiste in podjetnike.

²⁵ Environmental Protection Agency – Zvezna agencija za zaščito okolja.

²⁶ Primer tega so naftne korporacije. Ameriška naftna družba Exxon je na primer v svojih internih raziskovalnih poročilih, ki so jih od sedemdesetih let 20. stoletja pripravljali zaposleni znanstveniki, že zgodaj identificirala problem globalnega segrevanja kot neposredno posledico človekovega delovanja. Segrevanje so specifično povezali z izpusti plinov, nastalih pri izgorevanju fosilnih goriv (Supran, Rahmstorf in Oreskes, 2023).

Ena ključnih ugotovitev knjige in poročila je bila, da bo svetovna civilizacija ob eksponentni rasti prebivalstva izčrpala naravne vire, kar bi lahko vodilo v konflikte in nazadovanje. Ker je večina rasti prebivalstva potekala v državah v razvoju oziroma v večinskem svetu (globalnem Jugu), je takšna razlaga pogosto **prenašala odgovornost** za okoljsko krizo z razvitih držav na države v razvoju. Te naj bi zaradi pomanjkanja institucij in regulacije ogrožale planetarno ravnovesje. Osrednja ideja je bila zamrznitev obstoječega stanja gospodarskega razvoja v vseh delih sveta (Alberro, 2020).

Takšen pristop bi v praksi pomenil ohranitev velikih neenakosti med razvitimi zahodnimi državami in državami v razvoju, ki so bile v veliki meri rezultat kolonialnega izkoriščanja in dominacije zahodnih kolonialnih držav (Escobar, 1995). Ideja o nujnosti regulacije prebivalstva v državah v razvoju, na primer prek zmanjševanja rodnosti, je dediščina tega toka okoljevarstvene misli, ki okoljske probleme rešuje brez upoštevanja načel okoljske pravičnosti.

V osemdesetih in devetdesetih letih se je okoljevarstvo, zlasti v povezavi z globalnim segrevanjem, podnebno krizo in drugimi okoljskimi katastrofami, konsolidiralo kot eno ključnih področij globalnih in nacionalnih javnih politik. Posledično se je politični boj glede razumevanja vzrokov in rešitev še zaostрил, saj je bil neposredno povezan s smerjo dolgoročnega razvoja družb in industrijske kapitalistične ureditve.

V drugi polovici osemdesetih let so progresivna okoljevarstvena gibanja skupaj s progresivnimi akterji v okviru OZN, znanstveniki, strokovnjaki in politiki, ki so leta 1987 pripravili prelomno **poročilo Naša skupna prihodnost**, popularizirali idejo trajnostnega razvoja in prehoda v trajnostno gospodarsko ureditev (Baker, 2006; Grasso in Giugni, 2022).

Slika 16: Gro Harlem Brundtland, voditeljica priprave poročila *Naša skupna prihodnost*, nagovarja Generalno skupščino OZN leta 1987

Združeni narodi. (19. 10. 1987). *Gro Harlem Brundtland* [fotografija iz arhiva Združenih narodov]. UN Media. <https://tinyurl.com/38xv7ftH>

Hkrati so ta gibanja prispevala k popularizaciji in vključitvi načel okoljske pravičnosti ter okoljskega dolga v mednarodne dokumente OZN. Ta načela so poudarjala neenako odgovornost držav za okoljsko in podnebno krizo ter posledično neenako breme, ki bi ga morale nositi posamezne države, zlasti zgodovinsko bolj odgovorne razvite zahodne države, pri njenem reševanju.

Okoljevarstvena gibanja so bila vsaj od leta 1992, po konferenci OZN v Riu de Janeiru (Zemeljski vrh) in sprejemanju strategij globalnega delovanja v luči vse bolj očitne okoljske krize, soočena z realnostjo svojega **neenakopravnega** položaja v primerjavi s ključnimi korporativnimi akterji. Ti so vključevali velika podjetja, politične elite, korporativne lobiste, korporativne znanstvenike ter navidezne civilnodružbene skupine (**astrourfing**), ki so pomembno vplivali na oblikovanje globalnih politik.

Okoljevarstvena gibanja so se tako soočila z dejstvom, da je razumevanje vzrokov okoljske krize in načel njenega reševanja – ter posledično tudi določanje obsega in narave ukrepov – v veliki meri **podrejeno razmerjem moči in interesom** vplivnih političnih in gospodarskih akterjev (Amin, 2006).

Čeprav se je v tem obdobju okrepilo zavedanje o nujnosti globalne solidarnosti med skupnostmi, državami in regijami ter o potrebi po korenitih spremembah obstoječe ureditve in strožjih okoljskih politikah, to ni vodilo v temeljito preobrazbo gospodarskega in političnega sistema. Okoljevarstveni cilji so pogosto ostali omejeni na manj radikalne reforme, ki niso posegale v temeljne strukture industrijske kapitalistične ureditve.

Dejanski razvoj okoljevarstvenih politik in politik trajnostnega razvoja je šel in še vedno gre predvsem v smer omejenih pozitivnih sprememb ali celo utrjevanja neenakega bremena, ki ga nosijo različne skupnosti, regije in države. To velja tako za breme okoljskih in podnebnih kriz kot tudi za breme samih okoljevarstvenih politik in politik trajnostnega razvoja. Hkrati smo priča nenehnemu **odlašanju** z nujnimi, bolj korenitimi spremembami družbene in gospodarske ureditve, ki jih znanstvena sfera in okoljevarstvena gibanja prepoznavajo kot ključne za učinkovito obravnavanje okoljske in podnebne krize. Med temi je osrednjega pomena ne le zmanjševanje, temveč postopna odprava kolektivne odvisnosti od fosilnih goriv.

Takšen razvoj je neposredno povezan z neenakimi razmerji moči med različnimi akterji. Zahodne države, njihove korporacije in politične elite imajo bistveno večjo zmožnost vplivanja na globalne politike kot države v razvoju,²⁷ še posebej pa **marginalizirane skupnosti**, ki imajo zelo omejene možnosti vpliva na oblikovanje mednarodnih sporazumov in politik trajnostnega razvoja.

Relativno omejeno spreminjanje teh neenakopravnih razmerij moči je razvidno tudi iz osrednjih mednarodnih konferenc in sporazumov, ki so sledili prvemu **Zemeljskemu vrhu** OZN v Riu leta 1992 (Agenda 21), **Milenijskemu vrhu** leta 2000 (Milenijski razvojni cilji) in Agendi 2030 iz leta 2015 (Cilji trajnostnega razvoja). Ti dokumenti sicer predstavljajo pomembne

²⁷ Povedno je na primer delovanje organizacije »Globalna podnebna koalicija« (angl. *Global Climate Coalition*) (1989–2001), ki jo je v začetku devetdesetih let 20. stoletja oblikovala skupina ameriških podjetij. Ta je predstavljala osrednjega kolektivnega akterja, ki je na različne načine – od lobiranja političnih odločevalcev do vzpostavljanja in financiranja »civilnodružbenih« organizacij – poskušal sejati dvom o dejstvu človekovega vpliva na podnebno krizo ter preprečiti kakršne koli korenitejšje spremembe razvojnega modela (glej Brulle, 2022).

politične korake, vendar niso bistveno spremenili globalnih razmerij moči niti niso vodili v sistemske spremembe, ki jih znanstvene raziskave opredeljujejo kot nujne za učinkovito reševanje okoljske in podnebne krize (Malm in Carton, 2024).

Sodobni politični akterji v boju proti okoljski krizi

Okoljevarstvena gibanja in civilna družba

Boj proti okoljski krizi v njenih različnih dimenzijah je bil in ostaja neločljivo povezan z delovanjem raznolikih akterjev iz različnih družbenopolitičnih sfer, ki sooblikujejo njegove temeljne usmeritve, cilje in strategije. Vpliv posameznih političnih akterjev je pri tem tesno povezan z lokalnimi, nacionalnimi in globalnimi razmerji moči ter z institucionalnimi in strukturnimi neenakostmi, ki so se oblikovale skozi razvoj industrijskega kapitalizma in (neo) imperialističnega globalnega sistema.

Okoljevarstvo kot področje javnih politik se je na lokalni, nacionalni in globalni ravni vzpostavilo predvsem pod pritiskom raznolikih okoljevarstvenih gibanj. Ta gibanja so v preteklih desetletjih razvila različne organizacijske oblike, ki danes vključujejo profesionalne nevladne organizacije (npr. Greenpeace), pa tudi bolj ohlapne civilnodružbene pobude, podobne zgodnjim horizontalno organiziranim družbenim gibanjem. Poleg teh obstajajo tudi številne ad hoc okoljevarstvene skupine, ki nastajajo kot odziv na specifične okoljske probleme posameznih lokalnih skupnosti (Roots, 2004; Grasso in Giugni, 2022).

Slika 17: Prvo globalno srečanje aktivistov Greenpeacea leta 1977 v Kanadi

Greenpeace. (b. d.). *First Global Greenpeace Meeting* [fotografija]. V Wikimedia Commons. <https://tinyurl.com/2shztrcy>

Iz okoljevarstvenih gibanj so se razvile tudi politične stranke, predvsem zelene stranke, katerih osrednji predmet delovanja so okoljevarstvena vprašanja ter prizadevanja za bolj trajnostno družbeno ureditev. Mladi, zlasti študenti, so od začetkov sodobnega okoljevarstvenega gibanja igrali pomembno vlogo pri mobilizaciji in aktivizmu.

V zadnjem desetletju pa smo bili priča novi, doslej največji politični mobilizaciji mladih, vključno z osnovnošolci in srednješolci. Ti so prispevali k **revitalizaciji** okoljevarstvenega gibanja v okviru globalnega gibanja **Petki za prihodnost** (angl. *Fridays for Future*).²⁸ Gibanje je postalo znano predvsem po podnebnih stvkih ter prizadevanjih za dvig zavesti o medgeneracijski pravičnosti in nujnosti učinkovitejših politik za boj proti podnebni in širši okoljski krizi.

To mladinsko gibanje je izšlo iz očitnega razkoraka med vedno bolj zaskrbljujucimi ugotovitvami znanstvene sfere, zlasti poročili IPCC,²⁹ ter nezadostnimi političnimi ukrepi na nacionalni in globalni ravni, tako v javnem sektorju kot v korporativni sferi (Walker, 2020). Aktivisti so pri tem posebej poudarjali nujnost zmanjševanja uporabe fosilnih goriv, kar predstavlja eno ključnih ugotovitev znanstvenih analiz podnebne krize.

Slika 18: Protest v Berlinu leta 2019, organiziran s strani gibanja Petki za prihodnost (*Fridays for Future*)

Earth.Org. (18. 10. 2024). *Climate change distress running high among US youth across the political spectrum, survey finds.* <https://tinyurl.com/k6xnztwy>

Vzpon in zaton omenjenega mladinskega gibanja dobro ilustrira ključne strukturne ovire in omejitve, s katerimi se okoljevarstvena gibanja soočajo kot politični akterji, kljub dejstvu, da bi jim poglobljanje okoljske krize moralo zagotavljati dodatni zagon.

Na eni strani se takšna gibanja vedno soočijo z **dilemo predstavnštva** in **zastopanosti** različnih prepričanj, vrednot in pričakovanj ter različnih razumevanj lastnega delovanja in odgovornosti. Z drugimi besedami, soočajo se z vprašanjem, koga predstavljajo oziroma

²⁸ V kontekstu te revitalizacije okoljevarstvenih gibanj, predvsem na Zahodu, so se pojavile tudi nove organizacije, kot je na primer Upor proti izumrtju (angl. *Extinction Rebellion*).

²⁹ Glej IPCC, *AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023*. Dostopno na: <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-cycle/>

koga lahko predstavljajo ter kako upoštevati notranjo heterogenost glede izkušenj, potreb in interesov, ki so povezani z družbenimi neenakostmi (razred, spol, etnija/rasa, seksualnost) ter geopolitičnimi neenakostmi (razviti Zahod–večinski svet; center–periferija). Kot večino globalnih okoljevarstvenih gibanj je tudi gibanje Petki za prihodnost zaznamovalo, da so imeli predstavnice in predstavniki razvitega Zahoda ter srednjega razreda osrednjo vlogo, kar je dolgoročno oslabilo kohezijo in mobilizacijski potencial gibanja.

Na drugi strani so se članice in člani gibanja soočili z **zunanji strukturnimi ovirami**. Te so izhajale iz sistematične podrejenosti mladih v sodobnih političnih in družbenih ureditvah ter omejenih možnosti njihovega dejanskega političnega vpliva, kljub pogostim diskurzom o mladih kot nosilcih prihodnosti (Walker, 2020).

Gibanje se je hkrati, podobno kot pretekla okoljevarstvena gibanja, soočilo tudi z vprašanjem političnih ciljev, odnosa do obstoječih institucij in političnih elit ter z vprašanjem narave potrebnih sprememb industrijskega kapitalističnega modela razvoja in globalnih neoimperalističnih struktur. Pri tem so bila okoljevarstvena gibanja soočena z izrazito neenakopravnimi nacionalnimi in globalnimi razmerji moči, ki jih ohranjajo države, mednarodne institucije, korporacije ter medijsko-zabavni sektor.

Te ovire so v preteklosti pogosto vodile v prilagoditev in **deradikalizacijo** okoljskih gibanj in organizacij. To se je kazalo v omilitvi njihovih zahtev ter spremembi načinov delovanja, na primer v odmiku od protestov, bojkotov, zasedb ali drugih oblik neposrednega delovanja. V nekaterih primerih pa ni šlo le za deradikalizacijo, temveč tudi za kooptacijo s strani korporativnih in političnih akterjev, ki so s finančno in politično močjo omejili ali nevtralizirali potencialno grožnjo svojim interesom (Malm, 2021).

Ilustrativen primer takšne deradikalizacije in kooptacije predstavljajo nekatere zahodne zelene stranke, med njimi nemška **Zelena stranka** (Bündnis 90/Die Grünen). Ta je bila v osemdesetih letih usmerjena v radikalno preobrazbo družbe v smer trajnosti ter je poleg okoljevarstva poudarjala tudi antimilitarizem in radikalno demokratičnost. Po vstopu v vlado v poznih devetdesetih letih pa se je postopno deradikalizirala in se vključila v obstoječe politične strukture. Postopoma je začela podpirati vojaške intervencije, tržne in tehnološke rešitve za okoljsko krizo ter prevzemati bolj prevladujoča politična stališča. Ne nazadnje je skupaj z drugimi sredinskimi nemškimi strankami zanikala genocid nad Palestinci s strani Izraela ter s svojimi politikami neomejene dobave nemškega orožja Izraelu podpirala ne le genocid, temveč tudi ekocid,³⁰ ki ga je z nenehnim bombardiranjem izraelska vojska izvedla nad območjem Gaze (Scheidler, 2025).

Slika 19: Logo nemške zelene stranke

Bündnis 90/Die Grünen Schleswig-Holstein. (n. d.). *Grüne Logo (RGB, SchleswigHolstein)* [logotip]. <https://tinyurl.com/4amd8ke6>

30 Tako Rimski statut (2002) Mednarodnega kazenskega sodišča kot Ženevske konvencije opredeljujejo namerno ali ekscesno uničevanje naravnega okolja med vojaškimi operacijami, ki ima dolgoročne negativne posledice, kot vojni zločin.

V tej luči je povedno, da je znotraj gibanja Petki za prihodnost prišlo do pomembne cepitve glede vprašanja genocida nad Palestinci s strani Izraela. Nemški del gibanja ni želel prepoznati povezave med genocidom in širšo ekološko krizo, medtem ko se je drugi del gibanja, na čelu z enim od njegovih najbolj prepoznavnih obrazov, **Greto Thunberg**, radikaliziral v odnosu do obstoječe ureditve. Ta del gibanja je začel tako na ravni analize kot prakse povezovati genocid in ekocid nad Palestinci s širšimi procesi sistematičnega uničevanja okolja, ki so značilni za industrijsko kapitalistično ureditev in (neo)imperialistični globalni sistem. Ti procesi so zgodovinsko in sodobno povezani z nasiljem, militarizmom ter izkoriščanjem določenih skupnosti, zlasti staroselskih, koloniziranih in zgodovinsko marginaliziranih skupnosti (Pepe T., 2025).

Pri tem je pomembno tudi dejstvo, da so številna okoljevarstvena gibanja in nevladne organizacije finančno **odvisni od državnih sredstev**. To pomeni, da lahko države posredno ali neposredno vplivajo na njihove politične usmeritve. Pri tem imajo posebej pomembno vlogo najmočnejše države razvitega Zahoda. Na primer Nemčija financira številne okoljevarstvene organizacije doma in v državah večinskega sveta. Ker nemška država vzdržuje močno politično podporo Izraelu, to vpliva tudi na delovanje nekaterih organizacij, ki se zato izogibajo javnemu obravnavanju vprašanja genocida in ekocida (Lo, 2025).

Palestinci pa niso edina staroselska skupnost, ki je bila izpostavljena genocidu in različnim oblikam ekocida. Tudi druge staroselske skupnosti so se v zgodovini soočale z okupacijo, odvzemom zemlje ter uničevanjem in onesnaževanjem okolja. Hkrati pa niso bile zgolj pasivne žrtve kolonializma, imperializma in industrijskega kapitalizma, temveč so razvijale različne oblike odpora, ki trajajo še danes.

Staroselske skupnosti predstavljajo pomembne lokalne in globalne politične akterje v boju proti okoljski krizi, proti onesnaževanju in čezmernemu izkoriščanju naravnih virov. Od Amerik, Afrike, Azije do Oceanije staroselska gibanja izvajajo različne aktivnosti za varovanje okolja ter preprečevanje nadaljnje degradacije ekosistemov. Posebej pomembna so tudi v kontekstu novih oblik **ekstraktivizma**, kot so odpiranje rudnikov kovin, izkoriščanje surovin za »zelene« tehnologije ter gradnja novih naftovodov in plinovodov, ki se pogosto umeščajo prav na območja, kjer živijo staroselske skupnosti (Riofrancos, 2025).

Slika 20: Protesti proti naftovodu v Standing Rocku v Dakoti

Fibonacci Blue. (13. 9. 2016). *Rally against the Dakota Access Pipeline* [fotografija]. V Wikimedia Commons. <https://tinyurl.com/bdh58b33>

Države kot ključni politični akterji

Z vidika boja proti okoljskim krizam je pomembno, da delovanje zgoraj omenjenih akterjev ne poteka zgolj v razmerju do korporacij in drugih gospodarskih akterjev, temveč tudi – in predvsem – v razmerju do **držav**. Prav države so namreč tiste, na katere se usmerjajo pritiski in zahteve okoljevarstvenih gibanj, saj imajo ključno vlogo pri oblikovanju, spodbujanju ali zaviranju ukrepov za boj proti okoljskim krizam, vključno s podnebno krizo.

Države imajo namreč zmožnosti, ki jih drugi akterji nimajo: lahko **sprejemajo zakonodajo** in **predpise**, uvajajo **davke** in **subvencije**, **financirajo** razvoj tehnologij in inovacij ter omejujejo ali **kaznujejo** okolju škodljive prakse. S tem imajo ključno vlogo pri urejanju onesnaževanja zraka, vode, tal ter širših podnebnih procesov. Poleg tega imajo države, zlasti v liberalnodemokratskih ureditvah, tudi široko demokratično legitimnost za delovanje, saj so njihovi politični predstavniki izvoljeni in imajo mandat za sprejemanje kolektivnih odločitev v imenu skupnosti (Harris, 2025).

Države so tudi edini formalno suvereni akterji, ki lahko sprejemajo kolektivno zavezujoče odločitve in v veliki meri določajo pogoje delovanja drugih akterjev. Tako lahko na primer prepovejo ali omejijo delovanje podjetij, vključno z multinacionalkami, če ocenijo, da ta škodujejo javnemu interesu ali okolju.

Vendar pa se moč držav v boju proti okoljskim krizam močno razlikuje. Globalne in regionalne velesile, kot so ZDA, EU, Kitajska, Indija, Rusija in Brazilija, imajo bistveno večje zmožnosti za vplivanje na globalne trende kot manjše ali gospodarsko šibkejšje države. Hkrati se države razlikujejo tudi glede zgodovinske odgovornosti za okoljsko krizo. Razvite zahodne države, zlasti ZDA, so zaradi svojega zgodovinskega industrijskega razvoja in intenzivnega izkoriščanja naravnih virov – tudi v kolonialnih in postkolonialnih kontekstih – med glavnimi odgovornimi za nastanek sodobne okoljske in podnebne krize.

Zato so politike najmočnejših držav ključne za uspešnost globalnega boja proti okoljskim krizam, saj v veliki meri določajo smer delovanja tudi drugih držav in akterjev (Harris, 2025; Malm in Carton, 2024). V tem kontekstu je posebej problematično, da ZDA kot najmočnejša globalna sila pogosto ne prevzemajo svoje zgodovinske odgovornosti, temveč s svojimi politikami krizo celo poglobljajo.

Ti trendi so se še zaostriili z drugo Trumpovo administracijo (od leta 2025 naprej), ki je izstopila iz ključnih mednarodnih okoljskih sporazumov, kot je Pariški sporazum, ter sistematično dvomila o znanstveno potrjeni podnebni krizi, ki jo je povzročilo delovanje človeka. Kljub vedno bolj očitnim okoljskim spremembam je administracija podnebno krizo označevala kot »prevaro« in hkrati omejila delovanje ključnih okoljskih institucij, kot je ameriška agencija EPA.

Obenem je Trumpova administracija dodatno okrepila finančno in politično podporo industriji fosilnih goriv ter **povečala ameriški izvoz** teh energentov. Pri tem je nadaljevala trende prejšnjih administracij, ki so ZDA utrdile kot eno glavnih proizvajalk in izvoznic fosilnih goriv.

ZDA imajo namreč največjo globalno proizvodnjo fosilnih goriv, so druga največja izvoznica surove nafte (za Saudovo Arabijo), največja izvoznica bencina in največja izvoznica utekočinjenega zemeljskega plina (EIA, 2023).

Hkrati je administracija omejila vlaganja v obnovljive vire energije in »zelene« tehnologije ter podprla nadaljnjo širitev generativne umetne inteligence, ki, kot smo že izpostavili, prinaša dodatne okoljske obremenitve zaradi velike porabe energije in virov.

Z vidika onesnaževanja, uničevanja okolja in izpustov toplogrednih plinov je v primeru ZDA posebej pomembno izpostaviti vlogo ameriške vojske ter številnih vojaških intervencij, okupacij in vojaških operacij, ki so imele in imajo pomembne okoljske posledice. **Okoljsko uničujoč militarizem** ameriške države ni novost druge Trumpove administracije, temveč stalnica ameriškega globalnega delovanja od druge svetovne vojne naprej.

Od vojaških intervencij v Indokitajski, kjer so ameriške sile uporabljale napalm in obsežne količine herbicidov, do posegov v Latinski Ameriki in na Bližnjem vzhodu (vojna proti Iranu leta 2026) so vojaške operacije pogosto povzročale dolgoročno uničenje ekosistemov in življenjskih pogojev skupnosti. V sodobnem času ZDA ostajajo ključna politična, finančna in vojaška podpornica Izraela in genocida nad Palestinci. ZDA podpirajo tudi države, kot sta Saudova Arabija in Združeni arabski emirati, ki so vključene v vojaške konflikte v Jemnu in Sudanu. Ti konflikti imajo poleg humanitarnih tudi obsežne okoljske posledice, vključno z uničevanjem infrastrukture, onesnaževanjem vode in tal ter degradacijo ekosistemov.

Z vidika okoljsko uničujočega militarizma so ZDA igrale tudi pomembno vlogo pri prikrivanju prispevka vojaških dejavnosti k okoljski in podnebni krizi. Ameriška diplomacija je namreč dosegla, da izpusti toplogrednih plinov ameriških vojaških sil niso bili vključeni v nacionalne izpuste v okviru Kjotskega protokola in kasnejših mednarodnih podnebnih sporazumov. To pomeni, da pomemben del dejanskih emisij ni bil vključen v uradne izračune in cilje zmanjševanja emisij (Ahmad, 2023).

Vloga drugih regionalnih sil in pomembnih držav je v sodobnem boju proti okoljskim krizam bolj kompleksna in manj enoznačno negativna kot v primeru ZDA, čeprav obstajajo pomembne izjeme. Rusija ter nekatere regionalne sile na Bližnjem vzhodu, kot so Saudova Arabija, Združeni arabski emirati in Izrael, so z vidika onesnaževanja, militarizma in okoljskih politik v številnih pogledih primerljive z ZDA, saj njihove politike pogosto temeljijo na nadaljnji rabi fosilnih goriv in vojaški moči.

Druge pomembne sile, kot so Evropska unija, Kitajska, Brazilija, Indija ter tudi Avstralija in Kanada, pa v svojih politikah v večji meri podpirajo boj proti okoljskim krizam. Kljub temu tudi te države niso neproblematičen zgled. Tipičen primer ambivalentnosti predstavljata Evropska

unija in Kitajska, kjer se politike »zelenega« prehoda prepletajo s širitvijo infrastrukture, ki temelji na fosilnih gorivih, ter s procesi militarizacije (Edwards, 2023; Wang, 2025; Yang, 2025).

Korporacije in politični odpor proti okoljskim politikam

Poleg držav imajo pomembno vlogo v boju proti okoljskim krizam tudi **korporacije** oziroma podjetja. Na eni strani gre za podjetja, ki razvijajo in uvajajo »zeleno« tehnologije, kot so obnovljivi viri energije (sonce, veter, voda) ter druge tehnologije za zmanjševanje izpustov toplogrednih plinov. Pomembno vlogo imajo tudi finančne institucije, ki financirajo projekte trajnostnega razvoja in ponujajo finančne instrumente za prehod v bolj trajnostno ureditev.

Vendar pa je **prispevek** teh korporacij **ambivalenten**. Njihovo delovanje je omejeno z logiko industrijskega kapitalizma, ki temelji na dobičkonosnosti, rasti proizvodnje in nadaljnji porabi naravnih virov. Posledično podjetja težko naslovijo temeljne vzroke okoljske krize, saj so njihove rešitve večinoma tehnološke ali tržne narave. Poleg tega so tudi »zeleno« tehnologije povezane z izkoriščanjem naravnih virov in pogosto z okoljskimi posledicami, zlasti pri pridobivanju kovin in drugih surovin, potrebnih za njihovo proizvodnjo (Riofrancos, 2025).

Med pomembne **negativne** politične akterje v boju proti okoljskim krizam spadajo tudi **korporativni in (kvazi)civilnodružbeni akterji** ter skrajno desne politične stranke, ki si pogosto prizadevajo ta boj omejevati ali spodkopavati. Skrajno desne politične stranke so v številnih primerih nasprotnice okoljevarstvenih politik in pogosto širijo teorije zarote o neobstoju podnebne krize. Pri tem so pogosto povezane s petrokemično industrijo, zlasti z velikimi naftnimi družbami, ki financirajo politične stranke, civilnodružbene skupine in kvaziraziskovalne institucije (angl. *think-tank*), ki širijo dvom o znanstvenih ugotovitvah o podnebnih spremembah.

Naftne družbe pa niso le financerji takšnih pobud, temveč tudi ključni akterji t. i. »**zelenega zavajanja**« (angl. *greenwashing*). S tem prispevajo k zaviranju strožjih okoljskih politik in omejujejo možnosti za bolj korenite reforme globalne gospodarske ureditve, ki bi bile potrebne za učinkovito naslavljanje okoljske in podnebne krize (Malm, 2016; Conway in Oreskes, 2014).

Kritika individualizacije odgovornosti in možnosti delovanja v smeri sistemskih sprememb

Glede na strukturne vzroke okoljske krize v njenih različnih dimenzijah je treba rešitve, ki temeljijo predvsem na **spremembi vsakdanjega ravnanja** posameznikov in njihovih **potrošniških navad**, podvreči kritičnemu premisleku. To je še posebej pomembno, kadar takšne rešitve korporativni in državni akterji predstavljajo kot ene ključnih in najpomembnejših.

To ne pomeni, da so rešitve, osredotočene na posameznike, nepomembne ali da ne prispevajo k reševanju okoljske krize. Pomeni pa, da so glede na obseg problema in nujnost korenitih sistemskih sprememb same po sebi nezadostne. Problematične so tudi z vidika njihovega izvora ter interesov akterjev, ki so jih oblikovali in promovirali.

Primer takšne individualizacije odgovornosti predstavljajo **prakse recikliranja**, zlasti plastične embalaže, ter družbeni in politični poudarek na preprečevanju smetenja. Te rešitve so bile predstavljene kot način zmanjšanja izkoriščanja surovin in obremenitev okolja. Vendar pa so se individualizirane rešitve v veliki meri razvile kot rezultat **prizadevanj industrije**, da **odgovornost za onesnaževanje prenese na posameznike**. Čeprav ima sodobno potrošništvo pomemben vpliv na okolje, je treba poudariti, da industrija proizvaja in sistematično promovira te izdelke ter potrošniške navade prek oglaševanja in drugih komunikacijskih kanalov (Topping, 2025).³¹

Industrija, zlasti petrokemična in prehrabna, pa tudi druge panoge, je uvedla in razširila uporabo **embalaže za enkratno uporabo**, kar je privedlo do povečanja odpadkov in okoljskih obremenitev. V šestdesetih letih 20. stoletja so ameriški okoljski aktivisti pravilno opozorili, da je glavni vzrok problema v praksah industrije. Industrija pa je odgovorila z obsežno in prepričljivo kampanjo, ki je odgovornost preusmerila na posamezne potrošnike. Ta kampanja je bila tako uspešna, da se recikliranje – predvsem plastike – še danes pogosto predstavlja kot ena ključnih rešitev, kljub številnim omejitvam (Jensen idr., 2021; Topping, 2025).

Veliko materialov, kot so številne vrste plastike ali elektronski odpadki, je namreč težko reciklirati, pri čemer je lahko sam proces recikliranja okoljsko obremenjujoč. Pri nekaterih materialih, kot je na primer aluminij, ima recikliranje večji smisel, vendar tudi v teh primerih predstavlja le delno, ne pa primarno rešitev za okoljsko krizo.

³¹ Recikliranje kot ena izmed osrednjih »rešitev« za okoljsko krizo ima izvor, ki je tesno povezan s korporacijami, primarno odgovornimi za onesnaževanje. Pri vzpostavljanju recikliranja kot ključnega odgovora na problem odpadkov v začetku sedemdesetih let 20. stoletja so pomembno vlogo odigrale ameriške korporacije, zlasti v industriji pijač. Te so v istem obdobju množično uvajale plastično embalažo za enkratno uporabo, kar je povzročilo izrazito povečanje količine odpadkov.

Poleg recikliranja se je v sodobnem kontekstu kot zelo razširjena oblika individualizacije odgovornosti uveljavila tudi ideja (omejevanja) **osebnega ogljičnega – in širše ekološkega – odtisa posameznika**. Ta pristop pa ima še bolj problematičen izvor, saj izhaja iz kampanje »zelenega zavajanja« (angl. *greenwashing*) ene največjih zasebnih naftnih družb na svetu, BP (British Petroleum). Cilj kampanje je bil preusmeriti pozornost z odgovornosti naftne industrije za podnebno krizo na osebno odgovornost posameznikov. Leta 2004 je BP vzpostavil kalkulator osebne ogljičnega odtisa, ki je hitro populariziral idejo, da so posamezniki s svojo potrošnjo ključni povzročitelji podnebnih sprememb. To idejo so dodatno širile ameriške državne institucije, glavni mediji in druge korporacije, kar je še dodatno preusmerilo pozornost stran od sistemskih vzrokov in odgovornosti industrije. Posledično se je utrdilo prepričanje, da so posamezniki primarno odgovorni tako za nastanek kot za reševanje podnebne krize.

Problematičnost takšnega pristopa je očitna iz več razlogov. Posamezniki v sodobnih industrijskih družbah nimajo popolne avtonomije glede svojega okoljskega vpliva. Tudi če zmanjšujejo svojo potrošnjo, ostajajo odvisni od sistemov, ki temeljijo na obsežni uporabi fosilnih goriv – od javne infrastrukture in energetskega sistema do proizvodnje hrane in dobrin. Preživetje v industrijskih družbah je tako **strukturno povezano z onesnaževanjem, nad katerim posamezniki nimajo neposrednega nadzora**.

Poleg tega takšno preusmerjanje pozornosti zakrije ključno odgovornost naftne industrije za podnebno in širšo okoljsko krizo. Ta odgovornost se ne nanaša le na neposredne emisije, povezane s pridobivanjem in transportom fosilnih goriv, temveč tudi na posredne vplive, saj je industrija fosilnih goriv osrednji temelj sodobne industrijske kapitalistične ureditve.

Hkrati se s tem zakriva tudi politično delovanje industrije fosilnih goriv, vključno s petrokemično industrijo, ki sistematično **lobira proti sprejemanju** zavezujočih omejitev proizvodnje in porabe fosilnih goriv. Ta industrija pogosto vlaga več sredstev v oglaševalske kampanje, ki poudarjajo njeno »zeleno« ali »trajnostno« usmerjenost, kot pa v dejanski razvoj obnovljivih virov energije in trajnostnih tehnologij (Kaufman, 2020; Farand, 2019).

Posledično je eden pomembnih prispevkov posameznikov k boju proti okoljski krizi kritična in skeptična drža do individualiziranih rešitev, ki so osredotočene predvsem ali izključno na potrošništvo in potrošnika.

Kot smo že poudarili, to ne pomeni, da si posamezniki ne smemo **prizadevati** za zmanjševanje lastnega onesnaževanja in nepotrebne potrošnje. Pomeni pa, da so glede na strukturne vzroke okoljske krize, ki so neločljivo povezani z industrijskim kapitalizmom, temelječim na fosilnih gorivih, nujne tudi sistemske in politične spremembe. To zahteva politično delovanje posameznic

Slika 21: Protest proti zelenemu zavajanju v Glasgowu (2021), ki ga je organiziralo gibanje Extinction Rebellion

Stay Grounded. (7. 11. 2021). *XR greenwash march in Glasgow* [fotografija]. V Wikimedia Commons. <https://tinyurl.com/3nhff2bd>

in posameznikov, ki niso več zgolj potrošniki, temveč državljani in politični akterji, katerih cilj so sistemske spremembe ali – v bolj radikalni obliki – alternativne družbene ureditve.

Politično delovanje je v svojem bistvu **kolektivno**. Poteka v odnosu do drugih posameznikov in skupin, temelji na povezovanju in sodelovanju, pa tudi na konfliktih, ki izhajajo iz različnih interesov, vrednot in potreb. Utemeljeno je na različnih predstavah (imaginarijih) o okoljskih problemih, njihovih vzrokih in možnih rešitvah. Politični boj za prevlado teh predstav je eden ključnih elementov političnega delovanja, saj poteka na mikro ravni medosebnih odnosov, na srednji ravni lokalnih skupnosti ter na makro ravni držav in globalnih odnosov (Machin, 2022).

Te predstave vplivajo na konkretne prakse in javne politike, te pa nato povratno vplivajo na prevlado določenih idej in rešitev. Politični boj tako poteka tako v okviru formalnih političnih institucij kot tudi skozi neformalne oblike politične mobilizacije, aktivizma in družbenih gibanj. Zgodovinsko so bile korenite sistemske spremembe praviloma rezultat **prepletanja formalnega in neformalnega političnega delovanja**, v katerem so se soočale različne politične sile in nasprotujoče si predstave o družbenem razvoju (Cobb, 2014; Malm, 2021).

Slika 22: Uspeh ameriškega gibanja za državljanske pravice je primer boja za sistemske spremembe, ki se je soočal tudi z nasilnimi poskusi zatrtja

Martin, S., idr. (1965). *Infobox collage for Selma to Montgomery marches* [fotografski kolaž]. V Wikimedia Commons. <https://tinyurl.com/mr3yjznz>

Kontekst naslavljanja okoljske krize pri tem ne predstavlja izjeme, temveč še dodatno zaostri tev političnih konfliktov. Posledice prevlade določenih predstav, interesov in političnih sil bodo namreč odločilne za prihodnost človeških družb, predvsem za njihovo (ne)uspešno prilaganje zaostrenim okoljskim razmeram ter za preprečevanje morebitnega družbenega kaosa.

Posameznicam in posameznikom, ki se **zavedajo** resnosti okoljske krize in **želijo** v praksi udeležati idejo aktivne državljanke oziroma državljana ter širše aktivnega političnega akterja, so na voljo **različne možnosti** formalnega in neformalnega političnega delovanja, usmerjene k doseganju bolj ali manj neposrednih sistemskih sprememb.

Takšno delovanje lahko vključuje že najbolj osnovne, a pomembne oblike **neformalnega političnega delovanja**. To na primer pomeni kontinuirano izpostavljanje razsežnosti, posledic in vzrokov okoljske krize, vključno s podnebno krizo, v vsakdanjih pogovorih – tudi v spletni komunikaciji. Na ta način lahko posamezniki prispevajo k postopnemu premiku od splošnega zavedanja k bolj kompleksnemu razumevanju krize ter večji pripravljenosti za politično participacijo in podporo nujnim spremembam.

Takšno delovanje lahko vključuje tudi **kritično obravnavo** prepričanj posameznikov in skupin, ki **zanikajo** okoljsko ali podnebno krizo ali verjamejo v teorije zarote o njihovem neobstoju. Pri tem je pomembno zavedanje, da je spreminjanje teh prepričanj pogosto počasno in

zahtevno. Ključni cilj je zato tudi preprečevanje širjenja takšnih idej v širši skupnosti. Po drugi strani je pomembna tudi kritika defetističnih prepričanj, da rešitve niso več mogoče ali da je za ukrepanje že prepozno, saj takšna stališča vodijo v pasivnost in zmanjšujejo pripravljenost za delovanje. Del neformalnega političnega delovanja je lahko tudi izpostavljanje primerov »zelenega zavajanja« korporacij ter poudarjanje njihovega pomembnega prispevka k okoljskim krizam.

Neformalne oblike političnega delovanja lahko vključujejo tudi **širše kolektivno delovanje** v različnih organizacijskih oblikah. To lahko pomeni podporo ali aktivno sodelovanje v okoljskih **gibanjih**, civilnodružbenih **pobudah** ter nevladnih **organizacijah**, ki si prizadevajo za sistemske spremembe. Takšne dejavnosti lahko vključujejo proteste, zasedbe prostorov, bojkote podjetij ali izdelkov, preprečevanje gradnje okolju škodljive infrastrukture ter organiziranje peticij in kampanj za ozaveščanje javnosti. Hkrati takšne aktivnosti pogosto predstavljajo tudi pritisk na politične institucije in odločevalce, da sprejmejo konkretne ukrepe. Zgodovinsko so bile pogosto najbolj uspešne lokalne pobude, ki so globalne okoljske probleme povezale z lokalnimi vprašanji in interesi skupnosti (Grasso in Giugni, 2022).

V kontekstu neformalnega političnega delovanja lahko posamezniki in skupine razvijajo tudi **alternativne, manj okoljsko obremenjujoče načine življenja**. Ti vključujejo trajnostne oblike pridelave hrane, bivanja, lokalne proizvodnje dobrin ter drugačne organizacije prometa in urbanega prostora. Takšne prakse lahko predstavljajo pomembne korake v smeri sistemskih sprememb, saj ponujajo konkretne in izvedljive alternative obstoječim modelom razvoja.

Slika 23: Primer nedokončane Earthship hiše, zgrajene iz recikliranih materialov ter zasnovane po principu samooskrbe z energijo in vodo

Victorgrigas. (29. 11. 2009). *Unfinished Earthship 2* [fotografija]. V Wikimedia Commons. <https://tinyurl.com/2bp3cd6r>

Formalne oblike političnega delovanja v smeri sistemskih sprememb pa vključujejo aktivnosti posameznikov kot državljanek in državljanov v okviru formalnih političnih procesov in institucij. Ena ključnih oblik je **udeležba na volitvah**, kjer lahko volivci podprejo kandidate in politične stranke, katerih programi vključujejo ukrepe za soočanje z okoljskimi krizami, vključno z zmanjševanjem porabe fosilnih goriv, prehodom na obnovljive vire energije ter elektrifikacijo prometa in industrije.

Državljanke in državljanji se lahko tudi aktivno **vključijo v politične stranke**, sodelujejo pri oblikovanju politik ali kandidirajo na lokalnih in nacionalnih volitvah ter si prizadevajo za uresničevanje sistemskih sprememb. Kljub številnim strukturnim omejitvam, povezanim s finančnimi in organizacijskimi viri, obstaja tudi možnost oblikovanja novih političnih strank, ki so primarno usmerjene v reševanje okoljske krize in uveljavljanje trajnostnih politik.

V luči različnih, bolj ali manj kolektivnih in formaliziranih načinov političnega delovanja je treba nasloviti tudi temeljne sklope predstav o sistemskih spremembah, ki jih lahko državljanke in državljanji kolektivno razvijajo, utrjujejo in uveljavljajo v boju proti okoljski krizi. Sistemske spremembe so namreč zelo raznolike glede svoje radikalnosti, korenitosti in daljnosežnosti. Po Malcolm Harrisu (2025) jih lahko grobo razdelimo v tri temeljne sklope, ki se lahko med seboj prekrivajo, vendar temeljijo na različnih logikah in pristopih k reševanju krize. Skupno jim je, da so usmerjeni v sistemske spremembe obstoječe ureditve ter da so vsaj potencialno progresivni v smislu izboljšanja družbenih in okoljskih pogojev za večino prebivalstva.

Prvi sklop je osredotočen na **tržno-finančne in tržno-tehnološke rešitve** oziroma na vlogo trga kot osrednjega mehanizma reševanja okoljske krize. Gre za idejo preobrazbe obstoječega industrijskega kapitalizma, temelječega na fosilnih gorivih, v »zeleni« ali bolj trajnostni kapitalizem, ki bi temeljil na razogljčenju. Ključna logika »zelenega« kapitalizma predvideva osrednjo vlogo zasebnega sektorja, zlasti korporacij, pri reševanju okoljske krize. Pri tem pa trg ni razumljen kot spontani mehanizem, temveč kot sistem, ki zahteva aktivno vlogo države.

Država naj bi s spodbudami in regulacijo usmerjala investicije v »zeleni« prehod, na primer prek subvencij, davčnih olajšav, neposrednega financiranja, vzpostavljanja trgov »zelenih« tehnologij in storitev ter spodbujanja novih finančnih instrumentov, kot so trajnostni investicijski skladi. Med ukrepi so tudi trgi ogljičnih kuponov, podpora elektrifikaciji prometa, razvoj obnovljivih virov energije ter eksperimentalne tehnologije, kot je zajemanje toplogrednih plinov iz ozračja. V tej logiki država postopoma omejuje tudi sektor fosilnih goriv, na primer z višjimi davki na emisije, regulacijo proizvodnje in spodbujanjem prehoda korporacij v druge sektorje.

Drugi sklop predstav predvideva bistveno **bolj aktivno in neposredno vlogo države** pri reševanju okoljske krize. Država kot izraz demokratične volje javnosti ne deluje le kot spodbujevalec trga, temveč kot ključni akter preobrazbe družbe. V tem okviru država neposredno prepoveduje razvoj fosilnih goriv, financira obnovljive vire energije in upravlja ključno

infrastrukturo. Hkrati usmerja urbanistične spremembe v smer mest, prilagojenih javnemu prevozu, pešcem in kolesarjem.

Država lahko v tem okviru tudi neposredno posega v proizvodnjo, na primer z **omejitvijo** ali **prepovedjo izdelkov in storitev**, ki močno obremenjujejo okolje in nimajo pomembne družbene koristi. V določenih primerih se predvideva tudi poddržavljanje ali podružbljanje ključnih sektorjev, kot so energetika, voda in druga kritična infrastruktura. Hkrati ima država pomembno vlogo pri zagotavljanju socialne varnosti, saj lahko s socialnimi politikami zmanjša okoljsko škodljive prakse, ki izhajajo iz revščine in neenakosti.

Ta pristop pogosto vključuje tudi globalno dimenzijo okoljske pravičnosti. V tem okviru se poudarja neenaka zgodovinska odgovornost za okoljsko krizo ter potreba po tehnoloških transferjih, finančni podpori in reparacijah državam t. i. Večinskega sveta, ki so bile zgodovinsko izkoriščane. Kljub bolj radikalni transformaciji pa te predstave pogosto ostajajo v okviru modernizirane različice povojne socialne države, za katero so značilni močna javna vloga države, visoka administrativna zmogljivost in usmerjanje gospodarskega razvoja.

V tretji okvir predstav sodijo raznolike **ideje in vizije »zelene« trajnostne prihodnje ureditve**, ki temeljijo na preseganju industrijske kapitalistične ureditve. Te vizije izhajajo iz kritike logike nenehne rasti proizvodnje energije, dobrin in storitev ter posledično vse večje porabe naravnih virov. Namesto tega zagovarjajo radikalno oziroma revolucionarno preobrazbo družbenih ureditev na nacionalni in globalni ravni, vključno z odmikanjem od temeljnih logik industrijskega kapitalizma.

Takšne predstave vključujejo zavračanje ideje neizogibne materialne rasti (odrast), kritiko korporativno usmerjenega tehnološkega razvoja ter zavračanje nenehnega povečevanja porabe naravnih virov. Hkrati problematizirajo tudi sistem zasebne lastnine in koncentracije kapitala, ki določenim akterjem omogoča prevladujočo družbeno moč, ter zagovarjajo različne oblike skupnostne lastnine in upravljanja. V teh vizijah se oblikuje drugačen »družbeni metabolizem«, usmerjen v dobrobit ljudi, drugih živih bitij in ekosistemov kot celote.

Takšni pristopi poudarjajo radikalno **zmanjševanje porabe energije in surovin**, ponovno uporabo virov, proizvodnjo trajnih in popravljivih izdelkov ter razvoj storitev z minimalnim okoljskim vplivom. Pomembno vlogo imajo agroekološki načini pridelave hrane, lokalna samooskrba (kjer je mogoča), skupnostno upravljanje zemlje in krepitev lokalnih skupnosti. Hkrati te vizije vključujejo tudi kritično presojo strategij »zelenega« prehoda, zlasti vprašanja t. i. »žrtvenih območij«, kjer pridobivanje surovin za zelene tehnologije (npr. litij, baker, kobalt) povzroča okoljsko škodo in negativne družbene posledice. Takšne dileme so v prvih dveh okvirih pogosto manj izpostavljene ali predstavljene kot neizogibna kolateralna škoda (Riofrancos, 2025).

Poleg teh treh okvirnih sklopov predstav pa v sodobnem političnem prostoru obstajajo tudi ideje, ki **nasprotujejo** sistemskim spremembam ali zagovarjajo reakcionarne, skrajno desne in celo fašistične pristope. Te pogosto temeljijo na zanikanju znanstvenih ugotovitev ali na

zavajajočih in nevarnih predstavah. Med njimi so na primer ekomodernistične vizije, ki predpostavljajo, da bo nadaljnji razvoj industrijskega kapitalizma samodejno privedel do trajnostne družbe, ter ekofašistične ideje, ki reševanje okoljskih kriz povezujejo z izključevanjem in hierarhizacijo ljudi ter z idejo, da je preživetje nekaterih skupnosti nujno povezano z žrtvovanjem drugih (Cox, 2023).³²

Okoljska pravičnost in povezanost z družbenimi neenakostmi

Tako širša okoljska kot podnebna kriza ter specifični konteksti in dimenzije onesnaževanja z vidika negativnih učinkov ne vplivajo enakopravno na vse globalne skupnosti. V predhodnih poglavjih smo izpostavili, da je glede negativnih učinkov prisotna izrazita neenakost. Tiste skupnosti (elite in večina prebivalstva razvitega Zahoda) ter deli skupnosti (družbene elite), ki so imeli in imajo od obstoječega modela razvoja ter globalnega (neo)imperialističnega kapitalističnega sistema največje koristi, so bili (zaenkrat) najmanj izpostavljeni njegovim negativnim posledicam.

Okoljska in podnebna kriza, kljub globalnem značaju obeh, **disproporcionalno negativno vplivata** na življenje in okolje tistih skupnosti in delov skupnosti, ki so k njenemu nastanku prispevali najmanj. Mednje spadajo prebivalci Jugovzhodne Azije, tihomorskih otočij, številnih delov Afrike ter najrevnejši deli globalne populacije, vključno z revnejšimi skupinami znotraj zahodnih družb ter mlajšimi generacijami. Nasprotno pa so negativnim učinkom najmanj izpostavljeni predvsem starejši deli populacije v razvitih zahodnih državah, ki nosijo pomemben del zgodovinske odgovornosti za nastanek podnebne in drugih okoljskih kriz.

Izrazit primer nesorazmerja med odgovornostjo in posledicami predstavljajo prebivalci **tihomorskih otokov**, ki jim zaradi podnebne krize – h kateri so minimalno prispevali – grozi izguba ozemlja oziroma celo uničenje njihovih držav. V tem kontekstu so si različna okoljevarstvena gibanja, vključno s staroselskimi gibanji, začela prizadevati za vključitev načel okoljske pravičnosti ter z njimi povezanega načela okoljskega dolga v globalne in nacionalne politike, ki se ukvarjajo podnebno in širšo okoljsko krizo.

Omenjeni načeli se nanašata na zgodovinsko in sodobno neenako odgovornost držav in regij za nastanek krize ter na nujnost, da različne države in skupnosti nosijo neenako breme pri njenem reševanju. Okoljska pravičnost in okoljski dolg temeljita na predpostavki, da je bil materialni razvoj zahodnih držav neločljivo povezan z zgodovinskim in sodobnim

32 Ekofašistične ideje so pogosto prisotne v sodobnih zahodnih skrajnodesnih gibanjih in so bile v nekaterih primerih uporabljene tudi za legitimiranje nasilja. Te ideje združujejo okoljsko retoriko z izključujočimi, rasističnimi in avtoritarnimi političnimi stališči, pri čemer se zaščita okolja povezuje z zmanjševanjem ali izključevanjem določenih skupin prebivalstva. Takšne ideje so se pojavile tudi v primeru norveškega skrajno desnega terorista Andersa Breivika, ki je leta 2011 izvedel napad, v katerem je ubil 77 ljudi, večinoma mladih članov norveške socialdemokratske stranke. V svojem manifestu je delno utemeljeval nasilje z ekofašističnimi idejami, med drugim s prepričanjem, da je za zaščito okolja potrebno omejevati rast prebivalstva, zlasti v državah t. i. večinskega sveta.

Didaktični primer

Kdo je odgovoren za okoljsko krizo?

Uvod

V tem poglavju je okoljska kriza opisana kot večdimenzionalna (podnebne spremembe, izguba biotske raznovrstnosti, onesnaževanje, izčrpavanje virov) in zgodovinsko povezana z industrializacijo, fosilnimi gorivi, potrošništvom, globalno neenakostjo in selitvijo okoljskih bremen na marginalizirane skupnosti. Ker je kompleksna, zahteva obravnavo »z različnih zornih kotov, upoštevajoč kontekst, da bi razumeli medsebojni vpliv elementov znotraj sistemov in med njimi« (Torkar, 2025), med drugim tudi sistemsko in kritično mišljenje, formuliranje problema, politično angažiranost, kolektivno ukrepanje in individualno pobudo (Evropska komisija, 2023; Ahačič idr., 2024). Takšno razumevanje je ključno, da razmislek premaknemo z ravni individualnih ukrepov (npr. ekološki odtis posameznika) k obravnavi sistemskih vzrokov in političnih odločitev. Okoljska kriza je namreč pomembno politično-etično vprašanje, vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj v praksi pa se preoblikuje v državljanstvo v praksi (UNESCO, 2022).

Dejavnosti pri obravnavi didaktičnega primera izhajajo iz predznanja in premisleka učencev o odgovornosti za okoljsko krizo, vključujejo ključne cilje področja trajnostnega razvoja (sprejemanje kompleksnosti v trajnostnosti in ukrepanje za trajnostnost, Ahačič idr., 2024), gradijo na formuliranju problema ter vključujejo sistemsko in kritično mišljenje. V strukturirani razpravi v obliki akvarija učenci argumentirano predstavijo predloge ukrepov ter skupaj izberejo in v nadaljevanju oblikujejo lastno akcijo na ravni političnega angažiranja, kolektivnega ukrepanja in individualne iniciative. Didaktični primer tako zajema vse tri koncepcije t. i. dobrega državljana (Kahne in Westheimer, 2000, 2004), ki jih naj bi vključeval tudi pouk državljanske vzgoje: osebno odgovorni državljan, participatorni državljan in k pravičnosti usmerjeni državljan.

Cilji

Učenci:

- opredelijo, kaj je okoljska kriza in kako se kaže prek poročanja o aktualnih dogodkih in dejanjih;
- kritično razmišljajo, kdo je odgovoren za okoljsko krizo;
- na konkretnem primeru raziščejo posledice pozitivne in negativne posledice okoljske krize;
- raziščejo in predlagajo ukrepe na ravni politike/gospodarstva, sistema in posameznika;
- razmišljajo in razpravljajo o etičnih in trajnostnih rešitvah (pravičnost, odgovornost);
- razvijajo in krepijo večperspektivnost, kritično in sistemsko mišljenje, večšine sodelovanja in demokratičnega komuniciranja;
- kritično vrednotijo ukrepe/politike in sodelujejo pri oblikovanju skupnega predloga akcije.

Trajanje

Tri šolske ure (135 min)

Potrebščine

- Zapisane trditve (Kdo je odgovoren za okoljsko krizo?)
- Plakati
- Učni list Ukrepi z opredeljenimi polji: posameznik, šola, občina, država, Evropska unija, velika podjetja/multinacionalke

Priprava

- Priprava prostora za sodelovanje učencev (skupine po 4–5 učencev).
- Priprava prostora za izvedbo strukturirane razprave: akvarij (stoli v dveh krogih).

Potek izvedbe

Ogrevalna dejavnost (20 min)

Z metodo, ki vključuje vprašanje *Kje stojiš?* (prirejeno po Brander idr., 2006), učenci predstavljajo in podajajo razloge za svoja stališča glede trditev, ki vključujejo različne zorne kote vpliva in odgovornosti za okoljsko krizo. Dejavnost predstavlja izhodišče za formuliranje problema in obravnavo odgovornosti. Vloga učitelja je spodbujanje izražanja mnenj in povzemanje ključnih ugotovitev. Razprava po vsaki trditvi učencem daje možnost utemeljivte spremenjenega stališča.

Potek

- Učitelj označi črto v prostoru ali na tabli.
- Ena stran učilnice izraža popolno nestrinjanje (0 %), druga pa popolnoma strinjanje (100 %).
- Učenci se postavijo na črto glede na to, kako močno se s prebrano trditvijo strinjajo.
- Učitelj prebere prvo trditev.
- Učence obeh nasprotujočih si polov povabi, da razložijo svoje mnenje, nato pa tudi učence, ki stojijo nekje na sredini.
- Učenci navajajo razloge, npr. »Tako mislim, ker ...«
- Učitelj oblikuje zbirnik konkretnih primerov, ki jih v podporo svojim stališčem navajajo učenci.
- Učitelj učencem omogoči, da na podlagi povedanih razlogov sošolcev spremenijo svoj položaj ob črti in jih povpraša po argumentu.

Trditev 1: Za okoljsko krizo so najbolj odgovorna velika podjetja in države.

Trditev 2: Okoljsko krizo bomo rešili le tako, da vsak od nas spremeni svoje navade.

Trditev 3: Okoljske krize ne bomo rešili brez večjih sprememb v energiji, prometu, industriji in kmetijstvu.

Povzetek in kratka refleksija

Učitelj povzame razpravo o različnih mnenjih učencev in razlogih, ki so jih izpostavili, da bi pokazali na kompleksnost, s kratkim vprašanjem: Kdo je odgovoren in zakaj?

Dejavnost: Raziskovanje kompleksnosti problemov (45 min)

Dejavnost učencem omogoča, da raziščejo konkretni primer (ki so ga podali pri ogrevalni dejavnosti, ali izbor primerov poda učitelj, učenci pa izberejo enega), in da nanj pogledajo z različnih zornih kotov.

Navodilo za raziskovalno delo učencev:

- Skupine po 4–5 učencev.
- V sredino plakata napišite naslov izbranega primera (npr. hitra moda).
- V virih (novice v časopisih, spletne novice, reportaže ipd.) poiščite en primer dogodka ali dejanja, ki se nanaša na vaš primer (npr. pravice zaposlenih v tovarnah oblačil, vpliv na okolje). Poiščite vsaj dva različna vira, ki govorita o njem.
- Okoli naslova oblikujte oblačke. V vsak oblaček zapišite:
 - kdo je vključen (npr. posamezniki, občina, država, Evropska unija, velika podjetja (multinacionalke), civilna družba (organizacije), narava/ekosistemi, živali, prihodnje generacije ipd.);
 - pod tem v oblaček zapišite pozitivne in negativne posledice za vključene;
 - pozitivne posledice pobarvajte z eno barvo, negativne pa z drugo barvo;
 - s puščicami narišite, kaj vpliva na kaj.
- V skupini se pogovorite, kako je v vašem primeru prikazana odgovornost:
 - na ravni posameznika/posameznikov,
 - na ravni velikih podjetij (multinacionalk),
 - na ravni občine ali države ali Evropske unije in
 - kateri ukrepi so predstavljeni za reševanje oziroma blažitev storjene škode.

Dejavnost: Ukrepi – Kdo lahko kaj naredi? (25 min)

Učenci gradijo na predhodni dejavnosti. Skozi sodelovalno učenje s predlaganjem razvijajo razumevanje razlike med osebno izbiro in politiko/sistemom ter močjo in odgovornostjo.

Potek

- Skupine po 4–5 učencev.
- Vsaka skupina prejme učni list: Ukrepi

Navodilo za učence

- Na podlagi vašega primera zapišite po dva ukrepa (kaj lahko kdo stori) za vsako od zapisanih polj.
- Npr. na ravni posameznika (npr. manj kupujem); na ravni šole/občine (npr. izmenjevalnica oblačil); na ravni države/Evropske unije (npr. konkreten zakon, carine),

- Za vsak ukrep dopišite:
 - ali je izvedljiv (kdo ima moč, kdo ga mora izvesti);
 - koga ukrep najbolj zadeva (kdo dobi korist/kdo nosi breme);
 - z zvezdico (*) označite en ukrep, ki je po vašem mnenju najbolj učinkovit in najbolj pravičen.

Dejavnost: Strukturirana razredna razprava (40 min)

Strukturirana razprava (metoda akvarij) omogoča, da učenci drug drugemu predstavijo svoje raziskovalno delo in predlagajo ukrepe. Učitelj skupaj z učenci oblikuje jasna pravila razprave. Učitelj vodi razpravo vključujoče in se ne opredeljuje za posamezno stran. Ob zaključku učenci med predstavljenimi ukrepi izberejo enega, ki je uresničljiv, in zanj v nadaljevanju oblikujejo načrt. Ključen poudarek te dejavnosti je, da ne gre za tekmovanje (kdo ima boljše predloge), temveč za skupno razmišljanje in oblikovanje skupnega predloga ukrepanja, katerega cilj je pravična in izvedljiva odločitev, ki upošteva ljudi in okolje ter predvidi posledice.

Potek

1. Priprava prostora
 - Postavitev stolov v dva kroga. Notranji krog: učenci, ki govorijo; zunanji krog: učenci poslušajo in si zapisujejo.
 - Ponovitev/sooblikovanje pravil razredne razprave (5 min)
 - Po 7 minutah sledi zamenjava.
2. Naloga notranjega kroga:

Predstavite paket ukrepov in ga utemeljite (z vidika moči, koristi, bremena, učinkovitosti in pravičnosti). Paket vključuje ukrepe na različnih ravneh.
3. Naloga zunanjega kroga. Vsak učenec na svoj na list beleži:
 - en dober razlog za ukrep (dokaz/primer),
 - eno vprašanje o pravičnosti (kdo nosi breme?).
4. Po končanih predstavitvah razred skupaj izbere en primer, za katerega oblikuje načrt ukrepanja:
 - eno skupno akcijo razreda/šole (kolektivno ukrepanje),
 - eno politično pobudo (politična angažiranost),
 - en osebni korak (individualna iniciativa).

Refleksija (5 min)

Učenci individualno odgovorijo:

- Kaj sem danes izvedel/-a novega o odgovornosti za okoljsko krizo?«
- Danes sem spremenil/-a ali poglobil/-a mnenje o ...
- Najbolj pravičen ukrep se mi zdi ..., ker ...

Viri

- Ahačič, K., Banjac, M., Baškarad, S., Belasić, I., Bergoč, Š., Bešter, J., Borota, B., Bratina, K., Brečko, B., Neža, Breznik, I., Brodnik, A., Čop, J., Gorenc, J., Gradišek, P., Grušovnik, Tomaž, Holcar, A., Jerko, A., Jurak, G., Klančnik, B., ... Zupan, B. (s Tavčar Krajnc, M.). (2024). *Skupni cilji in njihovo umeščanje v učne načrte in kataloge znanj* (Spletna izd). Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Ahmad, N. B. (2023). Military Climate Emissions. *Nevada Law Journal*, 24(3), 845–890.
- Ajl, M. (2021). *A people's Green New Deal*. Pluto Press.
- Alberro, H. (2020). *Why we should be wary of blaming 'overpopulation' for the climate crisis*. The Conversation.
- Amin, S. (2006). Review of the Month – The Millennium Development Goals: A Critique from the South. *Monthly Review*, 57(10), 1.
- Baker, S. (2006). *Sustainable development*. Routledge.
- Bellamy Foster, J. (2022). *Capitalism in the Anthropocene: Ecological ruin or ecological revolution*. Monthly Review Press.
- Bender, E. M., in Hanna, A. (2025). *The AI con: How to fight big tech's hype and create the future we want* (First edition). Harper, an imprint of HarperCollinsPublishers.
- Brander, P., idr. (2006). *IDEJE, pripomočki, metode in aktivnosti za neformalno medkulturno vzgojo in izobraževanje mladostnikov ter odraslih: izobraževalni priročnik*. Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK, Urad RS za mladino, Svet Evrope.
- Brevini, B. (2022). *Is AI good for the planet?* Polity Press.
- Buller, A. (2022). *The value of a whale: On the illusions of green capitalism*. Manchester University Press.
- Cobb, C. E. (2014). *This nonviolent stuff'll get you killed: How guns made the civil rights movement possible*. Basic Books.
- Common Cause. (2025). *Big Tech is Donating Millions to Trump's Inauguration*. <https://www.commoncause.org/articles/big-tech-is-donating-millions-to-trumps-inauguration/>, 12. 3. 2026.
- Conway, E. M., in Oreskes, N. (2014). *Merchants of doubt*. Bloomsbury Publishing.
- Cox, S. (2023). Not a Green Bone in Their White Bodies. *Resilience*. <https://www.resilience.org/stories/2023-04-26/not-a-green-bone-in-their-white-bodies/>, 12. 3. 2026.
- Drugmand, D. (2026). *One Year After Trump's Inauguration, the Damage to Environmental Policy Is Unprecedented* | Sierra Club. <https://www.sierraclub.org/sierra/one-year-after-trump-s-inauguration-damage-environmental-policy-unprecedented>, 12. 3. 2026.
- Edwards, N. (2023). *Resisting Green Militarism: Building Movements for Peace and Eco-Social Justice*. World Peace Foundation. <https://worldpeacefoundation.org/publication/resisting-green-militarism-building-movements-for-peace-and-eco-social-justice-resisting-green-militarism/>, 12. 3. 2026.
- EIA (2023). *The United States exported more LNG than any other country in the first half of 2023–U.S. Energy Information Administration (EIA)*. <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=60361>, 12. 3. 2026.
- Evropska komisija (2023). *GreenComp: Evropski okvir kompetenc za trajnostnost*. Publications Office of the European Union, Zavod RS za šolstvo. <https://www.zrss.si/pdf/greencomp.pdf>
- Escobar, A. (1995). *Encountering development: The making and unmaking of the Third World*. Princeton University Press.
- Farand, C. (2019). BP's First Global Advertising Campaign Since Deepwater Horizon Accused of Being "Deceptive and Hypocritical". *DeSmog*. <https://www.desmog.com/2019/01/29/bp-first-global-advertising-campaign-deepwater-horizon-accused-greenwashing-deceptive/>, 12. 3. 2026.

- Forbes, H., Peacock, E., Abbot, N., in Jones, M. (2024). *Food Waste Index Report 2024. Think Eat Save: Tracking Progress to Halve Global Food Waste*. United Nations Environment Programme. <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/45230>, 12. 3. 2026.
- Friedman, L., in Joselow, M. (2026). What to Know About the E.P.A.'s Big Attack on Climate Regulation. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2026/02/12/climate/what-to-know-epa-endangerment-finding.html>, 12. 3. 2026.
- Grasso, M. T., in Giugni, M. (2022). *The Routledge handbook of environmental movements*. Routledge.
- Greenfield, P., Swan, L., Swann, G., Scruton, P., Watson, C., Rainis, F. A., Swan, W., graphics research by F. A. (2022). The biodiversity crisis in numbers – A visual guide. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/environment/2022/dec/06/the-biodiversity-crisis-in-numbers-a-visual-guide-aoe>, 12. 3. 2026.
- Grosterm, J. (2026). Big Tech Accused of AI 'Greenwashing'. *DeSmog*. <https://www.desmog.com/2026/02/17/big-tech-accused-of-ai-greenwashing/>, 12. 3. 2026.
- Hao, K. (2025). *Empire of AI: Dreams and nightmares in Sam Altman's OpenAI*. Penguin Press.
- Harris, M. (2025). *What's left: Three paths through the planetary crisis* (First edition). Little, Brown and Company.
- Hickel, J., Dorninger, C., Wieland, H., in Suwandi, I. (2022). Imperialist appropriation in the world economy: Drain from the global South through unequal exchange, 1990–2015. *Global Environmental Change*, 73, 102467.
- Jensen, D., Keith, L., in Wilbert, M. (2021). *Bright green lies: How the environmental movement lost its way and what we can do about it*. Monkfish Book Publishing.
- Joshi, K. (2026). *The AI Climate Hoax: Behind the Curtain of How Big Tech Greenwashes Impacts*. Climate Action Against Disinformation (CAAD), Friends of the Earth U.S., Green Screen Coalition, Green Web Foundation, and Stand.earth. https://beyondfossilfuels.org/wp-content/uploads/2026/02/AI-for-climate-claims-Report_FEB-2026_FINAL-2-16.pdf, 12. 3. 2026.
- Kahne, J., in Westheimer, J. (2000). Education for Action. Preparing Youth For Participatory Democracy, *The School Field*, 11, (1-2) 21–40.
- Kahne, J., in Westheimer, J. (2004). What Kind of Citizen? The Politics of Educating for Democracy, *American Educational Research Journal Summer*, 41 (2) 237–269.
- Kaufman, M. (2020). *The Carbon Footprint Sham – A successful, deceptive' PR campaign*. Mashable - Social Good Series. <https://in.mashable.com/science/15520/the-carbon-footprint-sham>, 12. 3. 2026.
- Khalili, L. (2025). *Extractive capitalism: How commodities and cronyism drive the global economy*. Verso.
- Kim, L. (2023). How nature metaphors shade technology companies from scrutiny. *Mother Jones*. <https://www.motherjones.com/media/2023/05/nature-metaphors-the-cloud-keyword-mother-tongue/>, 12. 3. 2026.
- Kimball, S. (2024). *Microsoft's carbon emissions have risen 30% since 2020 due to data center expansion*. CNBC. <https://www.cnbc.com/2024/05/15/microsofts-carbon-emissions-have-risen-30percent-since-2020-due-to-data-center-expansion.html>, 12. 3. 2026.
- Lev-Ram, M. (2024). *The chip industry's dirty little secret: It's very dirty*. Fortune. <https://fortune.com/2024/01/29/chips-act-semiconductor-factories-environmental-impact-water-electricity-carbon-chemical-waste/>, 12. 3. 2026.
- Lo, J. (2024). Germany pressures climate groups on Israel-Gaza with funding. *Climate Home News*. <https://www.climatechangenews.com/2024/03/04/germany-uses-funding-to-pressure-climate-groups-on-israel-gaza-war/>, 12. 3. 2026.
- Longobardi, P., Montenegro, A., Beltrami, H., in Eby, M. (2016). Deforestation Induced Climate Change: Effects of Spatial Scale. *PLOS ONE*, 11(4), e0153357.

- MacLeod, M., Arp, H. P. H., Tekman, M. B., in Jahnke, A. (2021). The global threat from plastic pollution. *Science*, 373(6550), 61–65.
- Malm, A. (2021). *How to blow up a pipeline: Learning to fight in a world on fire*. Verso.
- Malm, A., in Carton, W. (2024). *Overshoot: How the world surrendered to climate breakdown*. Verso.
- Malm, A., in Collective, T. Z. (2021). *White Skin, Black Fuel: On the Danger of Fossil Fascism*. Verso Books.
- Marshall, C. R. (2023). Forty years later: The status of the "Big Five" mass extinctions. *Cambridge Prisms: Extinction*, 1, e5.
- Merchant, B. (2023). *Blood in the Machine The Origins of the Rebellion Against Big Tech*. Little Brown & Company.
- Milmo, D. (2024). Google's emissions climb nearly 50% in five years due to AI energy demand. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/technology/article/2024/jul/02/google-ai-emissions>, 12. 3. 2026.
- Patel, R., in Moore, J. W. (2017). *A history of the world in seven cheap things: A guide to capitalism, nature, and the future of the planet*. University of California Press.
- Pepe T. (2025). The German Greens: From Pacifist Roots to Militarism, Neoliberalism, and Greenwashing. *The Left Berlin*. <https://theleftberlin.com/greens-germany-neoliberal/>, 12. 3. 2026.
- Riofrancos, T. (2025). *Extraction The Frontiers of Green Capitalism*. Icon Books, Limited.
- Romm, J. (2026). *One Affordability Battle After Another: What to do about the growing damage from the AI-Fossil Fuel Industrial Complex*. Institute for New Economic Thinking. <https://www.ineteconomics.org/perspectives/blog/one-affordability-battle-after-another-what-to-do-about-the-growing-damage-from-the-ai-fossil-fuel-industrial-complex>, 12. 3. 2026.
- Rootes, C. (2004). Environmental movements. V D. A. Snow, S. A. Soule in H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell companion to social movements* (pp. 600–640). Blackwell.
- Ruberti, M. (2023). The chip manufacturing industry: Environmental impacts and eco-efficiency analysis. *Science of The Total Environment*, 858, 159873.
- Sandford, C., Malins, C., in Phillips, J. (2024). *Diverted harvest Environmental Risk from Growth in International Biofuel Demand* (str. 84). Cerology. <https://www.transportenvironment.org/articles/crop30-why-burning-food-for-land-hungry-biofuels-is-fueling-the-climate-crisis>, 12. 3. 2026.
- Scanlan, M., in McCauley, P. (2025). *Data centers consume massive amounts of water – companies rarely tell the public exactly how much*. The Conversation.
- Scheidler, F. (2025). The Greens, driving force of German militarism. *Le Monde Diplomatique*. <https://mondediplo.com/2025/02/05german-greens>, 12. 3. 2026.
- Stanley, S. M. (2016). Estimates of the magnitudes of major marine mass extinctions in earth history. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 113(42), E6325–E6334.
- Topping, E. (2025). How Corporations Convinced America that Litter is Our Fault. *Current Affairs*. <https://www.currentaffairs.org/news/the-sinister-origins-of-americas-anti-litter-movement>, 12. 3. 2026.
- Torkar, G. (2025). *Misli in deluj trajnostno: priročnik o vzgoji in izobraževanju za trajnostni razvoj* (Spletna izd). Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani. <https://zalozba.pef.uni-lj.si/index.php/zalozba/catalog/book/239>
- UNESCO. (2022). *Vzgoja in izobraževanje za trajnostni razvoj: kažipot*. UNESCO, Slovenska nacionalna komisija za UNESCO.
- Vrečko Ilc, B. (2025). Intensification of the polycrisis and the rise of a technooligarchic ideology in the USA. *Teorija in Praksa*, 62(2), 429–456.
- Walker, C. (2020). Uneven solidarity: The school strikes for climate in global and intergenerational perspective. *Sustainable Earth*, 3(1), 1–13.

Wallace-Wells, D. (2020). *The Uninhabitable Earth*. Tim Duggan Books.

Wang, M. (2025). *China's green transition: Remarkable but also sustainable?* World Economic Forum. <https://www.weforum.org/stories/2025/07/chinas-green-transformation/>, 12. 3. 2026.

Worland, J. (2026). *The End of Climate Regulation As We Know It*. TIME. <https://time.com/7378527/trump-epa-endangerment-finding-new-climate-era/>, 12. 3. 2026.

Xu, C., Kohler, T. A., Lenton, T. M., Svenning, J.-C., in Scheffer, M. (2020). Future of the human climate niche. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(21), 11350–11355.

Yang, M., Yang, B., Butler-Sloss, S., in Graham, E. (2025). *China Energy Transition Review 2025*. Ember. <https://ember-energy.org/app/uploads/2025/09/China-Energy-Transition-Review-2025.pdf>, 12. 3. 2026.

3.

ZELENA POLITIKA EVROPSKE UNIJE IN GLOBALNE PERSPEKTIVE

Uvod

Evropska unija ima eno izmed najbolj ambicioznih in celostnih okoljskih politik, ki tako državam članicam kot tudi drugim državam postavlja **visoke okoljske standarde** (Bretherton in Vogler, 2005; Holzinger in Sommerer, 2014; Jordan in drugi, 2021). Osrednji **namen** okoljske politike EU je, da ob zagotavljanju gospodarskega razvoja, ki ostaja ključni cilj evropske integracije, spodbuja razvoj, ki je okolju prijazen, trajnosten, varuje naravne vire in zdravje ter omogoča blaginjo vseh prebivalcev EU. Doseganje teh ciljev pa je povezano s številnimi **izzivi**, s katerimi se soočajo EU in države članice. Mednje spadajo različne oblike onesnaževanja okolja, podnebne spremembe, netrajnostna potrošnja in proizvodnja ter tudi pomanjkljiva ozaveščenost o načinih spopadanja s temi izzivi.

Okoljska politika EU vključuje ukrepe na področjih varovanja naravnih habitatov, podnebnih sprememb, čistega zraka in vode, ravnanja z odpadki ter upravljanja nevarnih snovi, kot so kemikalije (Evropska unija, 2022a). Hkrati je tesno povezana z drugimi skupnimi politikami EU, ki pomembno vplivajo na okolje, kot so kmetijska politika, energika, promet, javno zdravje in varovanje biotske raznovrstnosti.

Okoljska politika EU odraža tudi **transnacionalno** naravo okoljskih problemov. To pomeni, da

Slika 25: Skupna okoljska politika Evropske unije

Nilov, M. (25. 5. 2021). *Close-Up Shot of People Holding a Plant* [fotografija]. <https://tinyurl.com/3kxzjns3>

nobena država teh problemov ne more učinkovito reševati sama, saj okoljski problemi ne poznajo državnih meja (Jordan in drugi, 2021). Rešitve je zato treba iskati na ravni EU ter pri tem **upoštevati temeljna načela** urejanja okoljskih vprašanj. Ta vključujejo previdnostno načelo, načelo preprečevanja okoljskih problemov, načelo »onesnaževalec plača« in načelo trajnostnega razvoja. Na podlagi teh načel je EU oblikovala tudi osrednji strateški okvir za doseganje ciljev skupne okoljske politike (glej okvirček spodaj) – Evropski zeleni dogovor.

Cilji skupne okoljske politike EU (Lizbonska pogodba, 191. člen)

1. Okoljska politika EU prispeva k uresničevanju naslednjih ciljev:
 - ohranjanju, varstvu in izboljšanju kakovosti okolja;
 - varovanju človekovega zdravja;
 - skrbni in preudarni rabi naravnih virov;
 - spodbujanju ukrepov na mednarodni ravni za reševanje regionalnih ali globalnih okoljskih problemov, zlasti v boju proti podnebnim spremembam.
2. Cilj okoljske politike EU je doseči visoko raven varstva, pri čemer se upošteva raznolikost razmer v posameznih regijah EU. Politika temelji na previdnostnem načelu in na načelih, da je treba delovati preventivno, da je treba okoljsko škodo prednostno odpravljati pri viru in da jo mora plačati povzročitelj obremenitve.

Zeleni dogovor EU

Evropski zeleni dogovor (EZD) je **načrt** EU, s katerim želijo EU in države članice postati **podnebno nevtralne do leta 2050**. S tem naj bi Evropa postala prva podnebno nevtralna celina. Podnebna (ogljikna) nevtralnost pomeni, da gospodarstvo EU ne proizvede (izpusti) več toplogrednih plinov, kot jih narava lahko absorbira (Evropski svet, 2022).

EZD temelji na okoljskih in podnebnih ciljih, pravični in vključujoči družbi za vse državljane EU (zlasti za najbolj ranljive), zagotavljanju čistejšega, varnejšega in bolj zdravega okolja ter razvoju konkurenčnega in zelenega gospodarstva. Poleg podnebne nevtralnosti naj bi EU po navedbah Evropske komisije (2022e) dosegla še naslednje **cilje**:

- okrepila odpornost in zmanjšala ranljivost na podnebne spremembe;
- ločila gospodarsko rast od rabe virov in okoljske degradacije ter pospešila prehod v krožno gospodarstvo;
- odpravila onesnaževanje zraka, vode in tal;
- ohranila in zaščitila biotsko raznovrstnost;
- zmanjšala vpliv proizvodnje in potrošnje na okolje in podnebje.

EZD tako predstavlja ključni ukrep EU v **boju proti negativnim učinkom podnebnih sprememb**, ki se kažejo v pogostejših vročinskih valovih, poplavih, sušah, izumiranju rastlinskih

in živalskih vrst, naraščanju gladine morja in izginjanju ledenikov. Pri tem ne gre le za okoljski načrt, temveč tudi za podnebno in gospodarsko strategijo ter razvojni model prihodnosti EU, s katerim naj bi ta postala bolj trajnostna, konkurenčna in pravična.

Slika 26: Evropski zeleni dogovor

RISO. (b. d.). *Evropski zeleni dogovor* [slika]. <https://tinyurl.com/2m42wzfk>

Za izvajanje dogovora je Evropska komisija oblikovala **zakonodajni paket »Pripravljeni na 55«**, ki vključuje predloge ukrepov na številnih področjih, kot so energija, industrija, promet, kmetijstvo in širša gospodarska politika. Ukrepi so usmerjeni v večjo uporabo obnovljivih virov energije (sonce, veter, voda), spodbujanje okolju prijazne mobilnosti (kolesarjenje, javni prevoz), varčevanje z energijo v gospodarstvu in gospodinjstvih ter spodbujanje recikliranja.

Paket zakonov naj bi na ravni EU prispeval k 55-odstotnemu zmanjšanju izpustov do leta 2030 ter razširil in nadgradil sistem trgovanja z emisijami. Predlagani ukrepi temeljijo na ideji, da mora biti zeleni prehod **pravičen in ne sme povečati neenakosti** med državami članicami ali znotraj njih. EU si zato prizadeva za pomoč gospodinjstvom pri energetske prenovi, za podporo regijam, ki so odvisne od premoga, ter za pomoč delavcem pri prekvalifikaciji zaradi izgube delovnih mest v t. i. »umazanih« industrijah.

Kot prikazuje slika na naslednji strani (Paket ukrepov), je EU že uvedla nekatere ključne spremembe za doseganje podnebne nevtralnosti (Evropska komisija, 2025), in sicer:

- reformo sistema za trgovanje z emisijami (več o tem v poglavju spodaj),
- ustanovitev Socialnega sklada za podnebje,

- oblikovanje mehanizma za ogljično prilagoditev na mejah,
- Uredbo o porazdelitvi prizadevanj in uredbo o rabi zemljišč, spremembi rabe zemljišč in gozdarstvu,
- Uredbo o emisijah CO₂ za nove avtomobile in kombinirana vozila,
- Uredbo o zmanjšanju emisij metana v energetske sektorju,
- pobudo "RefuelEU za letalstvo" in akt za razogljičenje letalskega sektorja,
- pobudo "RefuelEU za pomorstvo" in akt za razogljičenje pomorskega sektorja,
- Uredbo o infrastrukturi za alternativna goriva,
- revizijo Direktive o energiji iz obnovljivih virov,
- revizijo Direktive o energetske učinkovitosti,
- Direktivo o energetske učinkovitosti stavb,
- Uredbo in direktivo o notranjem trgu obnovljivih plinov, zemeljskega plina in vodika,
- predlog za revizijo Direktive o obdavčitvi energije.

Slika 27: Paket ukrepov Pripravljeni za 55

Renewable Carbon Initiative. (11. 7. 2022). [Zaslonska slika]. Renewable Carbon News. <https://tinyurl.com/3kph42pj>

Zeleni prehod predvideva, da bi EU **do leta 2030 dosegla naslednje cilje** (Evropska komisija, 2025):

1. Bolj čista energija: 42,5 odstotka energije naj bi bilo proizvedene iz obnovljivih virov energije, kot so sonce, veter, voda in geotermalna energija.
2. Manj onesnaževanja v prometu: 50-odstotno znižanje izpustov avtomobilov in kombiniranih vozil, do leta 2035 nični izpusti novih avtomobilov in kombiniranih vozil.
3. Znižanje ogljičnega odtisa stavb: nični izpusti novih stavb.
4. Večja uporaba bolj zelenih gradbenih materialov: sistem trgovanja z emisijami v EU bo dopolnjen z mehanizmom ogljične prilagoditve na mejah za proizvodnjo izven EU.
5. Varčevanje z energijo in večja energetska učinkovitost: zmanjšanje porabe energije za 38 odstotkov.
6. Zmanjšanje izpustov v letalskem sektorju: vsaj 6-odstotni delež goriv iz obnovljivih virov.
7. Zmanjšanje izpustov v pomorskem prometu za 14,5 odstotka.
8. Povečanje obsega naravnih ponorov (gozdovi, tla): 25-odstotno povečanje absorpcije CO₂.

Podnebne politike EU

Podnebne spremembe se nanašajo na dolgoročne spremembe temperatur in vremenskih vzorcev, ki so lahko naravne (npr. spremembe v sončnem ciklu) ali pa posledica človeškega delovanja, zlasti industrializacije. Od začetka 20. stoletja se zemeljsko površje segreva predvsem zaradi izgorevanja fosilnih goriv, kar povečuje koncentracijo toplogrednih plinov, ki zadržujejo toploto v Zemljinem ozračju. Posledično je Zemlja danes približno 1,4 stopinje Celzija toplejša kot v predindustrijskem obdobju (med letoma 1850 in 1900).

Segrevanje povzroča številne negativne okoljske spremembe, kot so intenzivnejša sušna obdobja, pomanjkanje vode, pogostejša neurja, uničujoči požari, naraščanje gladine morja in zmanjševanje biotske raznovrstnosti. Poleg okoljskih posledic pa podnebne spremembe prispevajo tudi k poglobljanju globalnih neenakosti in lahko upočasnjujejo družbeni in gospodarski razvoj.

Sistem EU za trgovanje z emisijami

EU si je kot enega ključnih ciljev zastavila **zmanjšanje odvisnosti** od fosilnih goriv in prehod na čiste vire energije, s čimer želi zmanjšati izpuste toplogrednih plinov. Pri tem ima pomembno vlogo zmanjševanje emisij ogljikovega dioksida, ki predstavlja največji delež (približno 75 odstotkov) vseh izpustov toplogrednih plinov (glej okvir na strani 95).

V ta namen je EU oblikovala temeljni podnebni instrument – **Sistem EU za trgovanje z emisijami** (angl. *Emission Trading Scheme* – ETS). Ta sistem naj bi EU omogočil, da do leta 2030 zmanjša izpuste toplogrednih plinov za vsaj 55 odstotkov, do leta 2050 pa doseže podnebno nevtralnost.

Toplogredni plini

Med toplogredne pline (TGP) spadajo različni plini, ki povzročajo globalno segrevanje in podnebne spremembe. Med najpomembnejšimi so ogljikov dioksid (CO₂), metan (CH₄), dušikov oksid (N₂O) ter industrijski plini, ki nastajajo predvsem v energetske intenzivnih industrijah, prometu, kmetijstvu in stavbah.

Največji delež med toplogrednimi plini predstavlja ogljikov dioksid, ki prispeva več kot 80 odstotkov vseh izpustov TGP. Sledi metan, ki predstavlja približno 12 odstotkov izpustov, vendar je glede segrevanja ozračja približno 30-krat močnejši od CO₂.

Med najbolj **škodljive** toplogredne pline spadata dušikov oksid in industrijski plini. Dušikov oksid, ki predstavlja približno 6 odstotkov izpustov TGP, je kar 265-krat močnejši od CO₂. Nastaja predvsem kot stranski produkt izgorovanja fosilnih goriv ter zaradi intenzivne uporabe umetnih gnojil v kmetijstvu.

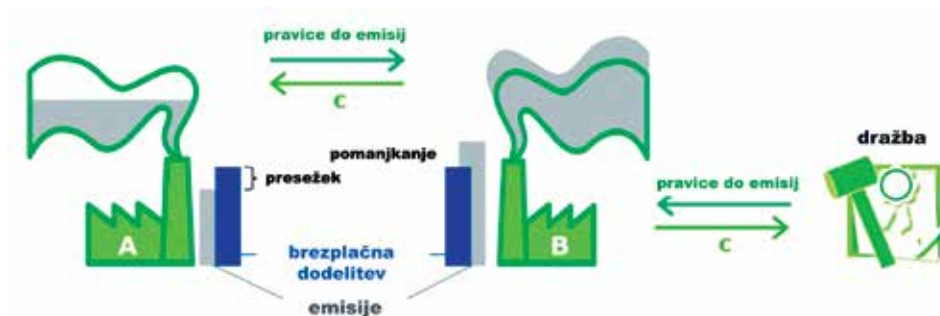
Še bolj škodljivi pa so **industrijski plini**, ki predstavljajo približno 2 odstotka izpustov, vendar so glede segrevanja ozračja tudi do 1000-krat močnejši od CO₂. Uporabljajo se predvsem pri hlajenju, klimatizaciji in v industrijskih topilih, hkrati pa v ozračju ostanejo zelo dolgo, kar še povečuje njihov vpliv na podnebne spremembe (Evropski parlament, 2023; EEA, 2025).

Sistem ETS je namenjen sektorjem, ki na ravni EU največ prispevajo k izpustom toplogrednih plinov. Mednje spadajo proizvodnja električne energije in toplote, energijsko intenzivne industrije, kot so naftne rafinerije ter proizvodnja stekla, papirja, jekla in cementa, ter komercialno letalstvo.

Sistem ETS deluje po **tržnem načelu** (angl. *cap-and-trade*), ki spodbuja tehnološke inovacije in hkrati finančno »kaznuje« onesaževanje. EU določi zgornjo mejo emisij (cap) za podjetja v omenjenih sektorjih, ki nato prejmejo ali kupijo emisijske kupone (angl. *allowances*). Podjetja lahko s temi kuponi trgujejo. Tista, ki uspešneje zmanjšujejo izpuste, lahko presežne kupone prodajo manj uspešnim ali pa se izognejo nakupu dražjih kuponov. Skupna količina kuponov se vsako leto zmanjšuje, njihovo ceno pa določa trg (Evropska unija, 2022).

Sistem ETS se v EU uporablja od leta 2005 in zajema približno 40 odstotkov vseh emisij v EU. Do leta 2020 je sistem ETS zajete emisije zmanjšal za 41 odstotkov. V okviru Evropskega zelenega dogovora in paketa ukrepov »Pripravljeni na 55« si je EU zastavila še ambicioznejše cilje, saj naj bi se izpusti do leta 2030 zmanjšali za 62 odstotkov (prej 43 odstotkov).

Reforma sistema ETS predvideva tudi vključitev novih sektorjev, kot sta pomorski promet ter ločen ETS za stavbe, cestni promet in goriva. Poleg tega predvideva postopno odpravo brezplačnih emisijskih kuponov za nekatere sektorje ter povečanje sredstev za razogljičenje industrije v okviru sklada za modernizacijo in inovacije (Svet EU, 2025).

Slika 28: Sistem EU za trgovanje z emisijami

European Court of Auditors. (2020). [Graf]. V Special report 18/2020: The EU's Emissions Trading System: free allocation of allowances needed better targeting. Publications Office of the European Union. <https://tinyurl.com/3tfwmcj>

Mehanizem za ogljično prilagoditev na mejah

Za večji učinek prizadevanj pri zmanjšanju emisij v državah članicah je EU leta 2023 kot del paketa »Pripravljeni na 55« uvedla **Mehanizem za ogljično prilagoditev na mejah** (angl. *Carbon Border Adjustment Mechanism* – CBAM). Namen tega mehanizma je preprečiti t. i. ogljično uhajanje (angl. *carbon leakage*), pri katerem bi podjetja proizvodnjo preselila iz EU v države z manj ambicioznimi podnebnimi politikami.

Brez takšnega ukrepa bi se emisije toplogrednih plinov zunaj EU povečale, hkrati pa bi se povečal uvoz ogljično intenzivnih proizvodov v EU. Tuja podjetja bi tako predstavljala nelojalno konkurenco podjetjem iz EU, ki morajo spoštovati strožje okoljske standarde in pravila glede omejevanja izpustov (Svet EU, 2025).

Mehanizem CBAM deluje vzporedno s sistemom ETS in zajema uvoz proizvodov iz ogljično intenzivnih sektorjev, kot so proizvodnja cementa, jekla, aluminija, gnojil, elektrike in vodika (Svet EU, 2023). Delovanje mehanizma je podobno sistemu ETS. Uvozniki, katerih proizvodi presegajo dovoljeno raven izpustov, morajo kupiti certifikate CBAM, katerih cena je vezana na ceno ogljika v sistemu ETS.

Takšen ukrep omogoča **izenačevanje ogljičnih stroškov** med domačimi in tujimi proizvajalci. Hkrati EU spodbuja uvoz blaga iz držav, ki izpolnjujejo primerljive okoljske standarde, ter spodbuja trgovinske partnerje, da se pridružijo podnebnim prizadevanjem EU (Evropska komisija, 2026).

Politika EU na področju obnovljivih virov

Eden izmed osrednjih ciljev podnebne politike EU je spodbujanje obnovljivih virov energije, saj je prav proizvodnja energije odgovorna za več kot 75 odstotkov izpustov toplogrednih plinov v EU. Povečanje uporabe obnovljivih virov energije je zato ključni ukrep za zmanjšanje emisij in za uresničitev cilja EU, da do leta 2050 postane podnebno nevtralna.

Večja uporaba obnovljivih virov energije hkrati zmanjšuje odvisnost EU od uvoza energije ter državam članicam omogoča **lažje uresničevanje zavez**, sprejetih v Pariškem podnebnem sporazumu leta 2015.

Direktiva o spodbujanju uporabe energije iz obnovljivih virov iz leta 2018 je določila, da naj bi EU do leta 2020 vsaj 20 odstotkov energije pridobila iz obnovljivih virov (npr. voda, sonce, veter, geotermalna energija), do leta 2030 pa vsaj 32 odstotkov. EU je državam članicam določila minimalne prispevke za doseganje teh ciljev, pri čemer so se konkretne zaveze in t. i. energetska mešanica razlikovale glede na značilnosti, potrebe in zmogljivosti posamezne države članice.

Energetska mešanica Slovenije in Avstrije leta 2020

Direktiva o spodbujanju uporabe energije iz obnovljivih virov je državam članicam določila minimalne cilje, da bi EU lahko dosegla skupni cilj povečanja deleža obnovljivih virov. Cilj Slovenije je bil določen pri 25 odstotkih, medtem ko je bil cilj za Avstrijo 34 odstotkov.

Odločitev o tem, kako bosta državi ta cilj dosegli – torej s katerimi obnovljivimi viri oziroma s kakšno energetsko mešanico –, pa sta morali oblikovati sami. Državi sta zato izbrali različne vire in različen delež posameznega vira glede na svoje naravne danosti in energetske zmogljivosti.

Slovenija je leta 2020 večino energije pridobila iz jedrske (41,9 odstotka) in termalne (30 odstotkov) energije, medtem ko se je Avstrija zanašala predvsem na vodno energijo (69,4 odstotka) ter vetrno energijo (14,8 odstotka).

Leta 2023 je EU v okviru Evropskega zelenega dogovora in paketa »Pripravljeni na 55« posodobila ukrepe na področju energetske politike in obnovljivih virov energije. Razlog za posodobitev je bila uskladitev pravil s ciljem podnebne nevtralnosti do leta 2050 ter odločitev EU, da zmanjša odvisnost od ruske nafte in plina po ruski agresiji na Ukrajino.

Načrt REPowerEU za doseganje teh ciljev vključuje ukrepe za povečanje energetske učinkovitosti, večjo uporabo obnovljivih virov energije, krepitev sodelovanja med državami članicami EU ter med državami članicami in nečlanicami, večjo prožnost energetskega sistema pri vključevanju obnovljive električne energije v omrežje ter spodbujanje projektov na področju obnovljivih virov energije.

EU je hkrati zvišala cilj deleža obnovljivih virov energije v skupni porabi energije z 32 odstotkov na 42,5 odstotka do leta 2030, pri čemer države spodbuja, da dosežejo tudi 45 odstotkov.

EU je določila tudi cilje za posamezne sektorje, ki pomembno prispevajo k izpustom toplogrednih plinov. V prometnem sektorju naj bi države do leta 2030 dosegle vsaj 29 odstotkov obnovljivih virov v končni porabi energije. V industriji naj bi se uporaba obnovljivih virov energije letno povprečno povečala za 1,6 odstotka, v gradbenem sektorju pa je cilj, da delež obnovljive energije v stavbah doseže 49 odstotkov.

Kmetijska, energetska in prometna politika skozi okoljsko prizmo

Skupna kmetijska politika EU

Kmetijska politika ima ključno vlogo pri zelenem prehodu EU. Kmetijski sektor, zlasti proizvodnja hrane in celotna dobavna veriga, je eden izmed pomembnih **virov izpustov** toplogrednih plinov, ki prispevajo k podnebnim spremembam. Po podatkih Medvladnega panela za podnebne spremembe so prehranski sistemi odgovorni za približno tretjino svetovnih izpustov toplogrednih plinov.

Kmetijstvo je hkrati močno odvisno od okolja in občutljivo na posledice podnebnih sprememb, kot so suše, poplave, neurja in dvig gladine morja, obenem pa tudi samo pomembno vpliva na okolje. Na ravni EU kmetijstvo prispeva približno 11 odstotkov vseh izpustov toplogrednih plinov. Ti izpusti so predvsem posledica intenzivnega kmetovanja, zlasti živinoreje (metan) in obdelovanja tal (dušikov oksid). Takšne prakse prispevajo tudi k degradaciji tal, izgubi biotske raznovrstnosti, čezmerni uporabi pesticidov in gnojil, krčenju gozdov ter onesnaževanju vode (Svet EU, 2025).

Cilj EU je **vzpostaviti trajnostni in zeleni prehranski sistem**, ki bo zmanjšal negativne vplive kmetijstva na okolje, okreplil boj proti podnebnim spremembam ter prihodnjim generacijam zagotovil varno, zdravo in cenovno dostopno hrano (Evropska komisija, 2022d). V ta namen EU razvija ukrepe za zmanjševanje onesnaževanja, omejevanje izgube hrane, izboljšanje dobrobiti živali ter povečanje deleža ekološko pridelane hrane.

Eden ključnih ukrepov je **strategija »od vil do vilic«** (angl. *Farm to Fork*), s katero EU spodbuja trajnostno in varno proizvodnjo hrane. V okviru te strategije naj bi države članice na ravni EU:

- zmanjšale uporabo pesticidov za 50 odstotkov;
- zmanjšale uporabo gnojil za 20 odstotkov;
- zmanjšale uporabo antibiotikov v živinoreji za 50 odstotkov;
- povečale delež ekološkega kmetovanja na vsaj 25 odstotkov kmetijskih zemljišč.

Slika 29: Strategija »od vil do vilic«

OPTA Europe. (b. d.). *Food farmtofork ring* [slika], <https://tinyurl.com/mrxk7zc4>

Strategija poudarja tudi vlogo vseh deležnikov v prehranski verigi – od kmetov in dobaviteljev do končnih potrošnikov. Cilj je zagotoviti cenovno dostopno hrano, pravičen dohodek za kmete ter ohraniti konkurenčnost kmetijstva EU na svetovni ravni (Svet EU, 2025).

V okviru **Akcijskega načrta za ekološko kmetijstvo** si EU prizadeva povečati delež ekološkega kmetovanja na 25 odstotkov, pri čemer poudarja njegov pomen za trajnost, stabilne prihodke kmetov in ustvarjanje novih delovnih mest (Evropska unija, 2021).

Reforma skupne kmetijske politike iz leta 2023 je dodatno okrepila trajnostne vidike kmetovanja. Večji delež neposrednih plačil je namenjen shemam za podnebje in okolje (približno 40 odstotkov vseh sredstev), dodatna podpora pa je usmerjena v razvoj podeželja in obnovo kmetijskih ekosistemov. Ker kmetijstvo pomembno prispeva k izpustom toplogrednih plinov, EU spodbuja tudi prakse, ki omogočajo zajemanje ogljika iz ozračja in njegovo shranjevanje v tleh ali biomasi (Svet EU, 2025).

Načrt za prehransko varnost

Eden izmed pomembnih ciljev EU je tudi povečanje prehranske varnosti in odpornosti na krize. Pandemija covid-19 je namreč pokazala, da je evropska prehranska veriga ranljiva, saj je v veliki meri odvisna od podnebnih sprememb (npr. ekstremnih vremenskih pojavov), zdravja rastlin in živali ter uvoza surovin in ključnih virov, ki jih v EU primanjkuje, kot so energija, gnojila in delovna sila.

Zato je EU leta 2021 sprejela **Načrt izrednih ukrepov za zagotovitev prehranske varnosti**. S tem se je zavezala k vzpostavitvi evropskega mehanizma za pripravljenost in odzivanje na krize na področju prehranske varnosti ter k ustanovitvi strokovne skupine za spremljanje in izboljšanje oskrbe s hrano. Strategija »od vil do vilic« in reforma skupne kmetijske politike leta 2023 sta prav tako predstavljali neposreden odziv na zaznane ranljivosti prehranskega sistema ter pomemben korak v smeri bolj trajnostnega, odpornega in okolju prijaznega kmetijstva (Evropska komisija, 2025).

Prometna politika EU

Podobno kot kmetijstvo je tudi promet eden največjih virov izpustov toplogrednih plinov, saj prispeva približno 25 odstotkov vseh emisij na ravni EU. Prometni sektor je zato ključen za doseganje cilja podnebne nevtralnosti do leta 2050, še posebej ker se izpusti v tem sektorju v zadnjih desetletjih povečujejo. Prometna politika EU tako zasleduje dva navidezno nasprotna cilja: na eni strani želi zagotoviti trajnostno mobilnost, na drugi strani pa izboljšati povezljivost po vsej EU (Svet EU, 2025b).

Učinki prometne politike segajo tudi na druga področja, kot so industrijska, zdravstvena in socialna politika. Ukrepi EU zato poleg zmanjševanja izpustov vključujejo tudi prehod na čisto energijo ter pravično porazdelitev stroškov zelenega prehoda.

Osrednji cilj EU je razogljčenje (dekarbonizacija) prometa v treh ključnih sektorjih: cestnem, letalskem in pomorskem prometu.

V cestnem prometu EU z **Uredbo o emisijah CO₂** postopno zastruje standarde za nova vozila. Do leta 2030 naj bi se izpusti novih avtomobilov zmanjšali za 55 odstotkov, lahkih gospodarskih vozil za 50 odstotkov, izpusti tovornih vozil pa za 45 odstotkov. EU hkrati spodbuja elektromobilnost, razvoj infrastrukture za alternativna goriva (npr. polnilne postaje na vsakih 60 kilometrov) ter uvaja spremembe v sistemu trgovanja z emisijami za goriva v prometu (t. i. sistem ETS II).

Letalski promet velja za enega najtežje razogljčljivih sektorjev. EU je z uredbo **ReFuelEU** povečala obvezni delež trajnostnih letalskih goriv, ki naj bi do leta 2050 dosegel 70 odstotkov. Razvoj teh goriv trenutno omejujeta predvsem visoka cena in omejena ponudba, saj trajnostna goriva danes predstavljajo le približno 0,05 odstotka skupne porabe goriva v letalstvu.

Večjo trajnost letalskega prometa naj bi spodbudila tudi vključitev tega sektorja v sistem ETS (Svet EU, 2025).

Tudi v pomorskem prometu EU uvaja ukrepe za zmanjšanje izpustov. S pobudo FuelEU je ladijski promet vključila v sistem ETS ter spodbuja uporabo alternativnih goriv, kot so utekočinjen plin, vodik in e-goriva. Cilj EU je do leta 2050 zmanjšati intenzivnost izpustov toplogrednih plinov v pomorskem prometu za 80 odstotkov. Pomorski promet ima tudi pomemben vpliv na onesnaževanje morja, saj približno 80 odstotkov svetovne trgovine poteka po morju, hkrati pa kar 99 odstotkov prenosa podatkov poteka prek podmorskih kablov. Cilj EU je zato zagotoviti čistejši in varnejši ladijski promet (Svet EU, 2025c).

Med druge **ukrepe prometne politike** EU spadajo tudi:

- preusmerjanje na trajnostne oblike mobilnosti, kot so železniški promet, javni prevoz, kolesarjenje in hoja (Evropska komisija, 2020);
- zmanjševanje drugih izpustov (npr. NO_x in trdih delcev) ter izboljšanje kakovosti zraka;
- digitalizacija prometnih sistemov, avtomatizacija in elektrifikacija;
- zagotavljanje pravičnega prehoda in socialne podpore za skupine, ki jih zeleni prehod najbolj prizadene.

Energetska politika EU

V ospredju energetske politike EU je prizadevanje za čistejšo in okolju prijaznejšo energijo, ki je nujna tako za boj proti podnebnim spremembam kot za doseganje večje **energetske neodvisnosti**. Proizvodnja in poraba energije sta namreč največji vir onesnaževanja in izpustov toplogrednih plinov v EU, saj prispevata približno 75 odstotkov vseh emisij. To je v veliki meri posledica odvisnosti EU od fosilnih goriv in uvoza energentov. Spodbujanje obnovljivih in čistejših virov energije, ki jih je mogoče proizvajati tudi znotraj EU, je zato ključno za večjo energetska neodvisnost EU in držav članic (glej tudi podpoglavje Politika EU na področju obnovljivih virov).

V okviru Evropskega zelenega dogovora, paketa »Pripravljeni na 55« in načrta REPowerEU so kot glavni **cilji energetskega prehoda** opredeljeni (Svet EU, 2025d):

1. zmanjšanje porabe fosilnih goriv,
2. povečanje energetske učinkovitosti,
3. izboljšanje energetske infrastrukture in sodelovanja med državami članicami,
4. večja neodvisnost od uvoza energije iz Rusije.

Poleg povečanja deleža obnovljivih virov energije je za doseganje podnebne nevtralnosti ključna predvsem večja **energetska učinkovitost**. Zmanjšanje porabe energije pomeni manj izpustov in onesnaževanja, nižje stroške energije ter manjšo odvisnost od uvoženih fosilnih goriv. V skladu z Evropskim zelenim dogovorom naj bi EU do leta 2030 (glede na leto 2020) porabo energije zmanjšala za 11,7 odstotka, pri čemer je posebej pomembno zmanjšanje porabe energije v stavbah, industriji in prometu (Svet EU, 2025d).

Slika 30: Obnovljivi viri energije

European Court of Auditors. (2018). *Special Report No 05/2018: Renewable energy for sustainable rural development*. <https://tinyurl.com/2hapxjr6>

Tretji pomemben ukrep je vzpostavitev bolj **povezanega** in **integriranega elektroenergetskega omrežja** na ravni EU. Posodobitev in povezovanje čezmejne energetske infrastrukture naj bi EU omogočila bolj avtonomno in odporno energetska politiko (Svet EU, 2025e).

Energetska kriza, ki je prizadela EU po ruski vojaški agresiji na Ukrajino leta 2022, je dodatno spodbudila ukrepe za zagotavljanje (domnevno) varnejše in zanesljivejše oskrbe z energijo. Poleg prehoda na čistejše vire energije je postala ključna tudi diverzifikacija dobaviteljev in virov energije (glej okvir na strani 103).

Slika 31: Skladiščenje plina

Vesakaran, A. (30. 12. 2021). *Storage of gas bottles* [fotografija]. Pexels. <https://tinyurl.com/2vfxwu7x>

Diverzifikacija dobaviteljev energije EU

Rusija je bila do začetka invazije na Ukrajino leta 2022 ključni dobavitelj fosilnih goriv za EU. Po začetku vojne je EU diverzifikacijo dobaviteljev energije opredelila kot nujen korak za krepitev energetske odpornosti in večjo strateško avtonomijo. Kriza je namreč pokazala, da lahko države energijo (pa ne le Rusija) uporabljajo kot politično in gospodarsko orožje, kar predstavlja pomembno varnostno tveganje za EU.

V okviru načrta REPowerEU je EU poleg zmanjševanja porabe energije sprejela več ukrepov za zmanjšanje odvisnosti od ruskih energentov:

- postopno opuščanje uvoza ruskega plina (do leta 2027),
- povečanje uvoza energije iz drugih držav, kot so Norveška, Združene države Amerike, Alžirija in Avstralija,
- povečanje uvoza utekočinjenega zemeljskega plina (LNG).

Načrt REPowerEU vključuje tudi ukrepe za okrepitev energetske varnosti EU, kot so pomoč državam članicam pri združevanju povpraševanja po energiji, skupna nabava energentov ter boljša uporaba in povezovanje energetske infrastrukture znotraj EU (Svet EU, 2025g).

Socialna pravičnost okoljske politike EU

Pravična porazdelitev stroškov oziroma bremena, ki ga za različne deležnike prinaša zeleni prehod, je v središču okoljske politike EU. Gre za socialno dimenzijo okoljske politike in idejo, da mora biti prehod v podnebno nevtravno gospodarstvo in družbo, čeprav okoljsko nujen, tudi **pravičen** (angl. *just transition*). Kot poudarja strategija Evropski zeleni dogovor, bodo stroški zelenega prehoda neenakomerno porazdeljeni, zato morajo ukrepi EU slediti načelu »nikogar ne pustiti ob strani« (angl. *leaving no one behind*) (di Rosa idr., 2025).

Pričakuje se, da bodo zeleni prehod **najbolj občutili**:

- energetske intenzivne industrije,
- regije, ki so odvisne od premoga,
- gospodinjstva z nizkimi dohodki,
- delavci v sektorjih, kjer se uporabljajo ali proizvajajo fosilna goriva.

Pravični prehod mora zato zagotoviti **solidarnost** med regijami, zaščito delavcev in lokalnih skupnosti v najbolj prizadetih območjih ter omogočiti dostop do zelenih rešitev vsem prebivalcem EU (Evaeus idr., 2024).

Za zagotavljanje pravičnega prehoda je EU oblikovala različne **finančne instrumente**, ki naj bi omogočili vključujoč in socialno pravičen prehod. Eden ključnih je **Mehanizem za pravični prehod** (angl. *Just Transition Mechanism*), ki zagotavlja podporo najbolj prizadetim regijam ter pomaga ublažiti socialno-ekonomske posledice prehoda. V obdobju 2021–2027 je EU za ta namen namenila približno 55 milijard evrov iz Sklada za pravični prehod (Evropska komisija, 2026).

Slika 32: Obnovljivi viri energije

Kenueone. (b. d.). *Electricity, sun, wind* [fotografija]. Pixabay. <https://tinyurl.com/2sf75edk>

Sklad za pravičen prehod (angl. *Just Transition Fund*)

Sklad za pravičen prehod je instrument kohezijske politike EU in predstavlja prvi stebel Mehanizma za pravičen prehod. Namenjen je podpori regijam, ki jih bo zeleni prehod najbolj prizadel, predvsem z ukrepi na področju zaposlovanja, gospodarstva in varstva okolja (di Rosa idr., 2025).

Glavni cilj teh ukrepov je **preprečiti poglobljanje regionalnih razlik** znotraj EU ter najbolj prizadetim območjem zagotoviti ustrezno podporo pri strukturnih spremembah, potrebnih za zeleni prehod (Evropska komisija, 2026).

Sklad podpira predvsem:

- prekvalifikacijo delavcev, ki bodo zaradi prehoda izgubili zaposlitev,
- ustvarjanje novih delovnih mest,
- diverzifikacijo regionalnih gospodarstev,
- sanacijo degradiranih industrijskih območij (npr. rudnikov).

Sredstva iz sklada so namenjena regijam, ki izkažejo visoko odvisnost od fosilnih goriv ali ogljično intenzivne industrije ter izzive, ki jih zanje predstavlja zeleni prehod. Te regije lahko nato sredstva uporabijo za prehod na obnovljive vire energije, razvoj novih industrij in spodbujanje trajnostnega gospodarskega razvoja (Evropska komisija, 2020).

Pri izvajanju ukrepov zelenega prehoda je pomembno zagotoviti, da prehod ne bo nesorazmerno **prizadel** najbolj **ranljivih družbenih skupin**. Ključno je predvsem preprečiti povečanje energetske revščine. Ta oblika revščine se pojavi, ko gospodinjstva ali posamezniki nimajo dovolj sredstev za zagotavljanje osnovnih energetskih storitev v domu, kot so ogrevanje, topla voda, razsvetljava in električna energija.

Energetska revščina je najpogostejša v gospodinjstvih z nizkimi dohodki, ki za energijo porabijo več kot 10 odstotkov svojih prihodkov. Na njen pojav poleg višine dohodkov pomembno vplivata tudi cena energije in poraba energije (Focus, b. d.).

Za blažjenje energetske revščine je EU oblikovala Socialni podnebni sklad, ki nudi podporo ranljivim gospodinjstvom. Sklad financira energetske prenove stavb, spodbuja dostop do čistejših načinov mobilnosti ter pomaga zmanjševati stroške energije za najbolj prizadete skupine prebivalstva.

Kritike okoljskih politik EU

EU je pri svojem delovanju na področju okoljske in podnebne politike pogosto deležna kritik, da se **prepočasi odziva** na potrebe in izzive, tako znotraj kot zunaj EU. Deloma je to posledica dejstva, da je EU zveza 27 suverenih držav, ki so pristojnosti odločanja v celoti prenesle na evropsko raven le na določenih področjih, kot sta trgovina in notranji trg. To pomeni, da mora biti vsaka odločitev EU najprej usklajena med različnimi interesi držav članic, nato pa še sprejeta v okviru institucionalnih postopkov EU, kar lahko upočasni odzivanje in ukrepanje.

Na področju okolja in zelenega prehoda si EU pristojnosti deli z državami članicami. EU lahko ukrepa predvsem takrat, ko oceni, da je ukrepanje na ravni EU učinkovitejše kot ukrepanje posameznih držav, in kadar za to obstaja zadostna podpora držav članic. Razlog za ukrepanje na ravni EU je tudi v tem, da lahko velike razlike med okoljskimi politikami držav članic negativno vplivajo na doseganje skupnih ciljev in na delovanje enotnega trga. Ukrepi EU so zato pogosto usmerjeni v usklajevanje politik, zmanjševanje razlik med državami ter izpolnjevanje mednarodnih okoljskih zavez. Hkrati pa EU ne sme posegati v nekatere ključne pristojnosti držav članic, kot je na primer določanje energetske mešanice.

Ukrepanje EU je lahko upočasnjeno tudi zaradi **zamud pri implementaciji** odločitev na ravni držav članic. Države članice so namreč odgovorne za izvajanje sprejetih ukrepov ter pogosto tudi za pripravo ustrezne zakonodaje. Ker se institucionalne zmogljivosti držav razlikujejo, lahko prihaja do zamud. V nekaterih primerih pa države implementacijo tudi zavestno upočasnjujejo, da bi zmanjšale stroške, izrazile nestrinjanje ali zaščitile nacionalne interese.

Madžarsko nasprotovanje prepovedi uvoza plina iz Rusije

Nedavni primer takšnega delovanja je povezan s predlogom EU o prepovedi uvoza plina iz Rusije. Madžarska je bila ena izmed držav, ki so temu predlogu najmočneje nasprotovale ter poskušale preprečiti njegovo uveljavitev ali si zagotoviti izjemo.

Madžarska je skupaj s Slovaško glasovala proti prepovedi, vendar sta bili državi preglasovani, saj je večina članic EU prepoved podprla. Poleg tega je Madžarska poskušala odločitev izpodbijati na Sodišču EU. Po njenem mnenju prepoved uvoza plina iz Rusije ne predstavlja trgovinskega instrumenta, temveč sankcije, pri katerih bi morale imeti države članice pravico veta.

Madžarska je svoje nasprotovanje utemeljevala tudi z načeloma subsidiarnosti in sorazmernosti. Po njenem mnenju naj bi prepoved posegala v pristojnost držav članic, da same določajo svojo energetska mešanico in energetska varnost. Poleg tega naj bi ukrep nesorazmerno prizadel Madžarsko, ki je močno odvisna od ruskega plina in ima omejene možnosti za hitro diverzifikacijo virov.

Sodišče EU v tej zadevi še ni sprejelo končne odločitve. Trenutno pa velja, da naj bi prepoved uvoza ruskega plina v celoti začela veljati leta 2027.

Ena izmed pomembnih kritik okoljske politike EU se nanaša tudi na **vlogo organiziranih interesnih skupin in lobijev** pri oblikovanju podnebnih politik in Evropskega zelenega dogovora. Korporativne interesne skupine, zlasti iz industrijskega sektorja, imajo pogosto dober dostop do odločevalcev in močno organizirano lobistično mrežo v Bruslju. Tako lahko že v fazi oblikovanja politik vplivajo na vsebino ukrepov in dosežejo izjeme ali omilitve zavez.

Vpliv industrijskih lobijev je bil viden tudi po sprejetju Evropskega zelenega dogovora, kar se je odražalo v:

- zmanjšanju obvez glede izpustov CO₂ za avtomobile in lahka gospodarska vozila,
- podaljšanju prehodnega obdobja za proizvodnjo vozil z motorji z notranjim izgorevanjem,
- znižanju okoljskih zavez za težko industrijo,
- spremembah sistema ETS, ki so bolj usmerjene v podporo industriji kot v hitro razogljičenje.

Problem vpliva lobijev je tudi v tem, da imajo organizirane interesne skupine, zlasti industrija, bistveno večji dostop do odločevalcev kot organizacije civilne družbe ali potrošniške organizacije. To zmanjšuje možnosti za pravičen in vključujoč zeleni prehod.

Oblikovanje okoljskih in podnebnih politik EU je pogosto deležno tudi kritik o t. i. *greenwashingu* oziroma zavajajočem prikazovanju ukrepov kot trajnostnih, čeprav njihov dejanski vpliv na okolje tega ne potrjuje. EU se pogosto očita, da poudarja pozitivne učinke ukrepov, medtem ko negativne posledice ostajajo v ozadju. Takšen pristop lahko ustvarja vtis napredka, ne da bi dejansko prišlo do bistvenih sprememb.

Primeri *greenwashinga* vključujejo trditve o razogljičenju določenih sektorjev, ki temeljijo predvsem na kompenzacijah emisij, ne pa na njihovem dejanskem zmanjšanju, ali pa spodbujanje elektrifikacije, ki prav tako zahteva intenzivno rabo naravnih virov in lahko povzroča nove oblike okoljskega onesnaževanja.

Primer proizvajalcev električnih vozil in njihove lažne prijaznosti do okolja

Evropski proizvajalci (električnih) avtomobilov so javno promovirali svojo »zeleno preobrazbo«, hkrati pa so v praksi pogosto omejevali ali upočasnjevali okoljske izboljšave, predvidene v okviru Evropskega zelenega dogovora (EZD). V skladu s strategijo elektrifikacije so kot dokaz zavezanosti trajnosti predstavljali nove modele električnih vozil ter v marketinških kampanjah poudarjali prehod z motorjev z notranjim izgorevanjem na električne pogone kot jedro prihodnjega razvoja in zmanjševanja emisij.

Okoljske organizacije so takšne prakse označile kot tipičen primer *greenwashinga*, saj večina proizvajalcev še vedno temelji predvsem na prodaji vozil z motorji na notranje izgorevanje, ki uporabljajo fosilna goriva, kot sta bencin in dizel. Ob tem je avtomobilska industrija močno lobirala proti strožjim okoljskim pravilom EU, zlasti proti strožjim omejitvam izpustov in krajšim rokom za opuščanje vozil z motorji na notranje izgorevanje. Proizvajalci so pogosto tudi javno nastopali kot kritiki Evropskega zelenega dogovora.

Hkrati so nekatera podjetja zmanjševala načrtovano število novih delovnih mest na področju elektromobilitosti, kar je v nasprotju z njihovimi trditvami o zeleni transformaciji. Na deklarativni ravni so tako podpirala zeleni prehod, v praksi pa pogosto zavirala bolj ambiciozne okoljske cilje in izvajanje zavez EZD.

Evropski proizvajalci avtomobilov so obenem EU prepričali v omejitve uvoza električnih vozil iz tretjih držav, predvsem iz Kitajske. Kot razlog so navajali nepošteno proizvodne pogoje in neenako konkurenco. Posledično je na trgu EU manj cenovno dostopnih električnih vozil, kar lahko upočasnjuje prehod na električno mobilnost in hkrati zvišuje cene za potrošnike.

Globalni okviri: Pariški sporazum, Agende OZN (Agenda 2030)

EU svoje okoljske in podnebne politike ne oblikuje neodvisno od drugih držav, temveč v skladu z dogovori, ki jih države sprejemajo v okviru mednarodnih organizacij in globalnih režimov. V prvem poglavju tega priročnika je že predstavljen razvoj mednarodnega okoljskega prava in prvih okoljskih sporazumov, v tem poglavju pa predstavljamo ključne dokumente, ki jih je mednarodna skupnost oblikovala za ustrezno obravnavanje podnebnih sprememb in trajnostnega razvoja.

Pariški podnebni sporazum

Pariški podnebni sporazum (v nadaljevanju Sporazum) je mednarodna pogodba, ki države podpisnice pravno zavezuje k ukrepanju na področju boja proti podnebnim spremembam. Sporazum je decembra 2015 podpisalo 196 pogodbenic na Konferenci držav pogodbenic **Okvirne konvencije Združenih narodov o podnebnih spremembah** (angl. *United Nations Framework Convention on Climate Change* – UNFCCC), znani kot COP21 (angl. *Conference of Parties* – COP). Sporazum je začel veljati leta 2016.

Glavna **cilja** Sporazuma sta:

1. omejiti globalno segrevanje na precej pod 2 °C in si prizadevati za omejitev na 1,5 °C glede na predindustrijsko obdobje;
2. do sredine stoletja (okoli leta 2050) doseči podnebno nevtralnost.

Doseganje teh ciljev zahteva obsežno gospodarsko in družbeno preobrazbo. Sporazum predvideva tudi finančno podporo državam v razvoju, prenos zelenih tehnologij ter krepitev zmogljivosti za izvajanje podnebnih politik.

Pariški sporazum je prvi globalni pravno zavezujoči okvir za boj proti podnebnim spremembam, ki vključuje vse države. Pri tem upošteva razlike med državami glede njihove stopnje razvitosti in njihovega prispevka k podnebnim spremembam, zlasti glede količine izpustov toplogrednih plinov.

Skupine držav glede podnebnih zavez

Okvirna konvencija Združenih narodov o podnebnih spremembah (UNFCCC) in Pariški podnebni sporazum države razvrščata v tri skupine, ki imajo različne obveznosti glede podnebnih ukrepov.

Prva skupina držav so razvite države in države s tržnim gospodarstvom v tranziciji (nekdanje socialistične države). Te države so se zavezale k omejevanju emisij toplogrednih plinov (TGP) in rednemu poročanju o sprejetih ukrepih. V tej skupini je 43 držav, med njimi gospodarsko najbolj razvite države sveta, države članice EU ter Ruska federacija.

Druga skupina držav so razvite države članice Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD). Te države imajo dodatno obveznost, da finančno in tehnološko pomagajo manj razvitim državam pri blaženju podnebnih sprememb in zmanjševanju emisij TGP. V tej skupini je 24 držav, med njimi tudi države članice EU, pri čemer EU nastopa tudi kot skupni donator.

Tretja skupina držav so večinoma države v razvoju. Pariški sporazum tem državam priznava določene izjeme pri uresničevanju podnebnih zavez ter poudarja potrebo po finančni in tehnološki podpori. Gre za države, ki so pogosto posebej ranljive za posledice podnebnih sprememb. Tudi te države morajo pripraviti nacionalno določene prispevke (NDC), vendar je njihovo uresničevanje odvisno od njihovih zmogljivosti. V to skupino spadajo tudi večja gospodarstva, kot so Kitajska, Brazilija, Indija, Južna Afrika, Mehika, Saudova Arabija in Indonezija.

Glavni ukrepi, ki jih Sporazum predvideva do leta 2030, vključujejo: vsaj 50-odstotno zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov, zmanjšanje proizvodnje fosilnih goriv za najmanj 6 odstotkov letno ter zagotovitev vsaj 100 milijard dolarjev letno za financiranje podnebnega prehoda. Sporazum temelji na petletnem ciklu izvajanja podnebnih ukrepov, v okviru katerega morajo pogodbenice pripraviti nacionalne načrte za podnebne ukrepe (t. i. nacionalno

Slika 33: Pomemben podnebni sporazum je bil sprejet v Parizu

Nilov, M. (3. 4. 2019). *Arc de Triomphe monument at the center of the roundabout* [fotografija]. Pexels. <https://tinyurl.com/2s3tx6rd>

določene prispevke – *Nationally Determined Contributions*), ki jih nato vsakih pet let posodobijo in nadgradijo z bolj ambicioznimi cilji.

Države morajo redno **poročati** o doseganju zastavljenih ciljev, sprejetih ukrepov ter finančnih sredstev, namenjenih za krepitev odpornosti in ublažitev negativnih učinkov podnebnih sprememb.

Sporazum hkrati posebej **poziva razvite države**, naj povečajo finančno in tehnično podporo državam v razvoju ter okrepijo globalna prizadevanja za doseganje podnebnih ciljev. V tem pogledu Pariški sporazum predstavlja tudi ključni okvir za okoljsko in podnebno politiko EU. EU si je namreč zastavila še ambicioznejše cilje, kot jih predvideva Sporazum, s čimer potrjuje svojo zavezanost podnebnim ukrepom in krepi svojo vlogo globalnega okoljskega voditelja.

Agenda 2030

Drugi pomemben multilateralni dogovor na področju okolja v 21. stoletju je Agenda 2030 oziroma **Agenda za trajnostni razvoj** (2015–2030). Sprejeta je bila leta 2015 v okviru Organizacije združenih narodov (OZN), ki ima eno ključnih vlog pri oblikovanju političnih priporočil državam na področju trajnostnega razvoja.

Agenda 2030 je nasledila **milenijsko deklaracijo** iz leta 2000, ki je bila usmerjena predvsem v boj proti revščini. Ta je vključevala osem razvojnih ciljev tisočletja (RCT), ki naj bi bili doseženi do leta 2015 (Društvo za Združene narode, 2011).

Milenijska deklaracija je kot razvojne cilje tisočletja opredelila naslednjih **osem ciljev**:

1. izkoreniniti skrajno revščino in lakoto,
2. doseči univerzalno osnovno izobraževanje,
3. spodbujati enakost spolov in opolnomočiti ženske,
4. zmanjšati umrljivost otrok,
5. izboljšati zdravje mater,
6. boj proti HIV/aidsu, malariji in drugim boleznim,
7. zagotoviti okoljsko trajnost,
8. vzpostaviti globalno partnerstvo za razvoj.

Agenda 2030 določa **17 ciljev trajnostnega razvoja** (CTR) in 169 z njimi povezanih podciljev. Ti cilji se ne nanašajo le na odpravo skrajne revščine in lakote, temveč tudi na zmanjševanje neenakosti, zaščito okolja ter spodbujanje trajnostnega razvoja do leta 2030. Agenda vključuje tudi prizadevanja za krepitev miru, pravičnosti in svobode.

Agendo je podpisalo 193 držav, zato velja za univerzalni globalni okvir za trajnostni razvoj. Temelji na načelih vključujočnosti, medsebojne povezanosti in nedeljivosti ciljev ter poudarja pomen partnerstev med državami in drugimi akterji za doseganje ciljev trajnostnega razvoja (Amnesty International, 2026).

Slika 34: Cilji trajnostnega razvoja

United Nations Information Service Vienna. (n. d.). *Cilji trajnostnega razvoja*. <https://tinyurl.com/mwmuveue>

Vloga EU kot globalnega akterja

Na področju okoljske in podnebne politike EU od konca devetdesetih let 20. stoletja pogosto velja za okoljskega voditelja oziroma vodilno silo. Pri oblikovanju okoljskih standardov EU ne sledi le lastnim ambicioznim ciljem, temveč pomembno vpliva tudi na oblikovanje pravil na mednarodni ravni, ki zavezujejo druge države. V tem kontekstu je EU igrala vodilno vlogo v **mednarodnih pogajanjih** o podnebnih spremembah, pri **uveljavitvi Pariškega podnebnega sporazuma** ter v drugih mednarodnih prizadevanjih za omejevanje škodljivih vplivov človekove dejavnosti na okolje (npr. deforestacija, ozonska luknja, kisli dež, čista voda in zrak) (Zito, 2005; Kelemen, 2010).

EU pri svojih okoljskih prizadevanjih izhaja iz načela, da so za učinkovit boj proti podnebnim spremembam nujni sodelovanje vseh držav, pravična porazdelitev odgovornosti in visoki okoljski standardi. Vodilno vlogo EU priznavajo tudi druge države, ki pogosto prevzemajo podobne ukrepe. EU poleg tega v okviru drugih skupnih politik, kot sta razvojno sodelovanje in trgovinska politika, vključuje okoljske standarde ter partnerskim državam pomaga pri njihovem uresničevanju in dvigu okoljskih ambicij (Jordan in drugi, 2021).

Uspešnost EU kot globalnega okoljskega akterja je odvisna od več dejavnikov. Prvič, od **krepitev pristojnosti** EU na področju okolja, kjer si EU še vedno deli pristojnosti z državami

članicami. Evropska komisija sicer na mednarodnih pogajanjih zastopa skupni interes EU, vendar hkrati sodelujejo tudi posamezne države članice, kar lahko vodi v razhajanja, dolgotrajna usklajevanja in zamude pri uresničevanju zavez.

Drugič, od sposobnosti EU, da **vodi z zgledom**. To pomeni, da morajo biti cilji EU na področju varovanja okolja pogosto višji kot pri drugih globalnih akterjih (Mathis, 2020). EU si tako pogosto zastavlja ambicioznejše cilje, kot jih zahtevajo mednarodni sporazumi.

Tretjič, uspešnost EU je odvisna od **doslednega izvajanja mednarodnih okoljskih pravil** ter **sodelovanja** pri oblikovanju novih globalnih pravil, na primer v okviru Pariškega sporazuma, Agende 2030 ali Konvencije o mednarodni trgovini z ogroženimi vrstami.

Četrtrič, pomembna je sposobnost EU, da **spodbuja sprejemanje teh pravil** tudi v drugih državah. EU je podpisnica več kot 30 globalnih, regionalnih in subregionalnih okoljskih sporazumov, hkrati pa si prizadeva, da bi te standarde sprejele tudi druge države. To dosega prek širitvene, sosedske, trgovinske in razvojne politike ter z uporabo strategije pogojevanja, kjer so okoljski standardi pogosto pogoj za sodelovanje z EU.

Petič, uspešnost EU je odvisna tudi od **podpore** držav članic in **javnega mnenja**. Javnost namreč okoljsko politiko uvršča med ključne prioritete delovanja EU. Raziskave Eurobarometra kažejo, da več kot 90 odstotkov Evropejcev meni, da so podnebne spremembe resen izziv in da so ukrepi za njihovo omejevanje nujni.

Ekološki dolg in okoljski/zeleni kolonializem

Okoljski kolonializem označuje procese, v katerih države globalnega Severa ohranjajo gospodarsko rast, visok življenjski standard in visoko raven varstva okolja na račun izkoriščanja naravnih virov, surovin in delovne sile manj razvitih držav oziroma držav globalnega Juga. Gre za **obliko neokolonialnih razmerij**, kjer se gospodarska moč globalnega Severa kaže ne le v gospodarski odvisnosti, temveč tudi v spornih okoljskih praksah, ki ustvarjajo nove oblike izkoriščanja.

Te prakse vključujejo:

- pridobivanje surovin, zlasti kritičnih, v državah globalnega Juga, kjer so stroški nižji, hkrati pa se države globalnega Severa izognejo okoljskim in družbenim posledicam;
- izvoz okoljsko škodljivih oziroma »umazanih« industrij v države globalnega Juga, kjer so okoljski, delovni in socialni standardi pogosto nižji;
- izvoz odpadkov (plastika, e-odpadki, tekstil, gume) iz globalnega Severa v države globalnega Juga (t. i. *dumping*);
- širjenje kmetijskih in rudarskih območij za pridobivanje surovin, po katerih povprašuje globalni Sever (npr. palmovo olje, soja, kakav), kar vodi v krčenje gozdov in izgubo biotske raznovrstnosti.

Skupna značilnost teh praks je, da se stroški okoljske škode – onesnaženje, degradacija tal in deforestacija – prenašajo na države globalnega Juga, medtem ko gospodarske koristi večinoma ostajajo v državah globalnega Severa.

Takšno neenakost v porazdelitvi stroškov in koristi opredeljuje **koncept ekološkega dolga**. Po tem konceptu države globalnega Severa porabijo več naravnih virov, kot jim glede na velikost, prebivalstvo in omejitve planeta pripada. Ekološki dolg je posledica tako sodobnih kot zgodovinskih praks. Evropske države so se v preteklosti razvijale tudi na podlagi uvoza poceni surovin iz nekdanjih kolonij, hkrati pa z industrializacijo ustvarjale visoke emisije toplogrednih plinov in druge okoljske posledice.

EU je v tem pogledu **odgovorna za približno 15 odstotkov svetovnih emisij CO₂**, zato se pogosto poudarja, da bi morala prevzeti večji delež odgovornosti za blaženje podnebnih sprememb. Paradoksalno pa posledice podnebnih sprememb najbolj občutijo prav države globalnega Juga, ki so k nastanku krize prispevale najmanj.

EU tudi danes **nadaljuje** nekatere **sporne prakse**. Iz držav globalnega Juga uvaža kritične surovine, kot so kobalt, nikelj in redke zemlje, ki so ključne za zeleni prehod. Prav tako v te države izvažajo velike količine odpadkov ter tja seli nekatere okoljsko intenzivne industrije, s čimer del lastnega ogljičnega odtisa prenaša zunaj Evrope. Globalni Sever je tako odgovoren za več kot 90 odstotkov zgodovinskih emisij CO₂, medtem ko približno 100 držav z nizkimi dohodki, večinoma iz globalnega Juga, ustvari le okoli 3 odstotkov izpustov.

Slika 35: Rudniki kobalta v Demokratični republiki Kongo

The International Institute for Environment and Development. (9. 12. 2020). *Artisanal cobalt miners in the Democratic Republic of Congo* [fotografija]. V Wikimedia Commons. <https://tinyurl.com/2dp3ykkb>

(Ekološki dolg na primeru rudarjenja kobalta v Demokratični republiki Kongo za potrebe zelenega prehoda EU)

Zeleni prehod EU v veliki meri temelji na elektrifikaciji prometa, ki predstavlja enega ključnih ukrepov za zmanjševanje emisij toplogrednih plinov. Takšen prehod pa hkrati povečuje potrebe po kobaltu, litiju in drugih kritičnih surovinah, ki so nujne za proizvodnjo baterij. Te surovine se večinoma nahajajo zunaj EU, predvsem v državah globalnega Juga, kot je na primer Demokratična republika Kongo.

Ekološki dolg EU se v tem primeru kaže v tem, da povečano povpraševanje po surovinah za zeleni prehod prinaša okoljske in družbene stroške državam, kjer poteka rudarjenje. Povečano pridobivanje kobalta povzroča onesnaževanje voda in tal, degradacijo ekosistemov ter dolgoročne negativne vplive na lokalno okolje. Poleg tega so v nekaterih rudnikih prisotne slabe delovne razmere, nizki socialni standardi in tudi delo otrok, saj velik delež kobalta prihaja iz držav z omejeno regulacijo in šibkimi delovnimi zaščitami.

Medtem ko si države globalnega Severa s tem zagotavljajo surovine za zeleni prehod, večino negativnih posledic rudarjenja nosijo lokalne skupnosti v državah globalnega Juga. Ekološki dolg EU se tako kaže v neenakomerni porazdelitvi koristi in bremen: koristi zelenega prehoda imajo predvsem države EU, medtem ko okoljske in družbene stroške v veliki meri nosijo države globalnega Juga.

Didaktični primer

Okolje in globalna pravičnost

Uvod

Globalni okoljski izzivi ter medsebojna soodvisnost družbe in narave zahtevajo od učencev razumevanje sveta kot prepletenega sistema, kritično presojanje, podatkovno pismenost in razumevanje sistemskih povezav (Piciga idr., 2023). Sistem pomeni prepletenost med številnimi pojavi, ki se na prvi pogled zdijo nepovezani: prepletenost ekoloških, gospodarskih, socialnih, moralnih in političnih (Torkar, 2024, str. 35). Raziskave kažejo, da zgolj poznavanje podatkov (npr. s pomočjo grafov) glede vpliva človekovega delovanja na okolje ne spreminja življenjskih navad ljudi in da, »kadar gre za trajnostnost, ni situacije, kjer »so vsi zmagovalci«. Največ izgubijo tisti, ki imajo največ – in prav ti si pridobljenega najkrčeviteje oklepajo (Anko, 2013, str. 17, v Torkar, 2024, str. 35)«. Sodobni čas od nas zahteva sprijaznjenje z dejstvom, da življenjski slog (globalnega Severa) ogroža obstoj človeštva. V ospredje tako stopata nujnost preoblikovanja vrednostnega sistema, kar je skozi skupne cilje področja trajnostni razvoj izpostavljeno v ključnih ciljih poosebljanje vrednot trajnostnosti (vrednotenje trajnostnosti, podpiranje pravičnosti, promoviranje narave) (Ahačič idr., 2024), in poudarek na humanistični skrbstveni pedagogiki s konceptom skupnega dobrega (Banjac, 2025; Torkar, 2024, str. 35). Ko govorimo o globalni pravičnosti, ta zajema tudi vprašanja, kako naj bodo temeljna načela pravičnosti uporabljena na globalni ravni: npr. vprašanja o pravični porazdelitvi globalnih virov, zmanjševanju globalnih neenakosti, enakosti dostopa do temeljnih pravic in spoštovanju človekovih pravic.

Ko govorimo o vrednotenju ali pravičnosti ne moremo zaobiti etike in etičnih načel. Pomembni veji sodobne filozofije sta okoljska etika in etika živali, ki se »ukvarjata z vprašanjem dobrega in pravičnega življenja v čezvrstni skupnosti, v skupnosti, katere člani niso samo ljudje, pač pa tudi živali in narava« (Grušovnik, 2025, str. 80). Okoljska etika tako presega vrsto *Homo sapiens* in razširja moralno odgovornost na živali, rastline in/ali neživo naravo; merila vrednotenja pa se nanašajo na to, kdo ali kaj v moralnem smislu šteje (o tem podrobneje v Grušovnik, 2021).

Didaktični primer učencem omogoča, da prek vsakdanjih predmetov razmišljajo o globalni povezanosti ljudi in naravnih sistemov, globalnih dobavnih verigah, porazdelitvi koristi in bremen ter sistemskih rešitvah. Skozi primer razvijajo razumevanje globalne pravičnosti: kdo ima korist, kdo nosi največje posledice in kako lahko kot posamezniki in skupnost delujemo bolj pravično in trajnostno. Številne politike EU ustvarjajo okvir za vzpostavljanje globalne pravičnosti. V razredu se predmeti »zrcalijo« v stebrih Evropskega zelenega dogovora — od krožnega gospodarstva in zmanjševanja onesnaževanja do zaščite biotske raznovrstnosti in pravičnega prehoda.

Cilji

Učenci:

- razvijajo razumevanje o povezanosti in soodvisnosti različnih delov sveta, ljudi in narave;
- na podlagi podatkov iz virov opredelijo in utemeljijo skupinsko odločitev, pri kateri upoštevajo vplive na naravne sisteme, na ljudi in delavske pogoje ter globalno pravičnost;
- predlagajo eno pravičnejšo in bolj trajnostno rešitev za izbrani predmet ter jo utemeljijo z vidika okolja, ljudi in gospodarstva;
- razvijajo moralno presojanje, empatijo, sočutje, sistemsko in kritično razmišljanje.

Trajanje

Dve šolski uri (90 min)

Potrebščine

- 5 predmetov: plastenka, bombažna majica, čokolada, mobilni telefon, banana
- Izhodiščne kartice (Priloga 1) za vsako skupino.

Priprava

Priprava prostora za sodelovanje učencev (skupine po 4–5 učencev).

Potek izvedbe

Ogrevalna dejavnost (10 min)

- Učitelj na pet miz položi po en predmet: plastenka, bombažna majica, čokolada, mobilni telefon, banana.
- Učenci izberejo mizo, ki jih najbolj pritegne.
- Na kratko razložijo, zakaj so izbrali ta predmet.

Dejavnost: Zgodba predmeta (70 min)

- Učenci za izbrani predmet prejmejo izhodiščno kartico, ki jih usmerja pri nadaljnjem raziskovanju (Priloga 1).
- V različnih virih (npr. novica, poročilo, raziskava) poiščejo en konkreten primer in pri tem odgovorijo na vprašanja:
 - Kakšen je vpliv na okolje (naravo in živali) in družbo?
 - Kdo ima od tega korist in kdo nosi največje posledice?
 - Ali Evropska unija ureja to področje? Kako?
 - Predlagajte eno pravičnejšo ali bolj trajnostno rešitev.
- Skupine predstavijo ugotovitve in predlagajo rešitev.
- Reflektirajo ustreznost in zanesljivost izbire virov in informacij (kdo je avtor, kaj želi sporočiti, česa ni v virih).

Priloga 1

Plastenka (voda)

Večina plastenk je izdelana iz PET-plastike, pridobljene iz nafte, ki je globalno fosilno gorivo. Proizvodnja plastike je povezana z energetsko zahtevnimi procesi in svetovnimi dobaviteljskimi verigami, ki vključujejo države z različnimi zmožnostmi okoljskega nadzora.

Vplivi

Okolje: plastika pogosto konča v rekah in oceanih; delci plastike ostajajo stoletja in vplivajo na ekosisteme.

Družba: države z manj razvitimi sistemi ravnanja z odpadki prejemajo velike količine plastičnih odpadkov iz bogatejših držav.

Gospodarstvo: plastenke so poceni, a cena ne vključuje stroškov onesnaževanja.

Korist: podjetja, ki proizvajajo plastiko in embalarano vodo; potrošniki zaradi priročnosti.

Posledice: morski, rečni ekosistemi; države globalnega Juga; živali, ki zaužijejo napolastiko.

Majica (bombaž)

Bombaž se večinoma prideluje v državah z vročim podnebjem (npr. Indija, Pakistan). Proizvodnja in barvanje zahtevata velike količine vode in kemikalij.

Vplivi

Okolje: velika raba vode; onesnaženje zaradi barvil; prispevek k nanoplastiki pri sintetičnih mešanica.

Družba: številni delavci v tekstilni industriji delajo v slabih pogojih in za nizke plače.

Gospodarstvo: hitra moda spodbuja pretirano proizvodnjo in potrošnjo.

Korist: modne industrije, trgovci, potrošniki (nizke cene).

Posledice: delavci, lokalno okolje v državah proizvodnje, vodni sistemi.

Čokolada (kakav)

Danes največ kakava pridelajo v zahodni Afriki (Slonokoščena obala, Gana). Proizvodnja vključuje pridelavo, fermentacijo, transport in predelavo.

Vplivi

Okolje: krčenje gozdov zaradi širjenja plantaž; izguba biotske raznovrstnosti.

Družba: delavci pogosto slabo plačani; v nekaterih regijah prisotno tudi otroško delo.

Gospodarstvo: cena čokolade ne odraža okoljskih in socialnih stroškov.

Korist: velika živilska podjetja, trgovci.

Posledice: mali kmeti, lokalno okolje, gozdni ekosistemi.

Telefon (mobilna naprava)

Telefon vsebuje kovine, kot so litij, kobalt, baker; te se pogosto pridobivajo v državah globalnega Juga. Procesi vključujejo rudarjenje, proizvodnjo komponent, sestavljanje, transport.

Vplivi

Okolje: degradacija krajine pri rudarjenju; visoka poraba energije v proizvodnji; ogljični odtis transporta.

Družba: nevarni delovni pogoji pri rudarjenju, pogosto tudi delo otrok.

Gospodarstvo: hitra tehnološka menjava ustvarja velike količine e-odpadkov.

Korist: tehnološka podjetja, potrošniki v bogatejših državah.

Posledice: lokalne skupnosti v območjih rudarjenja; okolje; delavci.

Banana (tropsko sadje)

Banane večinoma prihajajo iz tropskih držav Latinske Amerike ali Afrike. Potujejo na tisoče kilometrov in so del velikih globalnih dobavnih verig.

Vplivi

Okolje: monokulturne plantaže zmanjšujejo biotsko raznovrstnost; uporaba pesticidov; ogljični odtis transporta.

Družba: delavci so pogosto slabo plačani; delo je fizično naporno in nevarno zaradi pesticidov.

Gospodarstvo: nizke cene pogosto izhajajo iz nizkih plač in izčrpanja virov.

Korist: mednarodne trgovske verige, potrošniki.

Posledice: lokalni delavci in ekosistemi.

Dejavnost: Če bi narava lahko govorila (10 minut)

Skozi dejavnost učenci razvijajo občutek za »glas narave«, sočutje in moralno presojo. Naravni sistemi nimajo glasu, a nosijo posledice. Ko vrednotimo npr. podnebje ali potrošnjo, sta tudi ta deležnika.

Potek

- Vsak učenec izžreba preprost element narave: reka, drevo, čebela, krava, koralni greben, gozd, polje, zrak.
- Učenci v petih minutah zapišejo odgovor na dve vprašanji:
 - Kaj bi rekli ljudem, če bi lahko govorili?
 - Kaj si želite, da ljudje spremenijo?

Učenci preberejo svoje razmišljanje.

Viri

- Ahačič, K., Banjac, M., Baškarad, S., Belasić, I., Bergoč, Š., Bešter, J., Borota, B., Bratina, K., Brečko, B., Neža, Breznik, I., Brodnik, A., Čop, J., Gorenc, J., Gradišek, P., Grušovnik, Tomaž, Holcar, A., Jerko, A., Jurak, G., Klančnik, B., ... Zupan, B. (s Tavčar Krajnc, M.). (2024). *Skupni cilji in njihovo umeščanje v učne načrte in kataloge znanj* (Spletna izd.). Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Amnesty International. (2026). *Cilji trajnostnega razvoja*. <https://sola.amnesty.si/ctr>
- Bretherton, C., in Vogler, J. (1999). *The European Union as a Global Actor*, 2. izdaja. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203022672>
- di Rosa, A., Felice, M., Fresquet, O., Obermeyer, C., Pottier, L., in Vogel, E. (2025). *The Just Transition Mechanism: Making Sure No One Is Left Behind*. <https://www.sciencespo.fr/chair-sustainable-development/news/the-just-transition-mechanism-making-sure-no-one-is-left-behind/>
- Društvo za Združene narode (2011). *Milenijski razvojni cilji*. https://www.unaslovenia.org/wp-content/uploads/2020/12/Milenijski_razvojni_cilji_2011.pdf
- EEA (2025). *Total GHG emissions trends*. <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/total-greenhouse-gas-emission-trends>
- Eurostat (2022). *Database*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_ind_ren/default/?lang=en
- Evaeus, C., Lazarus, M., Maltais, A., Nykvist, B., Strambo, C., Suljada, T., in Torres-Morales, E. (2024). *How the EU can lead a fair and competitive transition to climate neutrality*. <https://www.sei.org/perspectives/eu-fair-transition-climate-neutrality/>
- Evropska komisija (2019). *Evropski zeleni dogovor*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1588580774040&uri=CELEX:52019DC0640>
- Evropska komisija (2020). *Just Transition Fund*. https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/what/glossary/just-transition-fund_en
- Evropska komisija (2020). *Strategija za trajnostno in pametno mobilnost*. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOPE/TRAJNOSTNA-MOBILNOST-STMPP/Strategije-in-nacrti-v-zvezi-s-trajnostno-mobilnostjo/Strategija-za-trajnostno-in-pametno-mobilnost-usmerjanje-evropskega-prometa-na-pravo-pot-za-prihodnost.pdf>
- Evropska komisija (2022a). *Waste and Recycling*. https://environment.ec.europa.eu/topics/waste-and-recycling_en
- Evropska komisija (2022e). *European Green Deal*. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_sl
- Evropska komisija (2022f). *Farm Fork Strategy*. https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en
- Evropska komisija (2025). *Organic action plan*. https://agriculture.ec.europa.eu/farming/organic-farming/organic-action-plan_en
- Evropska komisija (2026). *Cross Border Adjustment Mechanism*. https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en?prefLang=sl
- Evropska komisija (2026). *Mehanizem za pravični prehod: skrbimo, da nihče ne bo prezrt*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism_sl
- Evropski parlament (2023). *Podnebne spremembe: toplogredni plini, ki povzročajo globalno segrevanje*. <https://www.europarl.europa.eu/topics/sl/article/20230316STO77629/podnebne-spremembe-toplogredni-plini-ki-povzrocajo-globalno-segrevanje>

- Evropsko računsko sodišče (2020). *Emissions trading System*. <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/emissions-trading-system-18-2020/sl/>
- Evropski svet (2022a). *Podnebna nevtralnost*. <https://www.consilium.europa.eu/sl/topics/climate-neutrality/>
- Evropska unija (2021). *Farm to fork*. <https://eur-lex.europa.eu/SL/legal-content/summary/farm-to-fork-strategy-for-a-fair-healthy-and-environmentally-friendly-food-system.html>
- Evropska unija (2022). *Emissions Trading System*. <https://www.consilium.europa.eu/sl/infographics/fit-for-55-eu-emissions-trading-system/>
- Focus (b. d.). *Spletna stran Focus*. <https://focus.si>
- Grušovnik, T. (2021). *Osnove okoljske etike*. Pedagoški inštitut in Urad za UNESCO.
- Grušovnik, T. (2025). Skupni cilji, trajnostnost in vzgoja za avtonomijo. *Vzgoja in izobraževanje*, 56(4-5), 80-82.
- Holzinger, K., in Sommerer, T. (2014). EU Environmental Policy: Greening the World? V G. Falkner in P. Mueller (ur.), *EU Policies in a Global Perspective: Shaping or taking international regimes?* (str. 111–129). Routledge.
- Jordan, A., Gravey, V., in Adelle, C. (2021). EU environmental policy at 50: retrospect and prospect. V A. Jordan in V. Gravey (ur.), *Environmental Policy in the EU. Actors, Institutions and Processes*, 4. izdaja (str. 357–374). Routledge.
- Kelemen, R. D. (2010). Globalizing European Union environmental policy. *Journal of European Public Policy*, 17(3), str. 335–349. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13501761003662065>
- Lizbonska pogodba, ki spreminja Pogodbo o Evropski uniji in Pogodbo o ustanovitvi Evropske skupnosti, podpisana v Lizboni dne 13. decembra 2007. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/ALL/?uri=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC>
- Mathis, C.-F. (2020). *European environmental policy*. <https://ehne.fr/en/node/12434>
- Pavšič, G. (2020, 20. februar). Resnica o rudi iz Afrike, ki razdvaja svet. *Siol.net*. <https://siol.net/avtomoto/novice/resnica-o-rudi-iz-afrike-ki-razdvaja-avtomobilski-svet-519047>
- Piciga, D., Torkar, G., Omladič, L., Ilc Klun, M., Dolinar, M., Ojsteršek, A., Perme, E., Ahčin, A., Korošec, P., Uršič, D., Belasič, I., Bogataj, N., Avguštin, L., Kregar, S., in Gabrovec, A. (2023). *Konceptualizacija VITR z umeštvijo tematike podnebnih sprememb* (spletna izdaja). Zavod Republike Slovenije za šolstvo. https://www.zrss.si/wp-content/uploads/2023/12/Konceptualizacija_VITR.pdf
- SURS (2022). <https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/8940>
- Svet EU (2023). *Sveženj „Pripravljeni na 55“: Svet sprejel ključne zakonodajne akte za uresničitev podnebnih ciljev za leto 2030*. <https://www.consilium.europa.eu/sl/press/press-releases/2023/04/25/fit-for-55-council-adopts-key-pieces-of-legislation-delivering-on-2030-climate-targets/>
- Svet EU (2025a). *Ekologizacija kmetijstva*. <https://www.consilium.europa.eu/sl/policies/greening-agriculture/>
- Svet EU (2025b). *Clean and sustainable mobility*. <https://www.consilium.europa.eu/sl/policies/clean-and-sustainable-mobility/>
- Svet EU (2025c). *Maritime security*. <https://www.consilium.europa.eu/sl/policies/maritime-security/>
- Svet EU (2025d). *How the EU is greening energy?* <https://www.consilium.europa.eu/sl/policies/how-the-eu-is-greening-energy/>
- Svet EU (2025e). *Energy prices and security of supply*. <https://www.consilium.europa.eu/sl/policies/energy-prices-and-security-of-supply>

- Svet EU (2025f). *Pripravljeni na 55: kako namerava EU spodbujati uporabo obnovljivih virov energije*. <https://www.consilium.europa.eu/sl/infographics/fit-for-55-how-the-eu-plans-to-boost-renewable-energy/>
- Svet EU (2025g). *Ending Russian Imports*. <https://www.consilium.europa.eu/sl/policies/ending-russian-energy-imports/#0>
- Svet EU (2026). *Fit for 55*. <https://www.consilium.europa.eu/sl/policies/fit-for-55/#0>
- Torkar, G. (2024). Poosebljanje vrednot trajnostnosti. *Vzgoja in izobraževanje*, 55(4–5), 33–36. <https://doi.org/10.59132/viz/2024/4-5/33-36>
- WWF (2026). *EU climate leadership handicapped by inadequate domestic policy*. <https://www.wwf.eu/?303390/EU%2Dclimate%2Dleadership%2Dhandicapped%2Dby%2Dinadequate%2Ddomestic%2Dpolicy>
- Zito, A. R. (2005). The European Union as an environmental leader in a global environment. *Globalizations*, 2(3), str. 363–375, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14747730500377156>

Sofinancira
Evropska unija

